

**WIEDZA O SPOŁECZEŃSTWIE W LICEUM I TECHNIKUM
– ZAKRES PODSTAWOWY**

PRZEWODNIK OBYWATELSKI SCENARIUSZE LEKCJI

Część 2

**CENTRUM EDUKACJI
OBYWATELSKIEJ**

Warszawa 2020

Autorki:

Sylvia Żmijewska-Kwirąg, Elżbieta Krawczyk

W publikacji wykorzystano scenariusze, których współautorami są:

Tomasz Merta, Alicja Pacewicz, Małgorzata Rutkowska-Pasza,
Dagmara Woźniakowska-Fajst, Witold Klaus

Projekt okładki oraz rysunki ikonek:

Agnieszka Czyżowska-Nyka

Redaktor:

Dorota Nawalany

Skład:

Michał Swianiewicz

© Centrum Edukacji Obywatelskiej

ISBN 978-83-66150-63-8

Wydanie 1

Przewodnik obywatelski. Scenariusze lekcji. Część 2 towarzyszą podręcznikowi *Przewodnik obywatelski. Wiedza o społeczeństwie w liceum i technikum – zakres podstawowy. Część 2* (nr dopuszczenia 1031/2/2020). Podręcznik powstał na podstawie książki *Przewodnik młodego obywatela*, który otrzymał nagrodę EDUKACJA XXI na Targach Książki Edukacyjnej w 2004 r. za wartości edukacyjno-poznawcze oraz poziom edytorski.

SPIS TREŚCI

ROZDZIAŁ III. PRAWO (<i>Sylvia Żmijewska-Kwiręg</i>)	5
1. Co to jest prawo?	7
2. Rodzaje prawa	12
3. System prawny RP	18
4. Prawa człowieka	22
5. Ochrona praw człowieka	27
6. Idziemy do sądu	31
7. Rzecznicy praw	41
8. Komu potrzebne jest prawo cywilne?	45
9. Prawo administracyjne, czyli między obywatelem a urzędem	48
10. Prawo na co dzień	53
11. Obywatel i obywatelka w urzędzie	64
ROZDZIAŁ IV. ŚWIAT (<i>Elżbieta Krawczyk</i>)	71
1. Mur runął (cz. 1)	73
2. Mur runął (cz. 2)	78
3. W poszukiwaniu systemu zbiorowego bezpieczeństwa	81
4. Wspólna Europa – wartości i prawa	87
5. Unia Europejska – jak to działa?	93
6. Polska w Europie, Polska w świecie	97
7. Świat daleki od doskonałości	102
8. Dylematy nowego tysiąclecia	109
9. Dobry klimat dla Ziemi	118
WYBRANE PROGRAMY CENTRUM EDUKACJI OBYWATELSKIEJ	124

Rozdział III

PRAWO

1. Co to jest prawo?

Cele

Po zajęciach uczniowie i uczennice powinni umieć:

- podać przykłady różnych norm (społecznych, prawnych, obyczajowych i religijnych);
- wyjaśnić własnymi słowami, co to jest prawo i dlaczego jest takie ważne w życiu społeczeństwa;
- wyjaśnić, co to jest sankcja;
- wymienić podstawowe zasady prawa (prawo nie działa wstecz, domniemanie niewinności, nie ma winy bez prawa, nieznanostwo prawa szkodzi) i wyjaśnić konsekwencje ich łamania.

Co będzie potrzebne na lekcji?

- *Przewodnik obywatelski. Część 2*

Metody i techniki pracy

- praca z tekstem
- miniwykład
- minidyskusja
- wizualizacja: notatka graficzna/plakat
- praca indywidualna/w parach/w grupach zadaniowych

JAK MOŻNA PRZEPROWADZIĆ ZAJĘCIA?

WPROWADZENIE

1. Co by było, gdyby... Zapytaj uczniów i uczennice, co by było, gdyby na świecie nie obowiązywały żadne zasady czy reguły. Wasza krótka rozmowa może dotyczyć tylko najbliższego otoczenia, np. szkoły lub miejscowości, w której żyjecie. Wypiszcie na tablicy to, co powstrzymuje ludzi od popełniania czynów uważanych za naganne. Zadaj uczniom i uczennicom pytania dodatkowe, aby uzyskać następujące lub podobne odpowiedzi: strach przed złapaniem i karą, wyrzuty sumienia, zasady religijne, poczucie przyzwoitości/kultura osobista itp.

W podsumowaniu tej części lekcji wyjaśnij, że w swoim postępowaniu kierujemy się różnego rodzaju normami, które zostały nam wpojone w procesie wychowania i socjalizacji. Normy te wyznaczają nasze pojmowanie tego, co dobre i złe, co wolno czynić, a co jest zabronione, jak można się zachowywać, a jak nie wypada. Normom towarzyszą dla nich swoiste sankcje – ktoś, kto zamierza złamać daną normę ma najczęściej świadomość, jakie wiążą się z tym konsekwencje.

Podaj uczniom cele lekcji oraz zapowiedz, w jaki sposób na zajęciach będziecie pracować.

ROZWINIĘCIE

2. Prawo wokół nas. Zapytaj uczniów, jakie normy funkcjonują w społeczeństwie – zaproponuj, by spróbowali je podzielić na różne kategorie (normy prawne, moralne,

etyczne, religijne, obyczajowe). Zachęć uczniów i uczennice do tworzenia notatek wizualnych, zarówno podczas wprowadzenia do lekcji, jak i podczas kolejnych ćwiczeń.

Poleć, by samodzielnie przeczytali część tekstu „Prawo wokół nas” (część 2, s. 10–11) i uzupełnili swoje notatki o te rodzaje norm, które nie pojawiły się podczas wspólnej pracy, a następnie poproś, by w parach przeczytali miniopowiadanie o Józiu (zob. tekst w ramce, część 2, s. 11) i wspólnie wskazali te normy, które chłopiec naruszył swoim postępowaniem. Zbierz odpowiedzi i zapisz je na tablicy.

Zapytaj, jakie mogły być konsekwencje zachowania Józia, np. kara ze strony rodziców, obrażona sąsiadka, kłopoty z policją, gdyby chłopcy zostali złapani na kradzieży jabłek.

Zaproponuj też, aby się zastanowili nad dwiema sentencjami zamieszczonymi na s. 11: *Niektórych postępów nie zabrania prawo, ale zabrania wstyd* (Seneka) i *Nawet tam, gdzie nie działa prawo, pozostaje jeszcze sumienie* (Publiliusz Syrus). *O jakich normach mówią? Czy uczniowie potrafią podać przykłady takich norm?*

3. Prawo wokół nas (cd.). Powiedz uczniom i uczennicom, że szczególne miejsce w społeczeństwie zajmują normy prawne. Przedstaw definicję prawa i ją omów.

Prawo spośród wszystkich innych norm wyróżnia sankcja w postaci przymusu państwowego. Oczywiście dobre prawo powinno zostać ustalone przez demokratyczny parlament, jego realizacja zapewniona przez nieskorpumpowanych policjantów i niezawisłe sądy, a całość powinna być zgodna z prawem międzynarodowym. Jednak nie można powiedzieć, że prawo stanowione przez dyktatorów w formie dekretów i nie mające nic wspólnego z prawami człowieka nie było prawem. Złym, ale prawem.

Następnie poproś uczniów, aby zapoznali się z dalszą częścią tekstu „Prawo wokół nas” (część 2, s. 12) oraz funkcjami prawa (część 2, s. 14). Poproś, by zwrócili szczególną uwagę na zasadę domniemania niewinności.

Zasada domniemania niewinności mówi, że oskarżonego uważa się za niewinnego aż do czasu udowodnienia mu winy w procesie karnym; jest ona podstawową zasadą prawa zapisaną w aktach międzynarodowych (np. Europejskiej Konwencji Praw Człowieka), w konstytucji i w kodeksie postępowania karnego. Oznacza ona także, że o osobie oskarżonej nie wolno mówić używając takich określeń jak „bandyta” czy „przestępca”, nie można też od oskarżonego wymagać udowodnienia niewinności – to sąd musi udowodnić jego winę. Z zasady tej wynika także reguła postępowania in dubio pro reo – wszystkie nie dające się usunąć wątpliwości w procesie muszą być rozstrzygane na rzecz oskarżonego.

Z Centrum Edukacji Obywatelskiej

W Centrum Edukacji Obywatelskiej w 2016 roku przygotowaliśmy, w ramach programu „STRAŻNICTWO. Profesjonalnie i trwale w służbie publicznej”, publikację *Znam, rozumiem, stosuję i monitoruję prawo. Poradnik edukacji prawnej w szkole*, której celem jest dostarczenie narzędzi do prowadzenia edukacji prawnej w szkołach. Zaproponowane scenariusze zajęć, ćwiczenia, propozycje warsztatów tworzą logiczną całość – od poznania wybranych zagadnień prawnych, przez ich zrozumienie po

monitoring, mogą być również stosowane oddzielnie, biorąc pod uwagę potrzeby i interesy różnych grup wchodzących w skład szkolnej społeczności.

Są to ćwiczenia, które możemy stosować na lekcji, aby na ich podstawie, w szerszym kontekście, omawiać inne problemy życia społecznego czy politycznego. Przygotowane aktywności opisane zostały w taki sposób, żeby osoba prowadząca zajęcia знаła cel, rozumiała zastosowaną do jego realizacji metodę i miała źródła, dzięki którym krok po kroku będzie mogła pracować z uczniami czy też rodzicami lub nauczycielami.

<https://koss.ceo.org.pl/dla-nauczycieli/uczyc-inaczey/publikacje-uzupelniajace/znam-rozumiem-stosuje-i-monitoruje-prawo>

4. Oblicza prawo. Przedstaw informacje z tekstu „Oblicza prawa” (część 2, s. 14–16), kładąc duży nacisk na wyjaśnione w nim terminy – prawo stanowione, zwyczajowe, precedensowe, religijne i naturalne.

Nasza propozycja

Zaproponuj uczniom i uczenniom, aby posilając się instrukcją do ćwiczenia „Za i przeciw surowym karom”, zamieszczonego na końcu pierwszego rozdziału „Rusz głową, czyli ćwiczenia i zadania” (część 2, s. 107), wypisali po trzy argumenty za i przeciw zaostrzaniu kar.

5. Wbrew prawu. Podziel uczniów na cztery grupy. Przypomnij im, że w czasach, gdy Polska była pod rozbiorami czy pod okupacją, omijanie czy łamanie prawa świadczyło o patriotyzmie Polaków, ponieważ wiązało się z podejmowaniem przez nich nielegalnych działań przeciwko zaborcy lub okupantowi. Wymagało to odwagi i sprytu (np. wóz Drzymały), groziło też surowymi konsekwencjami. Niestety, utrwalone nawyki omijania prawa pozostały i stanowią współcześnie poważny problem dla władzy polskiej, wybranej w demokratycznych wyborach. Powiedz uczniom, że ich zadaniem będzie proponowanie metod/sposobów, które pomogłyby odbudować zaufanie obywateli do państwa i szacunek do prawa. Po wykonaniu zadania omów wraz z uczniami pomysły zaproponowane przez grupy i wspólnie zdecydуйте, czyja propozycja była najlepsza i dlaczego.

Poproś uczniów, aby rozważyli dylemat „Wbrew prawu” (część 2, s. 16). Przeprowadź krótką dyskusję na temat granic posłuszeństwa człowieka wobec prawa stanowionego. *Czy może istnieć prawo, którego uczciwy człowiek nie powinien przestrzegać? Czy jesteśmy zobowiązani stosować się do wszystkich reguł, bez względu na to, czy uważamy je za słuszne?*

ZAKOŃCZENIE

6. Sprawdź się sam/sama! W podsumowaniu zajęć posłuż się pytaniami z rubryki „Sprawdź się sam/sama!” i pojęciami ze „Słowniczka obywatelskiego” (część 2, s. 16).

7. Zadania domowe do wyboru. Zaproponuj uczniom i uczennicom jedno z dwóch zadań domowych do wyboru:

- **Kiedy rządzi prawo.** Poleć uczniom, by zapoznali się z tekstem Johna Finnisa (ćwiczenie „Kiedy rządzi prawo”, część 2, s. 107–108). Uczniowie sporządzają tabelkę – w lewej kolumnie umieszczają osiem zasad, o których pisze autor, a w trzech kolejnych wpisują własną ocenę sposobu ich realizacji w trzech krajach: Wielkiej Brytanii, Polsce i na Białorusi.

- **Drugiemu nie wyrządzać szkody.** Zwróć uwagę uczniów na sentencje łacińskie obowiązujące w prawie rzymskim, które do dzisiaj zachowały swoją aktualność (zob. ramka tekstowa, część 2, s. 12). Sprawdź, czy są one im znane. Poproś, by w domu każdy z uczniów wybrał jeden cytat i wyjaśnił krótko, jak go rozumie. Na kolejnych zajęciach sprawdź, czy treść cytatów jest dla wszystkich jasna (ćwiczenie „Drugiemu nie wyrządzać szkody”, część 2, s. 107).
- **Kodeks Hammurabiego.** Poleć uczniom, by przeczytali tekst w ramce „Z życia wzięte” (część 2, s. 13) oraz zapoznali się z towarzyszącym mu zdjęciem, a następnie odpowiedzieli na pytanie ze s. 14.
- **Prawo w filmie.** Zaproponuj uczniom, by poszukali przykładów filmów i dzieł literackich, w których ważną rolę odgrywa prawo, sąd i prawnicy.

WIEDZIEĆ WIĘCEJ

Prawo według Kanta

Według Kanta dziedzinę moralności wyznacza formuła imperatywu – pewne sposoby działania są nakazane bądź zakazane. (...) „Kategoryczny imperatyw – oznajmia Kant – jest więc tylko jeden i brzmi następująco: postępuj tylko według takiej maksymy, dzięki której możesz zarazem chcieć, żeby stała się powszechnym prawem”. Imperatyw ten, jak objaśnia Kant, staje się „zasadą” wszelkich „imperatywów obowiązku” – na miano prawa moralnego zasługują wyłącznie te normy, które pozostają w zgodzie z jego treścią. Jakiej jednak regule człowiek winien poddać własną wolę, myśląc o praktycznym wymiarze swych uczynków? Szukając odpowiedzi, Kant wprowadza pojęcie imperatywu praktycznego. Ujmuje go następująco: „Postępuj tak, byś człowieczeństwa tak w swojej osobie, jako też w osobie każdego innego używał zawsze zarazem jako celu, nigdy tylko jako środka”.

Dziedzina praktyczna to oczywiście dziedzina konkretnie rozumianych praw. Człowiek jako istota wolna, decydująca samodzielnie o charakterze wszelkich obowiązków, winien stać się twórcą prawa. Kant kładzie mocny nacisk na odrębność moralności i prawa. Chociaż źródłem wszystkich reguł postępowania, niezależnie od tego, czy są one usankcjonowane moralnie, czy też prawnie, pozostaje rozum praktyczny, to różnica między tymi dwoma porządkami ma fundamentalny charakter. Uczynek moralny to uczynek w pełni dobrowolny, taki, o którym zdecydowała wolna wola, czyli bezinteresowna chęć wypełniania apriorycznie określonego obowiązku. Innymi słowy w sferze etyki „sama idea obowiązku starcza już za pobudkę”. Prawo ucieka się natomiast do przymusu zewnętrznego. (...)

Kant był zdeterminowanym zwolennikiem idei rządów prawa. Jego rozważania w znacznej mierze przyczyniły się do kształtowania podstaw liberalnej koncepcji polityki.

(...) „Prawo człowieka – stwierdzał stanowczo Kant – musi być traktowane jak świętość, nawet gdyby to miało kosztować władzę nie wiem ile wyrzeczeń. Tutaj nie wolno działać połowicznie ani wymyślać pośredniego tworu – jakiegoś pragmatycznie zdeterminowanego prawa (rozdzielać się między prawo i pożytek)”. Prawo ujęte w formułę racjonalnej, apriorycznej konieczności było dla Kanta czymś niepodważalnym. Stanowiło wyraz suwerennego rozstrzygnięcia pragnących żyć pod jego rządami jednostek.

I chociaż Kant nie zastanawiał się, jaką treść winno owo rozstrzygnięcie przybrać, to praktyczny imperatyw niósł określone przesłanie – nakazywał odrzucić wszelkie reguły, których stosowanie prowadziłoby do instrumentalnego traktowania istoty ludzkiej. Definiując państwo jako „systematyczne powiązanie istot rozumnych przez wspólne obiektywne prawa”, Kant chciał, aby było ono „państwem celów”, czyli związkiem powstającym dzięki temu, że w innych widzimy cel naszych poczynań. Prawo obowiązujące w państwie miało zatem sprzyjać afirmacji ludzkiej wolności i godności.

„Prawo – potraktujmy to stwierdzenie przedstawione przez Kanta w *Nauce prawa* jako konkluzję – jest więc zbiorem warunków, w jakich wolność decyzji jednostki może być zespolona z wolnością decyzji innej jednostki na podstawie ogólnego prawa pochodzącego z wolnego ustanowienia”.

Stanisław Filipowicz, *Historia myśli politycznej i prawnej*, Arche, Gdańsk 2002, s. 257–26.

2. Rodzaje prawa

Cele

Po zajęciach uczniowie i uczennice powinni umieć:

- wymienić podstawowe gałęzie prawa i określić, czym się one zajmują;
- przedstawić cechy dobrego prawa;
- rozpoznać sprawy regulowane przez prawo cywilne, rodzinne, administracyjne i karne;
- wskazać, w jakim kodeksie obowiązującym w Rzeczypospolitej Polskiej można znaleźć przepisy dotyczące konkretnej sprawy.

Co będzie potrzebne na lekcji?

- kodeks rodzinny, kodeks cywilny, kodeks karny
- *Przewodnik obywatelski. Część 2*
- wybrany fragment z kroniki policyjnej regionu (w scenariuszu prezentujemy materiał źródłowy)

Metody i techniki pracy

- praca z tekstem
- praca w grupach metodą układanki, czyli *jigsaw puzzle*
- analiza przypadku
- minidyskusja
- praca indywidualna/w parach/w grupach zadaniowych

JAK MOŻNA PRZEPROWADZIĆ ZAJĘCIA?

WPROWADZENIE

1. Co reguluje prawo? Zapytaj uczniów i uczennice, jakie dziedziny życia regulują normy prawne. Zapisz ich propozycje na tablicy, a następnie je uporządkuj w następujące dziedziny prawa: prawo cywilne, prawo administracyjne, prawo pracy, prawo karne, prawo międzynarodowe, prawo konstytucyjne.

Staraj się pomóc uczniom, zadając im pytania, np.: *Jakiego rodzaju prawa będzie dotyczyło zawarcie umowy sprzedaży?* albo *Jakie prawo reguluje sprawy związane z osądzeniem złodzieja?* Gdy uczniowie podadzą bardziej szczegółowe kategorie, np. prawo spadkowe, będące częścią prawa cywilnego, zapisz je obok hasła „prawo cywilne”.

Podkreśl, że często ludziom wydaje się, że kodeks i ustawa to dwie różne rzeczy, a z nich obu kodeks jest ważniejszy. Wy tłumacz uczniom, że kodeks jest ustawą. Czasami stosujemy nazwę „kodeks” do ustaw, które kompleksowo regulują jakieś zagadnienie, ale nie jest to konieczne. Kiedyś na przykład istniała ustawa karna skarbową, a od niedawna jej miejsce zajął kodeks karny skarbowy. Pokaż uczniom przyniesione na lekcję kodeksy.

Przedstaw uczniom i uczennicom cele lekcji, wyjaśnij im też, że dziś będą uczyli się we współpracy (upewnij się, czy wszyscy pamiętają z poprzednich zajęć zasady meto-

dę *jigsaw puzzle* oraz wiedzą, na czym polega rola ucznia w procesie uczenia się we współpracy).

ROZWINIĘCIE

2. Prawo cywilne, karne i administracyjne. Zwróć uwagę uczniów, że prawo jest dziedziną, w której zmiany następują dość szybko. Dlatego, kiedy korzystamy z aktów prawnych, musimy mieć pewność, że są one aktualne. Można to sprawdzić na prawnych stronach internetowych (np. www.prawo.lex.pl).

Podziel następnie klasę na cztery grupy. Uczniowie mają zapoznać się z tekstami w podręczniku (w tym też tymi zamieszczonymi w ramce „Z życia wzięte”): grupa pierwsza – „Prawo cywilne” (część 2, s. 17–18), grupa druga – „Prawo karne” (część 2, s. 21–23), grupa trzecia – „Prawo administracyjne” (część 2, s. 20), grupa czwarta – „Prawo pracy” (część 2, s. 20–21). Uczniowie czytają tekst samodzielnie, a następnie ustalają w grupach, które informacje są najważniejsze. Mogą je wynotować w zeszytach.

Następnie uczniowie tworzą nowe czteroosobowe zespoły, w skład których wchodzi jeden uczeń lub jedna uczennica z każdej z początkowych grup. Przekazują sobie nawzajem wiadomości na temat najważniejszych gałęzi prawa.

Na zakończenie tej fazy lekcji zbierzcie wspólnie podstawowe informacje na temat różnych gałęzi prawa; skoryguj uczniowskie wypowiedzi i uzupełnij je o wiadomości na temat prawa międzynarodowego.

Nasza propozycja

Możesz też przygotować wcześniej quiz (np. w Kahoot), który uczniowie po zakończeniu pracy z tekstem wypełnią, najpierw w trójkach, a potem samodzielnie.

Ważnym działem prawa, którego nie omówiliśmy, jest prawo międzynarodowe. Wyjaśnij uczniom, że prawo międzynarodowe publiczne reguluje stosunki pomiędzy państwami, natomiast prawo międzynarodowe prywatne – między osobami fizycznymi i prawnymi z różnych państw.

Prawo międzynarodowe publiczne zajmuje się: prawem podczas wojny (w tym prawem uchodźców i ludności cywilnej), stosunkami panującymi na morzu, w powietrzu i kosmosie, ochroną praw człowieka oraz określa funkcjonowanie sądów międzynarodowych.

Prawo prywatne reguluje natomiast m.in. sprawy dotyczące zawierania małżeństw między obywatelami różnych państw, obywatelstwa ich dzieci, a także stosunki handlowe między ludźmi.

3. Osoby i czynności prawne. *Pomyśl o znanym ci dziecku: bracie, siostrze, dziecku sąsiadów. Czy ta osoba ma zdolność do czynności prawnych? Co to w ogóle oznacza?* Zachęć uczniów i uczennice do rozmowy na ten temat w parach, następnie zbierz na forum uczniowskie wypowiedzi, uzupełniając je o ważne informacje z tekstu „Osoba i czynności prawne” (część 2, s. 18–19). Poleć uczniom, by przeanalizowali schemat na stronie 18 – zapytaj, czym różni się osoba fizyczna od osoby prawnej.

4. Co to jest przestępstwo? Przytocz uczniom wybrany zapis z kroniki policyjnej waszego regionu lub skorzystaj z poniższego przykładu:

Policjanci z wydziału kryminalnego z Piaseczna zatrzymali 46-latkę podejrzaną o rozprowadzanie środków odurzających. Podczas kontroli ujawniono

przy nim 48 gramów amfetaminy. Policjanci z Konstancina-Jeziorny, którzy zajęli się teraz tą sprawą wystąpili do prokuratora z wnioskiem o zastosowanie środka zapobiegawczego w postaci aresztowania.

Źródło: <https://itvpiaseczno.pl/artukul/policjanci-z-piaseczna/946049>

Zapytaj uczniów, czy potrafią na podstawie tego opisu podać definicję przestępstwa. *Co musi cechować się czyn człowieka, by można go było określić mianem przestępstwa?*

Na podstawie tekstu „Co to jest przestępstwo?” (część 2, s. 23) wskaźcie elementy definicji „przestępstwo”, a następnie sprawdźcie, czy omawiany na lekcji przez was przypadek ma rzeczywiście znamiona przestępstwa. Jeśli to konieczne, pozwól uczniom korzystać z internetu, by mogli zbadać właściwości opisywanego czynu oraz to, w jaki sposób polskie prawo reguluje takie przypadki.

Następnie poproś uczniów, by sprawdzili, jakie sankcje grożą za popełnienie tego czynu w omawianym przypadku. Zweryfikuj wypowiedzi uczniów. Poleć, by zapoznali się z wybranymi artykułami z polskiego kodeksu karnego (zob. tekst w ramce z ikonką wagi na s. 24) i wypisali w zeszytach możliwe kary, jakie przewidziano dla przestępców.

Na podstawie znalezionych wcześniej zapisów, dotyczących omawianego przestępstwa, omów z uczniami elementy, z których składa się norma prawna: 1. hipotezę, która określa adresata normy prawnej oraz okoliczności, w jakich jego zachowanie podlega regulacji prawnej; 2. dyspozycję, czyli zachowanie, które może być nakazane, zakazane lub dozwolone; 3. sankcję, która określa karę, jaką przewiduje się dla osoby, która naruszyła dyspozycję.

Przykład:

Art. 62 ustawy o przeciwdziałaniu narkomanii

1. Kto, wbrew przepisom ustawy, posiada (dyspozycja) środki odurzające lub substancje psychotropowe (hipoteza), podlega karze pozbawienia wolności do lat 3 (sankcja).

2. Jeżeli przedmiotem czynu, o którym mowa w ust. 1, jest znaczna ilość środków odurzających lub substancji psychotropowych, sprawca podlega karze pozbawienia wolności od roku do lat 10.

3. W wypadku mniejszej wagi, sprawca podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do roku.

5. Cechy dobrego prawa. Zastanówcie się wspólnie, jakie powinno być prawo, by rzeczywiście spełniało swoją funkcję. Wypiszcie wspólnie na tablicy cechy dobrego prawa, a następnie uzupełnijcie swoją notatkę o nowe informacje z tekstu „Cechy dobrego prawa” (część 2, s. 25–26). Możecie też w sposób szczególny pochylić się nad tą gałęzią prawa, która najczęściej dotyczy spraw uczniów i jego najbliższych, czyli prawem cywilnym.

Jedną z zasad dobrego prawa jest jego stabilność. Zmiany w prawie wpływają na osoby prowadzące firmy (np. zasady rozliczania podatków), sędziów wydających wyroki (muszą być one oparte zawsze na prawie obowiązującym w czasie popełnienia czynu) czy zwykłych obywateli (np. zasady zachowania w czasie epidemii). Każda zmiana potrzebuje czasu, by ludzie mogli poznać nowe prawo i zaczęli je stosować. Zbyt wiele zmian na raz lub zbyt szybkie zmiany powodują, że ludzie nie są w stanie nadążyć za prawem i je niechcący łamią. Poza tym, gdyby prawo

wciąż się miało zmieniać, balibyśmy się cokolwiek zaplanować – warunkiem planowania jest bowiem przewidywalność zachowań innych ludzi i stabilność zasad prawa.

Nasza propozycja

Zaproponuj uczniom dyskusję międzyklasową na temat tego, jak stabilne prawo wpływa na efektywność działania całego systemu prawa i państwa (ćwiczenie „Stabilność zasad prawa”, część 2, s. 109)

Wyjaśnij też wspólnie z uczniami wybrane zasady prawa cywilnego: zasadę równości; zasadę ochrony praw nabytych; zasadę ochrony własności; zasadę swobody umów; zasadę wykonania zobowiązań (ćwiczenie „Zasady prawa cywilnego”, część 2, s. 108).

ZAKOŃCZENIE

6. Gałęzie prawa. Poleć uczniom, by przerysowali tabelkę z ćwiczenia „Gałęzie prawa” (część 2, s. 108) do zeszytu i wykonali samodzielnie zamieszczone pod nią polecenia. Zadaniem każdego ucznia jest przyporządkowanie zamieszczonych pojęć (ustawa o Trybunale Konstytucyjnym; prawo rzeczowe i własność; prawo spadkowe; Konstytucja; przysposobienie; obrona konieczna; administracja rządowa; umowa o pracę; zatrudnienie młodocianych; zbrodnia; władza rodzicielska; decyzja o warunkach zabudowy) do poszczególnych gałęzi prawa (prawo państwowe; prawo rodzinne i opiekuńcze; prawo administracyjne; prawo pracy; prawo cywilne; prawo karne).

Nasza propozycja

Możesz też im zaproponować alternatywnie, by zapoznali się z historią o Włóczykiju (zob. tekst z ikonką znaku zapytania na s. 24). Poproś, by określili, z jakimi gałęziami prawa zetknął się Włóczykij.

7. Zadanie domowe do wyboru. Zaproponuj uczniom, by wybrali jeden z tekstów w ramce ze znakiem zapytania z dzisiejszej lekcji i przygotowali na następne zajęcia ustną odpowiedź na proponowane tam zagadnienia:

- **Ramka ze znakiem zapytania (część 2, s. 22).** Dziennikarze starają się niekiedy wyręczyć sędziów, orzekając zawczasu wyroki. W swych reportażach z procesu przedstawiają oskarżonych tak, jakby byli winni zarzucanych im czynów, mimo że sąd karny nie wydał jeszcze wyroku. A czasem nawet dają wyraz swemu niezadowoleniu, gdy sąd wyda wyrok uniewinniający. Czy działania takie służą sprawiedliwości? Poleć uczniom, by uzasadnili swoją odpowiedź, odwołując się do fundamentalnych zasad prawa.
- **Ramka ze znakiem zapytania (część 2, s. 23).** Poproś uczniów, by zastanowili się, czy prawo karne jest w stanie skutecznie zwalczać patologię społeczną, czy może ją jedynie powstrzymywać. Poleć uczniom, by uzasadnili swoją odpowiedź.

WIEDZIEĆ WIĘCEJ

Kodeksy, sędziowie i Fryderyk II

Innym walorem kodeksu miała być zwięzłość: „kiedy w jakimś prawie – mówi Monteskiusz – nie są potrzebne wyjątki, ograniczenia, odmiany, daleko lepiej jest ich nie

wprowadzać. Takie szczegóły wtrącają nowe szczegóły.” Dobry kodeks miał służyć nie tylko sędziom, ale prostemu człowiekowi, który mógłby zeń przyswoić sobie wiedzę o prawie. Miał być więc napisany w sposób jasny i powszechnie zrozumiały. Monteskusz kieruje pod adresem prawodawców takie przestrogi: *prawa nie powinny być zawite; przeznaczone są dla ludzi miernego pojęcia; nie są kunsztem logiki, lecz prostym rozsądkiem ojca rodziny*.

Stworzenie kodeksu „dla ludzi”, a nie tylko dla fachowców, służyć miało upowszechnieniu znajomości prawa, zapobieżeniu nadużyciom i wykorzystywaniu ludzkiej niewiedzy przez nieuczciwych jurystów. „Jeśli osiągnę mój ostateczny cel – pisał Fryderyk II o prowadzonych ówczynie pracach kodyfikacyjnych nad pruskim Landrechtem [pruskie prawo krajowe] – to wielu uczonych prawników utraci powaby swej tajemniczości, zmuszonych będzie do likwidacji kramu swych subtelności prawnych, a całe grono dotychczasowych adwokatów stanie się bezużyteczne. Ale ja będę mógł przez to liczyć na zwiększenie się liczby zdolnych kupców, fabrykantów i rzemieślników, po których państwo może sobie obiecywać więcej korzyści.” (...)

Ciekawych przykładów konfliktu między monarchią a krnąbrnymi, nie liczącymi się z wolą suwerena, sędziami dostarcza długie panowanie „filozofa na tronie”, pruskiego króla Fryderyka II. Przejęty oświeceniowymi ideałami już na początku panowania zapowiedział (...), że nie zamierza w jakikolwiek sposób wpływać na wyroki sędziów: „W sądach ma przemawiać prawo, a władca ma milczeć”. Przyznać trzeba, że przez dziesięciolecie Wielki Fryc tej zasady przestrzegał... aż przyszedł rok 1779, a wraz z nim głośna na całą Europę sprawa młynarza Arnolda, od której zatrzęsł się w posadach gmach pruskiego systemu sądownictwa przynosząc kompromitację wizji fryderycjańskich Prus jako „państwa prawa”. (...) Pewien młynarz nazwiskiem Arnold, który dzierżawił młyn wodny od miejscowego landrata [najwyższy przedstawiciel władzy wykonawczej na terenie powiatu w Prusach], zaskarżył go do sądu, gdy ten urządził sobie przy rzece ujęcie wodne dla karpi, przez co zmniejszyło się ciśnienie wody w turbinach młyńskich. Arnold przegrał sprawę we wszystkich instancjach. Wtedy rzecz doszła jakimś sposobem do wiadomości króla, który nakazał sądowi kameralnemu w Berlinie [najwyższa instancja sądownictwa] zmianę wyroku; gdy sędziowie nie znaleźli do tego podstaw sam orzekł wygraną Arnolda, zdymisjonował wielkiego kanclerza von Fürsta (warto dodać, że w dość brutalnej formie, bo wykrzykując w stronę dygnitarza: „Wynocha! Jego miejsce jest obsadzone!”), a sędziów biorących udział w sprawie skazał na uwięzienie w twierdzy Spandau, gdzie przesiedzieli kilka miesięcy, a zrehabilitowani zostali już po śmierci monarchy.

Katarzyna Sójka-Zielińska, *Drogi i bezdroża prawa*, Ossolineum, Wrocław 2000, s. 48–50.

Prawo wokół nas

3. System prawny RP

Cele

Po zajęciach uczniowie i uczennice powinni umieć:

- przedstawić hierarchię aktów prawnych w Polsce;
- wymienić źródła prawa w Polsce;
- wyjaśnić, jakie znaczenie dla tworzenia prawa w Polsce ma konstytucja;
- opisać krótko, w jaki sposób w Polsce tworzone jest prawo.

Co będzie potrzebne na lekcji?

- *Przewodnik obywatelski. Część 2*
- Konstytucja RP
- kartki papieru z nazwami aktów prawnych obowiązujących w Polsce
- kodeksy, ustawy lub inne przepisy prawa.

Metody i techniki pracy

- praca z tekstem/źródłem
- debata
- miniwykład
- praca indywidualna/w parach/w grupach zadaniowych

JAK MOŻNA PRZEPROWADZIĆ ZAJĘCIA?

WPROWADZENIE

1. Kto tworzy prawo w Polsce? Zapytaj uczniów i uczennice, czy pamiętają, kto w Polsce tworzy prawo. *Czy zaangażowana jest w to tylko jedna instytucja lub jeden organ władzy?* Zbierz kilka wypowiedzi na forum, zweryfikuj odpowiedzi uczniów.

Przedstaw cele zajęć.

ROZWIINIĘCIE

2. Hierarchia ważności aktów prawnych. Przygotuj kartki z napisami: Konstytucja RP, umowy międzynarodowe ratyfikowane za zgodą Sejmu, ustawy, pozostałe umowy międzynarodowe, rozporządzenia, akty prawa miejscowego. Przylep je na tablicy w dowolnej kolejności.

Następnie poproś uczniów, aby znaleźli w konstytucji przepisy określające hierarchię aktów prawnych (mówią o tym art. 87 i 98 Konstytucji RP). Zaproponuj im, aby pracując w parach uszeregowali akty według ważności w taki sposób, aby powstał graf przedstawiający hierarchię aktów prawnych. Jego poprawność (kolejność zaproponowaną przez uczniów) mogą potem zweryfikować na podstawie schematu w podręczniku (część 2, s. 28).

Odwołując się do wiadomości z podręcznika („Hierarchia ważności aktów prawnych”, część 2, s. 28–29), omów poszczególne akty prawne, podając odpowiednie przykłady. Wyjaśnij, po co niezbędna jest ich hierarchiczność i jakie praktyczne ma to

konsekwencje. Na podstawie tabeli „Akty normatywne” na s. 31 wskaż miejsce ich publikacji oraz organy je stanowiące.

Ratyfikowanie przez państwo umowy międzynarodowej nie tylko łączy się ze zmianą hierarchii dokumentów dotyczących określonej problematyki w państwie (np. ustawa określająca jakiś problem po wejściu w życie umowy międzynarodowej musi być zgodna także z nią, a nie jak wcześniej tylko z konstytucją), ale jest równocześnie zobowiązaniem politycznym państwa. O ile podpisanie umowy jest dość proste, o tyle wypowiedzenie jej jest skomplikowane z politycznego punktu widzenia. Być może większości Polaków nie podoba się to, że kara śmierci została w Rzeczypospolitej zniesiona, ale aby ją ponownie wprowadzić, trzeba by wypowiedzieć Protokół nr 6 do Europejskiej Konwencji Praw Człowieka. O ile podpisanie go zapewne nie zostało zauważone przez społeczność międzynarodową w Europie, o tyle jego wypowiedzenie z pewnością odbiłoby się głośnym echem.

Poproś uczniów, aby znaleźli w konstytucji kilka przepisów odsyłających, a więc takich, które nakazują bliższe określenie pewnych kwestii w ustawach lub innych aktach prawnych (np. w uchwałach Sejmu). Zapytaj, dlaczego kwestie te nie zostały uregulowane w ustawie zasadniczej. Wybierz kilka przykładów i zastanów się wspólnie z uczniami, w jakich ustawach można znaleźć niektóre z uregulowań, o których mówi konstytucja.

Prawo w Polsce nie funkcjonuje w sposób idealny. Wielokrotnie zdarza się tak, że ustawa deleguje na ministra obowiązek wydania szczegółowych przepisów dotyczących jakiegoś zagadnienia, natomiast minister tak długo zwleka z wydaniem rozporządzenia, że w życie wchodzi ustawa bez przepisów wykonawczych. Dochodzi do sytuacji paradoksalnych, ponieważ stara ustawa już nie obowiązuje, ale nadal nie wiadomo, jak wykonywać ustawę nową.

3. Jak się nazywają części aktów prawnych? Przynieś na zajęcia dowolny kodeks lub inną ustawę oraz rozporządzenie. Poproś uczniów, aby przeczytali tekst w ramce „Jak nazywają się części aktów prawnych?” (część 2, s. 30). Zaproponuj utrwalenie wiadomości w formie krótkiego ćwiczenia – uczniowie odczytują dowolnie wybrane przepisy, zwracając uwagę na nazwy ich części. Akty prawne możesz znaleźć w bibliotece oraz w internecie (np. w Internetowym Systemie Aktów Prawnych: <https://isap.sejm.gov.pl/>); mogą to być również fragmenty prawa oświatowego, statut szkoły itp.

4. Umowy międzynarodowe a suwerenność. Zapytaj uczniów, czy pamiętają, co oznacza, że jakieś państwo jest „suwerenne”. Przedstaw im informacje zawarte w tekście „Umowy międzynarodowe a suwerenność” (część 2, s. 31–32). Zastanówcie się wspólnie, na zawarcie jakich jeszcze umów międzynarodowych musi wyrazić zgodę Sejm.

Nasza propozycja

Uczniowie na podstawie wiadomości, które posiadają o Unii Europejskiej, próbują określić, w jakich sprawach Polska przekazuje Unii kompetencje organów władzy państwowej oraz czy warto rezygnować z tej części naszej suwerenności.

Możesz na ten temat przeprowadzić też formalną debatę. W tym celu podziel klasę na dwie mniej więcej takie same grupy. Daj obu zespołom kilka minut na wypracowanie argumentów uzasadniających ich stanowisko – jedna grupa broni poglądu o konieczności ograniczenia suwerenności w celu wstąpienia do UE, druga jest temu przeciwna. W podsumowaniu przypomnij, że współcześnie uważa się, iż suwerenność zewnętrzna niemal nigdy nie ma charakteru absolutnego, czego dowodem jest m.in. możliwość podjęcia przez państwo suwerennej decyzji o delegowaniu niektórych swoich kompetencji.

Poleć uczniom, by przed debatą zapoznali się z tekstem w ramce „Prawo Unii Europejskiej” (część 2, s. 29).

ZAKOŃCZENIE

5. Sprawdź się sam/sama! W podsumowaniu zajęć posłuż się pytaniami znajdującymi się w rubryce „Sprawdź się sam/sama!” i pojęciami ze „Słowniczka obywatelskiego” (część 2, s. 32). Zapytaj uczniów, jak rozumieją cytaty: *Tam, gdzie ludzie przestrzegają prawa, państwa są silne i szczęśliwe.*

Nasza propozycja

Możesz też zaproponować uczniom, aby rozwiązali ćwiczenie „Akt aktowi nierówny” (część 2, s. 109–110). Zadaniem uczniów jest przyjrzenie się przykładom obowiązujących aktów prawnych i uporządkowanie ich według hierarchii ważności.

WIEDZIEĆ WIĘCEJ

Konstytucja bezpośrednio stosowana

Art. 8 ust. 2 Konstytucji z 1997 r. wskazuje *expressis verbis*, zasadę bezpośredniego stosowania konstytucji. Jest to pierwsze tego typu ujęcie w polskim prawie konstytucyjnym, ale – mimo braku formalnego wyrażenia w tekście konstytucji – problem istniał od dawna, bo bezpośredniość stosowania jest konieczną cechą konstytucji jako ustawy zasadniczej.

Tradycja kontynentalna nie była jednak nastawiona entuzjastycznie do bezpośredniego stosowania konstytucji. Tradycja ta opierała się na:

1. koncepcji pośredniczącej roli ustaw (konstytucja jest aktem adresowanym przede wszystkim do ustawodawcy, a jego zadaniem jest rozwinięcie ogólnych klauzul konstytucyjnych w ustawach zwykłych);
2. koncepcji ekranizującej roli ustaw (*loi-écran*: skoro sędziowie podlegają ustawom, to dokonują oni kontroli legalności, a nie konstytucyjności – ta, o ile w ogóle ma istnieć, jest realizowana w drodze innych mechanizmów);
3. niechęci do tworzenia instytucji i procedur sądownictwa konstytucyjnego.

Konstytucja była w tej tradycji traktowana jako dokument o charakterze politycznym, a proces jej przestrzegania i stosowania przebiegał przede wszystkim w ramach systemu konstytucyjnych organów państwa, w oparciu jednak o mechanizmy raczej polityczne niż prawne.

Powyższe podejście było typowe dla Polski okresu międzywojennego, w sposób oczywisty łącząc się z oddziaływaniem francuskiej koncepcji konstytucyjnych. Po dru-

giej wojnie światowej wpasowała się ona znakomicie we wzory radzieckie, też traktujące konstytucję, jako dokument polityczny i nie przykładające zbytnej wagi do jej rzeczywistego stosowania.

Lech Garlicki, *Bezpośrednie stosowanie konstytucji. Tezy referatu*
(w:) *Konferencja naukowa: Konstytucja RP w praktyce*, Warszawa 1999, s. 12.

4. Prawa człowieka

Cele

Po zajęciach uczniowie i uczennice powinni umieć:

- wyjaśnić, co to znaczy, że prawa człowieka są przyrodzone i niezbywalne;
- wskazać i krótko opisać najważniejsze zasady ogólne dotyczące praw człowieka oraz przedstawić najważniejsze dokumenty mówiące o prawach człowieka;
- scharakteryzować podstawowe prawa człowieka, podając przykłady praw osobistych, politycznych, ekonomicznych, socjalnych i kulturalnych.

Co będzie potrzebne na lekcji?

- kartki papieru formatu A0, A1 lub B1 (widoczne z daleka) z wypisanymi na nich poszczególnymi prawami człowieka
- taśma klejąca
- *Przewodnik obywatelski. Część 2*

Metody i techniki pracy

- praca w parach/praca w grupach
- praca z tekstem, w tym źródłowym
- analiza przypadku
- tworzenie miniprzewodnika po prawach człowieka dla dzieci

JAK MOŻNA PRZEPROWADZIĆ ZAJĘCIA?

WPROWADZENIE

1. Deklaracja Niepodległości Stanów Zjednoczonych z 4 lipca 1776 roku o prawach człowieka. Przeczytaj uczniom cytaty rozpoczynający rozdział piąty w podręczniku na s. 33: *Uważamy następujące prawdy za oczywiste: że wszyscy ludzie stworzeni są równi, że Stwórca obdarzył ich pewnymi nienaruszalnymi prawami, że w skład tych praw wchodzi życie, wolność i swoboda do ubiegania się o szczęście (...).* Zaprosz uczniów i uczennice do rozmowy na ten temat. Zapytaj, jakie jeszcze uprawnienia ma, ich zdaniem, człowiek z racji swego człowieczeństwa. Sporządźcie listę takich praw, zapisując je na tablicy. Porównajcie potem swoje pomysły z rzeczywistym katalogiem praw człowieka i obywatela.

Przedstaw uczniom i uczennicom cele lekcji, wyjaśnij czym będziecie się zajmować przez kilka kolejnych zajęć oraz w jaki sposób będziecie pracować.

Nasza propozycja

Zachęć uczniów, aby przez najbliższe tygodnie śledzili media i zwrócili uwagę przede wszystkim na te informacje, które dotyczą praw człowieka w Polsce i na świecie. Poproś, by zapisali najważniejsze ich zdaniem informacje i w ten sposób stworzyli swoistą prasówkę dotyczącą praw człowieka.

ROZWINIĘCIE

2. Godność i co z niej wynika. Na podstawie tekstu otwierającego lekcję, „Godność i co z niej wynika” (część 2, s. 33–34), omów podstawowe cechy praw człowieka.

Nasza propozycja

Przedstaw krótko dzieje tej idei (zob. „Historia idei praw człowieka”, część 2, s. 34–36), kładąc nacisk na pierwszego nowożytnego jej kodyfikatora, głoszącego prawo każdego człowieka do życia, wolności i własności.

Zasada, że prawa człowieka dotyczą wyłącznie relacji między obywatelem a państwem odnosi się do wszystkich dokumentów związanych z tą problematyką, a więc nie tylko do powoływanej w tym miejscu Europejskiej Konwencji Praw Człowieka czy Międzynarodowych Paktów Praw Politycznych i Obywatelskich, ale także np. Konwencji Praw Dziecka. Zapis ten w praktyce oznacza, że skoro Konwencja Praw Dziecka gwarantuje prawo do prywatności, to państwo zobowiązane jest do nieingerowania w tę prywatność. Nauczyciel jako przedstawiciel państwa nie ma prawa czytać korespondencji czy notatek dziecka. Jednak zasada ta nie dotyczy rodziców, bo konwencja w żaden sposób nie reguluje stosunków między nimi a dzieckiem.

W prawie istnieje kategoria dóbr, których nie możemy się wyzbyć, nawet, gdybyśmy tego chcieli. Należą do nich np. życie i zdrowie. Oczywiście możemy sami się okaleczyć lub pozbawić życia, lecz gdy zgodzimy się, aby zrobił to za nas ktoś inny, będzie on ścigany przez państwo (np. państwo ściga osobę, która dopuściła się eutanazji, a więc zabójstwa na wyraźne żądanie ofiary). Tak samo jest z prawami człowieka.

Poproś uczniów, aby po twoim miniwykładzie wykonali znajdujące się pod tekstem ćwiczenie z ikonką labiryntu (ustnie, w parze z kolegą lub koleżanką), polegające na stworzeniu zwięzłej definicji praw człowieka i zapisaniu jej do zeszytów (część 2, s. 34).

5. Najważniejsze dokumenty. Poproś uczniów, by samodzielnie zapoznali się z tekstem „Najważniejsze dokumenty” (część 2, s. 36–37) i wypisali z niego najważniejsze dokumenty regulujące kwestię praw człowieka w Polsce i na świecie.

Nasza propozycja

Zachęć uczniów, by zapoznali się w domu z tekstami w ramce „Z życia wzięte” na s. 36 i 37. Możesz im też zaproponować, by w ramach sprawdzenia wiadomości, rozwiązali quiz:

- Kto i w którym roku uchwalił Powszechną Deklarację Praw Człowieka?
- Jakie dokumenty były kontynuacją Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka?
- Jaki dokument o prawach człowieka i w którym roku uchwaliła Rada Europy?
- Do jakiego sądu można składać skargę na podstawie Europejskiej Konwencji Praw Człowieka?
- Kto i gdzie rozpatruje skargi złożone na podstawie Międzynarodowych Paktów Praw Politycznych i Obywatelskich?

Zainteresowanych możesz odesłać do ćwiczenia „Najważniejsze dokumenty w historii praw człowieka” (część 2, s. 110).

6. Jakie mamy prawa? Następane ćwiczenie uczniowie wykonują w parach. Rozdaj każdej parze po jednej lub ewentualnie dwie kartki, na których zapisane zostało jedno z praw człowieka (patrz tabela w podręczniku na s. 40). Na tablicy narysuj tabelę, w której podzielisz prawa na osobiste, polityczne i ekonomiczne, kulturalne. Poproś uczniów, żeby zdecydowali, do której kategorii należy dane uprawnienie i przypięli je taśmą klejącą w odpowiednim miejscu tabeli.

Następnie omów tabelę (skorzystaj z tekstu „Jakie mamy prawa”, część 2, s. 38–40), korygując ewentualne błędy, wytłumacz także, dlaczego w stosunku do praw człowieka stosujemy taki podział. Wyjaśnij też różnicę między prawem a wolnością.

Ustanowienie Europejskiej Konwencji Praw Człowieka nie było proste w sytuacji, gdy poszczególne państwa miały różne poglądy na niektóre prawa. Aby konwencja w ogóle mogła powstać, zapisano w niej jedynie najważniejsze, podstawowe prawa, na które zgodziły się wszystkie państwa. Inne problematyczne kwestie (np. prawo swobodnego poruszania się, zakaz pozbawiania wolności za długi czy równość małżonków) zostały ujęte w protokołach dodatkowych. Podpisują je te państwa, które chcą przestrzegać postanowień tych dodatkowych dokumentów.

Nasza propozycja

Wyjaśnij również, że wśród praw człowieka pojawiły się tzw. prawa czwartej generacji, np. prawo do środowiska naturalnego czy prawo do pokoju. Zapytaj uczniów, dlaczego ich zdaniem prawa te znalazły się w katalogu praw człowieka?

Z Centrum Edukacji Obywatelskiej

W Centrum Edukacji Obywatelskiej od lat staramy się przybliżać tematykę praw człowieka. Takim ważnym prawem jest dla nas równość – w ramach programów edukacyjnych zajmujemy się przykładowo równością płci.

Polecamy blok zajęć, który może być pretekstem do uświadomienia młodzieży, że nierówne traktowanie płci oraz naruszanie praw kobiet dotyczy tak samo krajów globalnego Południa, jak też globalnej Północy. Uczniowie i uczennice zapoznają się z tym problemem, dowiadują się, jaki jest jego zasięg, przejawy oraz poznają przykłady działalności kobiet z różnych stron świata na rzecz równego traktowania kobiet i mężczyzn. Mają szansę zastanowić się nad tym, na ile ważna jest dla nich sama równość płci i w jaki sposób mogą przyczynić się do jej osiągnięcia w środowisku lokalnym oraz szerzej, na świecie.

<https://globalna.ceo.org.pl/etyka/scenariusze-i-gry/dzien-kobiet-transparenty-zamia-st-kwiatow-rownosc-plci-blok-3-zajec>

Polecamy też artykuł Mai Dobiasz-Krysiak i Elżbiety Krawczyk, *Jak wzmacniać równość płci*, opublikowany na blogu eksperckim CEO: <https://blog.ceo.org.pl/jak-wzmacniac-rownosc-plci/>.

ZAKOŃCZENIE

7. Zadanie z labiryntem. Przeczytaj uczniom historię zamieszczoną w ramce z ikonką labiryntu (część 2, s. 41) i poproś, by samodzielnie spróbowali wskazać, które prawa człowieka zostały w niej naruszone.

8. Co to dla Ciebie znaczy? Zaproponuj uczniom, by w parach wybrali jeden z cytatów, zapis prawny lub nieomówiony na lekcji tekst w ramce z ikonką znaku pytania, zamieszczone w rozdziale (cytaty: s. 33, 34, 37; zapis prawny: s. 34, 37, 38, 42; pytanie: s. 37, 38, 41) i porozmawiali chwilę na zaproponowany w danym materiale temat (Co to dla was oznacza?). Spytaj na forum, co najważniejszego wynieśli z tej lekcji.

9. Zadanie domowe. Przypomnij wszystkim o zadaniu, które sygnalizowałeś/łaś na początku lekcji (gromadzenie informacji o prawach człowieka i ich łamaniu). Poleć, by wynotowując informacje zastanowili się, jakiego prawa człowieka dotyczy prezentowana w mediach sytuacja i jakie zapisy prawne ją regulują (w jakich dokumentach). Forma prezentacji prasówki jest dowolna.

Zaproponuj też uczniom zadanie domowe do wyboru. Uczniowie odpowiadają pisemnie na jedno z dwóch ostatnich pytań z ramki „Sprawdź się sam/sama!” (część 2, s. 43):

- *Wymień podstawowe prawa polityczne. Z których z nich korzystasz już teraz, a z których będziesz korzystać po ukończeniu 18 roku życia?*
- *Jakie mogą być przesłanki, aby ograniczać czyjeś prawa i wolności? Jakich wolności nie wolno nigdy ograniczyć? Wyjaśnij na przykładach.*

WIEDZIEĆ WIĘCEJ

Co to są prawa człowieka?

Prawa człowieka to jedno z najmłodszych pojęć w słowniku polityki i społeczeństw. Od pewnego czasu są jednak niepodważalną wartością społeczną i polityczną. Stały się ważnym kryterium oceny działalności władz, a nawet konstytucji i przepisów prawa. (...)

Prawa człowieka są to powszechne prawa moralne o charakterze podstawowym, przynależne każdej jednostce w jej kontaktach z państwem. Pojęcie praw człowieka opiera się na trzech тезach: po pierwsze, że każda władza jest ograniczona; po drugie, że każda jednostka posiada sferę autonomii, do której nie ma dostępu żadna władza; i po trzecie, że każda jednostka może się domagać od państwa ochrony jej praw.

Nie ma jednej definicji praw człowieka. Opracowana przez grupę autorów z różnych krajów encyklopedia prawa międzynarodowego publicznego definiuje prawa człowieka jako „te wolności, środki ochrony oraz świadczenia, których respektowanie właśnie jako praw, zgodnie ze współcześnie akceptowanymi wartościami, wszyscy ludzie powinni móc się domagać od społeczeństwa, w którym żyją”. W definicji tej główny nacisk położono na moralne prawo domagania się od społeczeństwa respektowania praw człowieka.

Wybitny amerykański prawnik konstytucjonalista, Louis Henkin, wprowadził jeszcze kilka dodatkowych określeń praw człowieka. Są to prawa jednostek żyjących w społeczeństwie, co zobowiązuje społeczeństwa do realizacji roszczeń wynikających z tych praw. Mają one charakter uniwersalny i należą do wszystkich ludzi żyjących w każdym społeczeństwie. Mają też charakter podstawowy, tzn. iż nie trzeba ich uzasadniać, powołując się na jakiegokolwiek inne prawa. Nie oznacza to jednak, że prawa człowieka mają charakter absolutny; mogą podlegać ograniczeniom, ale tylko w wyjątkowych, z góry przewidzianych wypadkach i zgodnie z uznanymi procedurami, a nie według dowolnego uznania.

Prawa człowieka należą do kategorii praw moralnych. Różnią się jednak pod pewnymi względami od innych takich praw. Prawo moralne może być przynależne jednostce z racji jej osiągnięć czy też pozycji w społeczeństwie. Natomiast prawa człowieka są powszechne, przynależne wszystkim ludziom, we wszystkich sytuacjach i niezależnie od pozycji społecznej. Podczas gdy niektóre prawa można nabyć, prawa człowieka są przyrodzone, tzn. przynależne każdej istocie ludzkiej jako takiej: każdy człowiek rodzi się obdarzony takimi prawami. Prawa człowieka są też niezbywalne, co oznacza, że jednostki nie wolno pozbawić tych praw oraz że jednostka sama dobrowolnie nie może praw tych odstąpić państwu.

Wiktor Osiatyński, *Wprowadzenie do pojęcia praw człowieka*
(w:) *Szkoła Praw Człowieka – teksty wykładów*, zeszyt 1, Warszawa 1998.

5. Ochrona praw człowieka

Cele

Po zajęciach uczniowie i uczennice powinni umieć:

- wyjaśnić, jak działa krajowy, a jak międzynarodowy system ochrony praw człowieka – podać przykłady organów i organizacji wchodzących w skład tego systemu;
- przedstawić warunki, jakie muszą zaistnieć, aby Europejski Trybunał Praw Człowieka rozpatrzył skargę obywatela lub obywatelki;
- wyszukać w źródłach masowego informacji o przypadkach naruszania praw człowieka w państwach demokratycznych;
- wskazać organizacje pozarządowe zajmujące się ochroną praw człowieka i opisać działania jednej z nich;
- wskazać, odwołując się do przykładu, różnice w przestrzeganiu praw człowieka w państwie demokratycznym i niedemokratycznym.

Co będzie potrzebne na lekcji?

- *Przewodnik obywatelski. Część 2*
- dostęp do internetu

Metody i techniki pracy

- analiza przypadku
- praca z tekstem
- minidyskusja
- miniwykład
- praca indywidualna/w parach/w grupach zadaniowych

JAK MOŻNA PRZEPROWADZIĆ ZAJĘCIA?

WPROWADZENIE

1. Co mogę zrobić, kiedy moje prawa są łamane? Zapytaj uczniów, jak sądzą, kto stoi na straży praw człowieka – do kogo możemy się zwrócić z prośbą o pomoc, gdy zostaną one złamane przez państwo (przypomnij raz jeszcze, że prawa człowieka może złamać tylko państwo lub jego przedstawiciel, funkcjonariusz).

Na tablicy powinny się znaleźć następujące odpowiedzi: sąd, rzecznik praw obywatelskich, inne urzędy publiczne, trybunały międzynarodowe, międzynarodowe organizacje pozarządowe zajmujące się ochroną praw człowieka. Jeśli uczniowie nie wymieniają ich wszystkich, uzupełnij listę.

2. Krajowy system ochrony praw człowieka. Krótko scharakteryzuj wszystkie te instytucje – wykorzystaj tekst w podręczniku „Krajowy system ochrony praw człowieka” (część 2, s. 44) oraz poniższe informacje:

- *sąd – w razie naruszenia naszych praw człowieka w pierwszej kolejności należy zwrócić się ze skargą do sądu (na podstawie przepisów konstytucji lub ustaw szczegółowych). To on podejmie decyzję w czasie procesu, czy*

uprawnienia rzeczywiście zostały naruszone, czy też nie. Jeżeli obywatel/ka nie zgodzi się z tym rozstrzygnięciem, może się od niego odwołać do sądu wyższej instancji;

- *Rzecznik Praw Obywatelskich – to do niego obywatele składają wnioski z prośbą o interwencję, choć nie rozstrzygnie on ich sprawy, to pomoże w jej rozwiązaniu (zwróci się do organów państwa z prośbą o nadesłanie wyjaśnień, wniesie sprawę do najwyższych sądowych organów w państwie – Sądu Najwyższego lub Trybunału Konstytucyjnego). Często interwencja Rzecznika pomaga w zaprzestaniu naruszania prawa przez instytucje państwowe;*
- *inne urzędy publiczne – czasem zamiast do sądu wystarczy zwrócić się do urzędu państwowego, np. do organu przełożonego (wyższej instancji) nad tym, który naruszył prawa człowieka;*
- *trybunały międzynarodowe (Trybunał w Strasburgu, Komitet Praw Człowieka w Genewie, Międzynarodowy Trybunał Karny w Hadze) – obywatele składają tam skargi na państwa, które naruszyły prawa człowieka;*
- *międzynarodowe organizacje pozarządowe (Międzynarodowy Komitet Helsiński, Amnesty International) oraz krajowe organizacje pozarządowe – one jedynie mogą pomóc obywatelom w dochodzeniu swoich praw, np. napisać wniosek do sądu lub trybunału międzynarodowego, nagłośnić sprawę w mediach.*

ROZWINIĘCIE

3. Międzynarodowy system ochrony praw człowieka. Zreferuj tekst „Międzynarodowy system ochrony praw człowieka” (część 2, s. 44–46) lub poproś uczniów, by przeczytali jego fragmenty w parach (jeden uczeń czyta tekst, drugi – analizuje tabelkę), a potem wspólnie przygotowali notatkę wizualną w zeszytach.

Zwróć szczególną uwagę na podobieństwa i różnice pomiędzy zaprezentowanymi w tekście sądami międzynarodowymi. Poproś następnie uczniów, aby zapoznali się z przykrą przygodą anarchisty Ziggiego (tekst w ramce z ikonką labiryntu, część 2, s. 46) i rozstrzygnęli, do którego sądu międzynarodowego powinien się on zwrócić.

4. Skarga do Trybunału. Omów wspólnie z uczniami wzór skargi do Trybunału w Strasburgu („Wzór skargi do Europejskiego Trybunału w Strasburgu”, część 2, s. 46–47) – przeanalizujcie, jakie elementy powinna ona zawierać, jak ma wyglądać, określcie, kto i gdzie może ją złożyć. Podkreśl, że warunkiem koniecznym do złożenia skargi do Trybunału w Strasburgu jest wyczerpanie całej drogi sądowej w Polsce. Zwróć też uwagę, że przy składaniu skargi nie ma bariery językowej – można ją sporządzić w języku ojczystym. Następnie poproś uczniów, aby każdy z nich napisał w imieniu Ziggiego skargę do Strasburga (uczniowie skupiają się głównie na pkt. E i F). W klasie powinno znajdować się kilka egzemplarzy Europejskiej Konwencji Praw Człowieka (lub wyciąg z jej przepisów), aby uczniowie mogli z nich skorzystać podczas pisania skargi. Po zakończeniu pracy uczniowie dają swoją skargę do sprawdzenia koledze lub koleżance z ławki.

Nasza propozycja

Możesz zachęcić zainteresowane osoby, by zapoznaly się z zamieszczonym w podręczniku wyrokiem Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, który dotyczył skargi obywatela Rumunii, Bogdana Mihaia Bărbulescu (orzecze-

nie z 5 września 2017 r.; skarga nr 61496/08). Skarga dotyczyła kwestii, na ile pracodawca może kontrolować, czy pracownicy korzystają z internetu oraz poczty służbowej w godzinach pracy. Orzeczenie Trybunału zostało przetłumaczone na język polski – http://trybunal.gov.pl/uploads/media/BARBU_LESCU_p._RUMUNII_skarga_nr_61496_08_wyrok_z_5.09.2017.pdf). Uczniowie odpowiadają na pytania: Czy pracodawca może kontrolować maile swoich pracowników, a jeśli tak, to w jakiej sytuacji? Jakie przepisy Europejskiej Konwencji Praw Człowieka zostały naruszone przez Rumunię i na jakiej podstawie Trybunał tak stwierdził?

5. Międzynarodowy Trybunał Karny w Hadze oraz inne systemy ochrony praw człowieka. Zachęć uczniów, by w domu przeczytali teksty omawiające Trybunał w Hadze (część 2, s. 48–49) oraz opisujące OBWE i regionalne systemy ochrony praw człowieka (część 2, s. 49).

6. Organizacje społeczne w obronie praw człowieka. Zapytaj uczniów, czy wiedzą, w jaki sposób działają organizacje pozarządowe, zajmujące się ochroną praw człowieka (tekst „Organizacje społeczne w obronie praw człowieka”, część 2, s. 50–52). Sprawdź, czy potrafią oni wskazać przynajmniej jedną taką organizację. Następnie podziel klasę na osiem grup. Każda z nich czyta wprowadzenie do powyższego tekstu, a następnie informację o jednej z wymienionych tam organizacji. Uczniowie, aby móc uzupełnić informacje o działaniach przypisanej sobie organizacji, powinni skorzystać z internetu. Zachęć ich, by sprawdzili, jakie bieżące działania na rzecz praw człowieka podejmuje każda z tych organizacji oraz w które z nich mogą się włączyć uczniowie i uczennice. Po lekturze przedstawiciele grup prezentują najważniejsze informacje o wskazanej organizacji.

ZAKOŃCZENIE

Nasza propozycja

7. Dlaczego świat milczy? Zainicjuj dyskusję z uczniami wokół problemu przedstawionego w ramce z ikonką Hamleta (część 2, s. 50). Dlaczego mimo tego, że świat zdążył wypracować standardy praw człowieka i przyjęło je w większości państw, wciąż dochodzi do ich naruszania? Co można wtedy zrobić? Co się dzieje w danym państwie? Czy społeczność międzynarodowa zawsze reaguje na łamanie praw człowieka? W wielu przypadkach świat milczy. Jak myślisz, dlaczego?

Aby uświadomić uczniom różnicę pomiędzy zdarzającymi się naruszeniami uprawnień jednostki w państwie demokratycznym a notorycznym łamaniem praw człowieka przez państwo totalitarne, odwołaj się do przykładu PRL. Zapytaj, czy uczniowie wiedzą, w jaki sposób władze PRL traktowały obywateli. Jakie prawa człowieka były w PRL-u łamane? Podsumuj uczniowskie wypowiedzi, opierając się na informacjach zawartych w tekście „Prawa człowieka w PRL” (część 2, s. 54).

8. Zadanie domowe do wyboru. Zaproponuj uczniom jedno z dwóch zadań domowych:

- Na podstawie strony internetowej Amnesty International (www.amnesty.org.pl) lub innej organizacji zajmującej się prawami człowieka zespoły uczniowskie opracowują kilka informacji (3 lub 4) o ostatnich naruszeniach praw człowieka na świecie

i zastanawiają się, w jaki sposób można by pomóc pokrzywdzonym osobom i jaki oni sami mogliby mieć w tym udział.

- **Prawo do prywatności w sieci.** Poproś uczniów, by przeczytali tekst przygotowany przez Fundację Panoptykon na temat ustawień prywatności na Facebooku (<https://cyfrowa-wyprawka.org/teksty/odzyskaj--kontrolę-w-sieci-odcinek-iii-ustawienia-prywatności-na-facebooku>) i odpowiedzieli na poniższe pytania: *Kto powinien dbać o prywatność w sieci: każdy indywidualnie, wielkie firmy, takie jak Facebook czy Google, czy może rząd? Czy znasz wymienione w tekście ustawienia na Facebooku? Czy je stosujesz? A twoi koledzy i koleżanki? Po co Facebookowi twoje dane? A do czego mogą je wykorzystać inne osoby, jeśli będą mieć do nich dostęp?* (wskazówki do tego zadania uczniowie znajdą na końcu rozdziału na s. 110).

Nasza propozycja

Zachęć uczniów do lektury tekstu na końcu lekcji „Prawa człowieka w PRL” (część 2, s. 54).

6. Idziemy do sądu

Cele

Po zajęciach uczniowie i uczennice powinni umieć:

- wyjaśnić, jakie znaczenie w pracy sędziów ma zasada niezawisłości oraz jakie rozwiązania ją zapewniają w Polsce;
- określić, czym się zajmują poszczególne wydziały sądu;
- przedstawić hierarchię sądów;
- opisać przebieg postępowania cywilnego i karnego w Polsce oraz uczestniczące w nim strony;
- wskazać elementy pozwu w sprawie cywilnej;
- napisać na podstawie wzoru zawiadomienie o popełnieniu przestępstwa.

Co będzie potrzebne na lekcji?

- kartki z nazwami wydziałów sądów
- kartki z kasusami do rozwiązania przez uczniów
- *Przewodnik obywatelski. Część 2*

Metody i techniki pracy

- praca z tekstem
- dyskusja
- gra symulacyjna
- praca indywidualna/praca w parach/praca w grupach zadaniowych

JAK MOŻNA PRZEPROWADZIĆ ZAJĘCIA?

WPROWADZENIE

1. Czym zajmują się sądy? Wyjaśnij uczniom, że zaufanie obywateli do pracy sędziów musi opierać się na przekonaniu o ich bezstronności. Tylko wtedy, gdy wierzymy, że sędzia w sposób bezstronny oraz nie pod wpływem jakichś zewnętrznych nacisków oceni racje obu stron bądź wagę przedstawionych dowodów, jesteśmy gotowi podporządkować się jego rozstrzygnięciom.

Zapytaj, jakie warunki muszą zostać spełnione, aby zapewnić bezstronność sędziów i chronić ich niezawisłość. Pozwól na krótką dyskusję w klasie, a potem ją podsumuj, korzystając z informacji zamieszczonych w tekście „Czym zajmują się sądy?” (część 2, s. 55). Poleć uczniom, by zanotowali w zeszytach własnymi słowami, jak rozumieją niezawisłość sędziów oraz przytocz im odpowiedni zapis w konstytucji gwarantujący im to prawo.

Nasza propozycja

Możesz w tym miejscu przypomnieć też spór o Krajową Radę Sądownictwa, który rozgorzał w 2018 roku, oraz zasadę, zgodnie z którą KRS wskazuje kandydatów na sędziów Prezydentowi RP, przywołując argumenty, które nawiązują właśnie do omawianej wcześniej niezawisłości sędziowskiej. Przywołaj też ten fragment Konstytucji, który podkreśla rolę Rady w tym zakresie (część 2, s. 56). Skorzystaj z tekstu „Spór o Krajową Radę Sądownictwa” (część 2, s. 55–57).

Prezentuj cele lekcji.

ROZWINIĘCIE

2. Organizacja sądów RP. Podziel klasę na cztery grupy. Każdej z grup rozdaj kartki, na których zapisane będą wydziały sądów, przypisane do poszczególnych grup:

- grupa pierwsza: wydział karny + wydział penitencjarny,
- grupa druga: wydział pracy i ubezpieczeń społecznych + wydział gospodarczy,
- grupa trzecia: wydział cywilny + wydział rodzinny i nieletnich ,
- grupa czwarta: wydział ksiąg wieczystych + sąd administracyjny.

Poproś uczniów i uczennice, żeby zapoznali się z tabelką przedstawiającą organizację sądów i odszukali tam informacje na temat wydziałów, które wylosowali.

Zadaniem grup jest stworzenie plakatu informacyjnego o danym wydziale sądu – przedstawiciel grupy omawia go następnie na forum klasy. Uczniowie powinni na plakacie umieścić informacje, czym zajmuje się dany wydział i podać przykład sprawy, która jest tam rozstrzygana. Zwróć uwagę, że w języku potocznym często mówi się „sąd karny” czy „sąd rodzinny”, podczas gdy w rzeczywistości nie są to odrębne sądy, ale wydziały sądów powszechnych.

Po uczniowskich prezentacjach – w ramach powtórzenia wiadomości – przeanalizujcie opisany w ćwiczeniu z ikonką labiryntu przypadek Hani, która wynajęła mieszkanie Rysiowi (część 2, s. 58) i określcie, do którego sądu powinna się ona zwrócić.

Nasza propozycja

Jeżeli chcesz, możesz to ćwiczenie rozszerzyć. W tym celu podziel klasę na grupy i rozdaj każdej z nich kartkę, na której opisano jeden z poniższych przypadków. Zadaniem zespołów jest wskazanie wydziału sądu, który zajmie się daną sprawą.

Kazus 1

Robert sprzedał Renacie rower. Podczas pierwszej przejażdżki okazało się, że rower ma niesprawne hamulce. Robert odmówił naprawienia roweru twierdząc, że koleżanka mogła go dokładnie obejrzeć w chwili zakupu. Renata pozwała go do sądu.

Odpowiedź: wydział cywilny.

Kazus 2

Emilia pozostawała w związku małżeńskim z Arturem. W czasie pobytu w Stanach Zjednoczonych jej serce zabiło żywiej dla Michała. Michał natychmiast się jej oświadczył, a Emilia tę propozycję przyjęła. Wzięli ślub w Las Vegas, mieście rozrywki, gdzie nie kłopotano się zbyt dokładnym sprawdzaniem dokumentów.

Odpowiedź: wydział karny (bigamia jest przestępstwem).

Kazus 3

Zbigniew Pazerny wymagał od swoich pracowników obecności w biurze siedem dni w tygodniu, uważając, że weekendy działają na nich jedynie rozpraszająco.

Odpowiedź: wydział pracy.

Kazus 4

Państwo Troskliwi postanowili adoptować 7-letnią Małgosię.

Odpowiedź: wydział rodzinny i nieletnich.

Kazus 5

14-letni Mateusz i 13-letni Kamil pobili się na podwórku. W rezultacie tej wymiany zdań Mateusz ma złamaną rękę, a Kamil rozciętą głowę.

Odpowiedź: wydział rodzinny i nieletnich.

Kazus 6

Firma „Maja” nie wywiązuje się ze swoich zobowiązań względem firmy „Gucio”.

Odpowiedź: wydział gospodarczy.

Aby utrwalić wiadomości uczniów na temat różnych wydziałów sądów, możesz wykorzystać krótkie ćwiczenie „Sądy, sądy”, zamieszczone pod koniec rozdziału prawnego (część 2, s. 110–111).

3. Hierarchia sądów. Na podstawie tekstu „Hierarchia sądów” oraz towarzyszącego mu schematu (część 2, s. 58) przedstaw polski system sądownictwa. Sprawdź, czy uczniowie rozumieją, co oznacza zasada dwuinstancyjności postępowania. Zwróć uwagę na dwa różne sposoby wnoszenia sprawy do rozpatrzenia przez sąd nadrzędny.

Pierwszym z nich jest apelacja. Przysługuje ona od każdego wyroku sądu (zarówno cywilnego, jak i karnego). Wnieść może ją strona postępowania (w postępowaniu cywilnym – powód oraz pozwany, a w karnym – oskarżony, prokurator, oskarżyciel posiłkowy), a wystarczającym powodem jest to, że według niej wyrok sądu jest niesprawiedliwy. Wniesienie apelacji powoduje, że sprawa jest rozpatrywana ponownie przez sąd wyższej instancji, który może zmienić rozstrzygnięcie sądu pierwszej instancji. Podobnym do apelacji środkiem jest zażalenie – jest ono wnoszone na niektóre postanowienia wydane przez sąd (określone przez przepisy prawa).

Istnieje również nadzwyczajny środek zaskarżania orzeczeń, czyli kasacja. Można ją wnieść od prawomocnego wyroku sądu i to tylko sądu drugiej instancji, a więc, aby wnieść kasację, należy najpierw złożyć apelację. Kasacja jest wnoszona w wyjątkowych wypadkach – jeżeli w postępowaniu sądowym doszło do poważnego naruszenia przepisów proceduralnych albo też przepis prawa został błędnie zastosowany lub zinterpretowany i jeżeli zdarzenie to miało wpływ na treść wydanego orzeczenia. Kasację rozpatruje Sąd Najwyższy. Mogą ją również wnieść: Rzecznik Praw Obywatelskich oraz Prokurator Generalny. Istnieje różnica pomiędzy kasacją składaną w postępowaniu karnym oraz cywilnym – ta druga jest znacznie dostępniejsza (czasem mówi się o niej, że jest de facto trzecią instancją).

4. Na sali sądowej. Poproś uczniów, by zapoznali się samodzielnie ze schematem sali sądowej w procesie karnym, który znajduje się w podręczniku (część 2, s. 59). Poleć, by na jego podstawie oraz tekstu z podręcznika („Na sali sądowej”, s. 59–60) opisali w zeszytach rolę poszczególnych osób występujących w procesie. Zapytaj, czy rozumieją znaczenie wszystkich zdefiniowanych w tekście terminów (biegły, oskarżyciel posiłkowy, powód, itp.).

Nasza propozycja

5. Decyzje zwykłych obywateli. Poproś o przeczytanie tekstu „Decyzje zwykłych obywateli” (część 2, s. 62). Przeprowadź krótką dyskusję o tym, czy ławnicy są w Polsce potrzebni. Jakie są dobre strony ich uczestnictwa w orzekaniu, a jakie mogą być tego wady? W zestawie ćwiczeń na końcu rozdziału prawnego znajdziesz rozwinięcie tego dylematu (część 2, s. 112) – zachęć uczniów, by porozmawiali o tym z dorosłymi w domu.

6. Symulacja procesu. Korzystając z instrukcji w ćwiczeniu „Symulacja procesu” (część 2, s. 111–112), zaproponuj uczniom udział w grze symulacyjnej. Podziel klasę na dziewięcioosobowe zespoły. W każdej grupie uczniowie losują role sędziów, prokuratorów i adwokatów, a następnie zajmują się rozpatrzeniem sprawy kradzieży (szczegółowa instrukcja wraz z opisem kazusu znajduje się na końcu rozdziału).

Nasza propozycja

Uwaga! Możesz też rozbudować tę grę, wprowadzając postaci świadków, protokolanta, woźnego, oskarżonych, a nawet sędziów sądu drugiej instancji (w tym przypadku sądu okręgowego, do którego obie strony mogą apelować). Pozostali uczniowie wcielą się w rolę dziennikarzy przygotowujących sprawozdanie z procesu.

ZAKOŃCZENIE

7. Odpowiedzialność nastolatków. Wyjaśnij, że osoby niepełnoletnie także ponoszą odpowiedzialność za popełnione przestępstwa, ale opiera się to na innych zasadach. Przedstaw informacje zawarte w tekście „Odpowiedzialność nastolatków” (część 2, s. 64). Następnie poleć wykonanie znajdującego się pod tym tekstem ćwiczenia. Gdy uczniowie określą, jakie najprawdopodobniej konsekwencje poniosą Staś i Nel, zwróć uwagę, że rzecz jest nieco bardziej skomplikowana. Trudno nam przecież przewidzieć, jakie okoliczności łagodzące weźmie pod uwagę sąd (np. młody wiek oskarżonych, dotychczasową niekaralność). Bardzo możliwe też, że kara, na jaką zostanie skazany Staś, będzie „w zawieszeniu” – to znaczy, że będzie wymierzona tylko w tym przypadku, jeśli skazany w wyznaczonym czasie (np. 2 lat) popełni inny czyn karalny.

Nasza propozycja

8. Powtórzenie (w terenie). Najlepszym sposobem, aby poszerzyć wiadomości uczniów na temat procesu sądowego jest wycieczka do sądu (zob. ćwiczenie „Wycieczka do sądu”, część 2, s. 112). Pamiętajcie jednak, że zanim się na nią wybieriecie, trzeba koniecznie zawiadomić o tym przewodniczącego wydziału karnego lub rzecznika prasowego sądu i uzgodnić z nimi termin wizyty.

9. Zadanie domowe dla wszystkich. Poleć uczniom, by w domu przeczytali zamieszczony w podręczniku pozew sądowy (tekst w ramce „Z życia wzięte”, część 2, s. 63) oraz wskazali, kto w nim jest pozwem/pozwaną, powodem/powódką, jakiej sprawy dotyczy pozew i do jakiego sądu jest kierowany.

Poproś uczniów, by zwrócili uwagę na to, z jakich elementów składa się taki pozew.

Drugie zadanie uczniów polegać będzie na napisaniu zawiadomienia o przestępstwie na podstawie wzoru zamieszczonego w podręczniku (część 2, s. 61) – zawiadomienie może dotyczyć historii Zygmunta Zakochanego, opisanego na s. 61, lub innej, dowolnie wybranej przez uczniów.

Nasza propozycja

10. Zadanie domowe dla chętnych – do wyboru:

- Zaproponuj uczniom i uczennicom, by zapoznali się z tekstem z ikonką Hamleta, „Czy karać surowiej?” (część 2, s. 65), i porozmawiali na jego temat ze swoimi rodzicami, dziadkami sąsiadami i rówieśnikami. Poleć, by zebrali argumenty swoich rozmówców i uzupełnili je o własne. Sprawdźcie na kolejnej lekcji, czy wszyscy mają w tej sprawie podobne zdanie.

- *Zachęć do klasowej dyskusji (np. na godzinie wychowawczej) wokół historii Bonnie i Clyde’a (ćwiczenie „Bonnie i Clyde”, część 2, s. 113).*

11. Sprawdź się sam/sama! W podsumowaniu zajęć posłuż się pytaniami zawartymi w rubryce „Sprawdź się sam/sama!” (część 2, s. 65), zachęcając do odpowiedzi na pytania:

- *Jakimi sprawami zajmuje się wydział rodzinny i nieletnich?*
- *Od jakiego wieku nastolatek będzie odpowiadał za przestępstwo jak osoba dorosła?*
- *Jakie są obowiązki i prawa świadka?*
- *Co to jest apelacja i kiedy możemy ją złożyć?*

WIEDZIEĆ WIĘCEJ

Z historii prawa. Postępowanie przed sądem w średniowieczu

W procesie skargowym uczestniczyły dwie strony: powód, zwany *piercą*, występujący ze skargą zawartą w pozwie, i pozwany, zwany *sąpierzem*, broniący się przed zarzutami pozwu. Odróżniano zdolność sądową, tj. prawo bycia stroną w procesie, od zdolności procesowej, która dawała możliwość działania w procesie osobiście, a nie przez zastępców. Zdolność sądowa odpowiadała zdolności prawnej w prawie prywatnym, a zdolność procesowa – zdolności do czynności prawnych.

Ograniczenie zdolności procesowej wiązało się z przynależnością stanową jednostki. Co do chłopów w XIV–XV w. zwyciężyła zasada, że mają oni zdolność procesową tylko wobec właściwego dla nich sądu dominialnego. W innych sądach chłop występując jako powód winien stawać w asyście swojego pana. Ograniczenie zdolności kobiet do czynności procesowych przejawiało się w tym, że kobiety niezamężne i mężatki musiały występować w asyście opiekuna lub męża. Tylko wdowy mogły same stawać przed sądami.

Inny charakter miało zawieszenie procesów przeciw nieletnim do uzyskania przez nich lat sprawnych. Przez cały ten czas dawność przeciw nim nie biegła. Nieletni nie byli zatem obowiązani stawać przed sądem jako pozwani, z paru tylko wyjątkami, kiedy w asyście opiekuna nieletni winien brać dalej udział jako strona w procesie. Nieletni mogli natomiast występować jako powodowie, zawsze w asyście opiekuna.

W zasadzie strona była zobowiązana osobiście uczestniczyć w procesie. Od najdawniejszych czasów istniały jednak wyjątki w postaci zastępstwa procesowego. Polegało ono na występowaniu osoby trzeciej w imieniu strony w procesie, przy czym skutki czynności zastępcy spadały na stronę.

Juliusz Bardach, Bogusław Leśnodorski, Michał Pietrzak, *Historia ustroju i prawa polskiego*, Warszawa 1994, s. 167–168.

Dobra praktyka:

Sąd koleżeński w XLIV LO w Łodzi w latach 1994–2006

SĘDZIOWIE

W pracach Sądu Koleżeńskiego uczestniczyło stale 10 sędziów uczniowskich i tyluż nauczycielskich. Sędziowie wybierani byli początkowo na jednoroczną kadencję w po-

wszechnych, równych i tajnych wyborach. Każda korporacja szkolna wybierała swoich sędziów. Czynne prawo wyborcze posiadali wszyscy uczniowie i nauczyciele. Podczas trwania kadencji sędziowie byli nieusuwalni. Jedyne ewentualne powody zmian składu sędziowskiego w ciągu trwania kadencji to:

- naruszenie przez członka składu sędziowskiego norm Społeczności,
- osobista rezygnacja z publicznym przedstawieniem powodów.

Po kilku latach przyjęliśmy zasadę, że pochodzący z wyboru sędziowie uczniowscy podani zostaną weryfikacji wewnętrznej sprawdzającej znajomość prawa szkolnego i obowiązujących procedur sądowych. Celem tego działania było lepsze przygotowanie uczniów do spełniania powierzonej im przez Społeczność funkcji. W oparciu o komplet dostępnych dokumentów nowo wybrani sędziowie samodzielnie przygotowywali się do dwuetapowego egzaminu, w wyniku którego mogli uzyskać status Sędziego Dyplomowanego. Status ten dawał uczniom uprawnienia sędziowskie, w tym do przewodniczenia posiedzeniom sądowym oraz możliwość pełnienia tej funkcji nieprzerwanie, bez konieczności startowania w kolejnych wyborach do końca pobytu w szkole. Pierwszy etap egzaminu stanowiła część pisemna, drugi etap polegał na przewodniczeniu symulowanej rozprawie sądowej.

PROCEDURY SĄDOWE

Do zadań sądu należało:

- przyjmowanie wniosków o rozpatrzenie przypadków naruszenia norm lub rozstrzygnięcie konfliktów (do składania takich wniosków uprawniony był osobiście każdy uczeń i nauczyciel),
- rozpatrywanie zgłoszonych spraw tzn.: zbieranie informacji i wyjaśnień dotyczących rozpatrywanych przypadków, przeprowadzenie rozmów z osobami, przeciwko którym zgłoszono wniosek, przeprowadzanie sesji sądowych, podczas których zainteresowani, winni mieć pełną możliwość przedstawienia swoich racji,
- ogłaszanie orzeczeń w formie ogłoszeń publikowanych na sądowej gazecie ściennej,
- nakładanie sankcji,
- wnioskowanie do dyrektora szkoły o zastosowanie sankcji przewidzianych w trybie administracyjnym (wniosek o udzielenie ustnego upomnienia, pisemnego upomnienia lub wniosek o skreślenie z listy uczniów).

Posiedzenia sądu odbywały się w miarę potrzeb, zwykle raz na dwa tygodnie. Zdarzało się, że jednocześnie obradowały trzy zespoły sędziowskie. Powodem była duża ilość wniosków złożonych do rozpatrzenia. Zwykle takie napięte sytuacje miały miejsce w pierwszych dwóch miesiącach każdego roku szkolnego, kiedy do szkoły przybywali nowi uczniowie. Na przykład, średni okres oczekiwania na rozprawę od złożenia wniosku wynosił 15 dni w roku szkolnym 2000/2001. W najdłuższym odnotowanym przypadku wyniósł on 35 dni na skutek m.in. skumulowania się ustawowych przerw w nauce.

Złożony wniosek zawierał następujące informacje: imię i nazwisko osoby przeciwko której kierowano skargę, numer naruszonej normy, dokładny opis wydarzenia, imiona i nazwiska świadków (o ile istnieli), datę złożenia wniosku i podpis wnioskodawcy.

Osoba przeciwko której skierowano wniosek miała prawo do pełnej informacji odnośnie stawianych jej zarzutów. W przypadku, gdy z przyczyn nieuzasadnionych, nie przybyła na wyznaczoną rozprawę, przewod sądowy odbywał się bez jej obecności. Sąd mógł zdecydować o tym, że dana rozprawa będzie toczyć się przy drzwiach zamkniętych i kilkakrotnie tak uczynił.

Po dekadzie doświadczeń ustanowiono dodatkowo instytucję świadka incognito.

Od orzeczeń sądu można się odwoływać do wiecu Społeczności Licealnej. Społeczność wyłaniała wówczas spośród swoich członków, drogą losowania, siedmioosobową ławę przysięgłych. Rozpatrywała ona zgłoszoną apelację, ustalała jej zasadność i ogłaszała swój werdykt. Od ponownego wyroku nie było już odwołania.

SANKCJE

Szkolny kodeks karny określił je w sposób następujący:

Art. 5. Karami są:

1. Kary dyscyplinarne: a) upomnienie ustne dyrektora szkoły; b) upomnienie pisemne dyrektora szkoły; c) skreślenie z listy uczniów szkoły

2. Sankcje wewnętrzne:

2.1. Kary „śmieszne” i inne: a) wykonywanie i eksponowanie plakatów na zadany temat, zatwierdzanych przez Sąd Koleżeński; b) wykonywanie i eksponowanie plakatów z przeprosinami, zatwierdzanych przez Sąd Koleżeński; c) publiczne przeprosiny; d) usunięcie z sali sądowej; e) przeprowadzenie zajęć lub ich fragmentu na zlecony temat; f) drobny upominek (samodzielnie wykonany, zatwierdzany przez Sąd Koleżeński); g) publiczne wyeksponowanie podobizny sprawcy; h) usunięcie z pełnionej w Społeczności funkcji; i) okresowe przywdzianie stroju bohatera komiksowego lub bajkowego; j) okresowe przywdzianie śmiesznego nakrycia głowy; k) udekorowanie sali.

2.2. Kary „odrobkowe” – polegają na przymusowej pracy: a) w mniejszym wymiarze (0–5 godzin); b) w większym wymiarze (6–10 godzin).

Art. 6. Środkami karnymi są: 1) obowiązek naprawienia szkody, 2) obowiązek przeproszenia poszkodowanego, 3) zakaz sprawowania określonej funkcji w szkole, 4) podanie wyroku do publicznej wiadomości*.

WSZYSCY JESTEŚMY RÓWNI WOBEC PRAWA

Aby w praktyce zastosować zasadę równości wobec zasad postępowania i norm moralnych, obowiązujących w prowadzonej przez siebie placówce, Janusz Korczak sam składał na siebie skargi do sądu koleżeńskiego:

*W ciągu półrocza podałem się do sądu pięć razy. Raz, że chłopcu dałem w ucho, raz, że chłopca wyrzuciłem z sypialni, raz, że postawiłem w kącie, raz, że obraziłem sędziego [...] tych kilka spraw było kamieniem węgielnym mego wychowania jako uczciwego, konstytucyjnego wychowawcy, który nie dlatego nie krzywdzi dzieci, że je lubi, czy kocha, ale dlatego, że istnieje instytucja, która je przed bezprawiem, samowolą i despotyzmem wychowawcy broni”**.*

W XLIV LO tylko raz zdarzyło się samooskarżenie, ale jego autorem był jeden z uczniów²³. Deklarowana równość wobec prawa nauczycieli i uczniów znalazła swoje potwierdzenie w praktyce Sądu Koleżeńskiego bez odwoływania się do samooskarżeń.

* Janusz Korczak, *Wybór pism pedagogicznych*, t. 1, Warszawa 1957, s. 259.

** Sąd wykazał się wówczas poczuciem humoru i na wniosek o ukaranie wnioskodawcy odpowiedział: „Skoro sam wnioskowałeś we własnej sprawie, bądź konsekwentny – skazujemy cię na samodzielnie określenie sankcji dla siebie i samodzielnie ich wyegzekwowanie”.

Do 2004 r. odbyło się 12 rozpraw, w których uczestnikami postępowania („oskarżonymi”) byli pedagodzy z wniosku składanego przez uczniów:

Ogółem spraw	1994/1995	1995/1996	1996/1997	1997/1998	1998/1999	1999/2000	2000/2001	2001/2002	2002/2003	2003/2004
12	1	2	2	0	0	2	0	1	0	4

Na następnej stronie znajdziecie informacje o niektórych naruszanych przez pedagogów normach i zasądzonych sankcjach. Wszyscy nauczyciele, którym przyszło stanąć przed sądem, wypełnili określone wobec nich sankcje. To, że uczniowie zdecydowali się skierować wnioski przeciwko niektórym swoim nauczycielom, świadczy o zaufaniu do nich – najwidoczniej nie obawiali się przykrych konsekwencji.

RODZAJ NARUSZONEJ NORMY	PRZYKŁADY ZASĄDZONYCH SANKCJI
Palenie papierosów w pokoju nauczycielskim	Wykonanie komiksu w języku angielskim, zawierającego co najmniej 4 obrazki, na temat szkodliwości palenia.
Palenie papierosów w pokoju nauczycielskim	Przychodzenie przez tydzień do szkoły w stroju galowym (biała koszula, smoking lub odświętny garnitur, mucha lub krawat).
Palenie papierosów w gabinecie pedagoga	Napisanie piosenki (co najmniej dwuzwrotkowej i z refrenem) na temat szkodliwości palenia tytoniu i wykonanie jej na koncercie szkolnym.
Wyproszenie z lekcji przeszkadzającej w zajęciach uczennicy	Bezpłatne dwugodzinne korepetycje z przedmiotu.
Słowne obrażenie ucznia	Publiczne przeprosiny ucznia na lekcji. Wykonanie plakatu opisującego wydarzenie i zasądzone sankcje.
Przetrzymywanie przez więcej niż miesiąc niesprawdzonych prac uczniów	Oddanie w ciągu dwóch dni sprawdzonych zaległych sprawdzianów. Obowiązek zaprezentowania uczniom wyników kolejnego sprawdzianu w ciągu jednego tygodnia.

Jesteśmy pełni uznania dla tych nauczycieli, którzy, mimo różnych koniunktur, okazują zaufanie Sądowi Koleżeńskiemu, respektując jego uniwersalny charakter. Ważne, że wciąż istnieje teoretyczna równość uprawnień: każdy uczeń posiada możliwość skierowania wniosku przeciwko nauczycielom akceptującym nasz Sąd, jeśli złamali oni którąś ze wspólnie ustalonych norm. Nawet jeśli uczniowie z niej nie- zbyt często korzystają, to ważna dla nich pozostaje świadomość, że mogą to zrobić.

Sąd jest również miejscem, w którym nauczyciele i uczniowie partnersko współpracują – w każdym składzie sędziowskim zasiada ich po dwoje. Procedura sądowa tworzy warunki równości: niejednokrotnie to uczniowie przewodzą składom sędziowskim. W trakcie trwania każdego procesu uczniowie i nauczyciele mają wyśmienitą okazję, by spierać się, podejmować wspólne decyzje, poznawać nawzajem*.

DLACZEGO SĄD?

Szkolny sąd koleżeński, niezależnie od formuły, jaką mu nadamy, może stać się miejscem pasjonującej dyskusji pomiędzy uczniami i nauczycielami nad zdarzeniami za-

* Trzy uwagi o Sądzie Koleżeńskim: materiał do dyskusji na posiedzeniu Rady Pedagogicznej, 2002.

chodzącymi w szkole i ich interpretacją – a zatem niezwykle skutecznym narzędziem wychowawczym i edukacyjnym.

Powołaniu sądu koleżeńskiego w XLIV LO przyświecała idea, by w szkole stworzyć wydzieloną przestrzeń, w której uczeń doświadczałby praktycznego stosowania zasady równości wobec prawa – zarówno w jego tworzeniu jak i egzekwowaniu. Dla większości uczniów stanowiłoby to jedyne tego typu doświadczenie przed wejściem w życie dojrzałe i znalezieniem się w obliczu mechanizmów współczesnego państwa demokratycznego.

Szkola stanowi pierwszy ważny obszar życia społecznego, jaki rozpoznaje młody człowiek – doświadczenia tu zdobyte często uogólnia na jego całokształt. Obecna sytuacja społeczności szkolnej przypomina tymczasem bardziej średniowieczne społeczeństwo stanowe, aniżeli demokratyczne państwo prawa. Każda szkolna grupa (korporacja): uczniowie, nauczyciele, dyrekcja, pozostaje na co dzień w kręgu działania odmiennych norm i jurysdykcji, co w praktyce uniemożliwia stworzenie podstaw spójnej społeczności.

Idea naszego sądu koleżeńskiego nawiązywała w sposób ogólny do doświadczenia wielkich reformatorów pedagogiki, Aleksandra Neilla, a zwłaszcza Janusza Korczaka. Założenia naszego i korczakowskiego sądu oraz przyjęte rozwiązania organizacyjne od początku różniły się jednak znacząco od siebie:

Sąd koleżeński w placówce Janusza Korczaka	Sąd Koleżeński XLIV LO w Łodzi
Zadania wychowawcze: • likwidacja zależności dziecka od dobrej czy złej woli wychowawcy, czy nastroju, jaki aktualnie doświadczył • wprowadzenie pojedynczego dziecka do świata społecznego przez umożliwienie opanowania „gramatyki współżycia zbiorowego” • nauczania się „alfabetu prawa” oraz umiejętności wdrażania norm społecznych, wspólnie ustanowionych	Zadania wychowawcze: • rozstrzyganie, na zasadzie niezawisłości, przypadków łamania wewnętrznych norm ustanowionych przez Zgromadzenie Społeczności • rozwiązywanie konfliktów pomiędzy członkami Społeczności • rozwijanie i pogłębianie kultury prawnej uczniów
Funkcje sędziów pełniły wyłącznie dzieci.	W składzie rozpatrującym daną sprawę zasiadali dwaj uczniowie i dwaj nauczyciele.
Do sądu dzieci mogły zaskarżać siebie nawzajem oraz personel wychowawczy; wychowawca mógł oskarżyć samego siebie (Korczak faktycznie takie samooskarżenie pięciokrotnie złożył).	Do sądu uczniowie mogli składać wnioski przeciwko sobie nawzajem oraz nauczycielom; podobnie nauczyciele: mogli wnioskować przeciwko sobie oraz uczniom.
Sąd działał na mocy kodeksu ułożonego przez Janusza Korczaka i poprzedzonego wstępem do sędziów, zawierającego 1000 paragrafów.	Sąd działał na podstawie kilku zbiorów aktów prawnych, stworzonych wspólnie i stopniowo przez uczniów i nauczycieli.
Sąd zbierał się raz na tydzień, aby rozpoznać wszystkie sprawy zapisane przez podających do sądu na tablicy.	Sąd działał w kilku czteroosobowych składach zbierając się zwykle raz na dwa tygodnie, by rozpatrzyć pisemne wnioski.
Pięciu sędziów pochodziło z losowania, w którym brali udział te dzieci, które w ciągu ostatniego tygodnia nie miały ani jednej sprawy.	Sędziowie byli wybierani na jednoroczną kadencję; po dziesięciu sędziów wybierali nauczyciele i uczniowie.

Poszukując dla sądu koleżeńskiego wyodrębnionej przestrzeni, w której mógłby działać, odwoływaliśmy się do demokratycznej zasady samostanowienia. Została ona ujęta w preambule do szkolnej konstytucji XLIV LO (1994 r.) w sposób następujący:

Organizując swoje życie wewnętrzne opieramy się na niezbywalnym prawie każdego człowieka do dobrowolnego zrzeszania się i na fundamentalnej idei prawa, stanowiącej, że zakres spraw, które nie zostały przewidziane przez normy prawa ogólnego, stanowi przestrzeń wolności każdego człowieka.

Tworzenie przestrzeni działania dla sądu koleżeńskiego odbywało się za pomocą samoograniczenia. Część swoich uprawnień cedowały nań władze szkoły (np. zobowiązały się do stosowania kar regulaminowych, przewidzianych przez statut, jedynie na wniosek sądu). Również poszczególni nauczyciele zdecydowali się uwzględnić sąd i jego procedury w swoich suwerennych poczynaniach wychowawczych (np. określając uczniowską semestralną ocenę za zachowanie z uwzględnieniem wyroków sądowych, jakie na nim ewentualnie ciąży).

Sąd koleżeński można zatem uznać za wdrażaną przez nauczycieli autorską metodę wychowawczą. Prawo oświatowe daje każdemu pedagogowi swobodę w stosowaniu tych uznanych przez współczesne nauki pedagogiczne metod nauczania i wychowania, które „uważa za najwłaściwsze, spośród uznanych przez współczesne nauki pedagogiczne [...]”. Także zespół wychowawców ma swobodę w określaniu stosowanych przez siebie sposobów działania. W praktyce nie jest jednak jasne, do jakiego stopnia może on narzucić swoją wolę tym członkom zespołu, którzy nie zgadzają się na ustalenia większości. Jest to kluczowy problem wielu rad pedagogicznych, w tym także naszej – wchodzili w jej skład nauczyciele, którzy dystansowali się wobec działalności sądu.

Sąd koleżeński to świetne uzupełnienie systemu szkolnych organów samorządowych. Musimy mieć jednak jasną świadomość, po co go chcemy założyć i jakie warunki muszą być spełnione, by ten cel osiągnąć. Szkoda zachodu, jeśli planujemy za pomocą sądu dodatkowo zdyscyplinować uczniów. Jest to bardzo czasochłonne narzędzie, zatem zdecydowanie skuteczniejsze będzie w takim wypadku sięgnięcie po tradycyjne metody i udoskonalenie ich. Trzeba mieć na uwadze, że eksponując dyscyplinujący aspekt sądu szkolnego, łatwo można przegiąć. Stałoby się coś bardzo złego, gdyby uczniowie utrwalili sobie obraz sądu jako instytucji usługowej wobec władzy i ukierunkowanej głównie na karanie.

Janusz Żmijski, Sylwia Żmijewska-Kwirąg, *Prawo w działaniu*
(w:) *Znam, rozumiem, stosuję i monitoruję prawo. Poradnik edukacji prawnej w szkole*,
Fundacja Centrum Edukacji Obywatelskiej, Warszawa 2015, s. 113–117.

7. Rzecznicy praw

Cele

Po zajęciach uczniowie i uczennice powinni umieć:

- określić, jakimi sprawami zajmuje się Rzecznik Praw Obywatelskich;
- opisać na przykładach sposób działania Rzecznika Praw Obywatelskich;
- napisać na podstawie wzoru skargę do Rzecznika Praw Obywatelskich;
- wyjaśnić, czym różni się działalność Rzecznika Praw Obywatelskich od działalności Rzecznika Praw Dziecka.

Co będzie potrzebne na lekcji?

- *Przewodnik obywatelski. Część 2*
- Konstytucja RP, fragmenty ustawy o Rzeczniku Praw Obywatelskich

Metody i techniki pracy

- praca z tekstem (w tym tekstem źródłowym)
- miniwykład
- minidyskusja
- praca indywidualna/praca w parach/praca w grupach zadaniowych

JAK MOŻNA PRZEPROWADZIĆ ZAJĘCIA?

WPROWADZENIE

1. Jak możemy się bronić, kiedy nasze prawa są naruszane? Poleć uczniom, aby sobie przypomnieli, w jaki sposób obywatele mogą się bronić, gdy uważają, że ich uprawnienia zostały naruszone (zażalenie do przełożonych urzędników, sądy powszechne, Naczelny Sąd Administracyjny, skarga konstytucyjna). Zachęć do krótkiej rozmowy w parach.

Przedstaw cele lekcji.

ROZWINIĘCIE

2. Rzecznik Praw Obywatelskich. Powiedz, że ważną rolę odgrywa tu także Rzecznik Praw Obywatelskich. Przedstaw krótko historię tego urzędu (tekst „Rzecznik Praw Obywatelskich”, część 2, s. 66–67).

Zwróć uwagę na to, że urząd rzecznika powstał jeszcze w czasach PRL-u, co sprawiło, że początkowo wiele osób było wobec niego bardzo sceptycznie nastawionych, podejrzewając, że będzie to kolejna fasadowa instytucja, wykorzystywana przez władze i służąca niekoniecznie ochronie praw obywateli. Przedstaw, kto sprawował dotychczas ten urząd i kto jest obecnie rzecznikiem. Wyjaśnij także, w jaki sposób jest powoływany Rzecznik Praw Obywatelskich oraz podkreśl, że w czasie swojej kadencji jest on praktycznie nieodwoływalny z funkcji.

Nasza propozycja

Wyjaśnij uczniom, kto obecnie powołuje Rzecznika Praw Obywatelskich i spośród jakich kandydatów. Warto wspomnieć, że już dwukrotnie kandydatów na stanowisko RPO wysuwali nie tylko politycy, ale także organizacje społeczne.

ne. Kandydatem spoza obozu politycznego był Adam Bodnar (kadencja 2015–2020). W 2020 roku kandydatką, którą poparło przez ponad 200 organizacji, była Zuzanna Rudzińska-Bluszc.

3. Rzecznik Praw Obywatelskich cd. Rozdaj uczniom poniższy fragment ustawy (np. jeden na ławkę) i poproś, aby na jego podstawie określili, czym zajmuje się Rzecznik Praw Obywatelskich (można im trochę utrudnić to zadanie, rozdając pełny tekst ustawy o RPO, który znajduje się na stronie internetowej www.brpo.gov.pl).

Art. 8. Rzecznik podejmuje czynności przewidziane w ustawie, jeżeli poweźmie wiadomości wskazujące na naruszenie wolności i praw człowieka i obywatela.

Art. 9. Podjęcie czynności przez rzecznika następuje:

- 1) na wniosek obywateli lub ich organizacji,*
- 2) na wniosek organów samorządów,*
- 2a) na wniosek Rzecznika Praw Dziecka,*
- 2b) na wniosek Rzecznika Małych i Średnich Przedsiębiorców;*
- 3) z własnej inicjatywy. z własnej inicjatywy.*

Art. 10. Wniosek kierowany do Rzecznika jest wolny od opłat, nie wymaga zachowania szczególnej formy, lecz powinien zawierać oznaczenie wnioskodawcy oraz osoby, której wolności i praw sprawa dotyczy, a także określać przedmiot sprawy.

Art. 11. 1. Rzecznik po zapoznaniu się z każdym skierowanym do niego wnioskiem może:

- 1) podjąć sprawę,*
- 2) poprzestać na wskazaniu wnioskodawcy przysługujących mu środków działania,*
- 3) przekazać sprawę według właściwości,*
- 4) nie podjąć sprawy – zawiadamiając o tym wnioskodawcę i osobę, której sprawa dotyczy.*

Uczniowie zapisują najważniejsze informacje w zeszytach. Poproś, by je uzupełnili o informacje z tekstu poświęconego RPO.

4. Z życia wzięte. Przeanalizujcie wspólnie art. 10 ustawy mówiący o składaniu wniosku do RPO. Uczniowie powinni też zapoznać się z tekstem z rubryki „Z życia wzięte” (część 2, s. 68). Wypiszcie wszystkie elementy, które powinien zawierać taki wniosek. Zapytaj uczniów, co to znaczy, że „nie wymaga szczególnej formy”.

5. Piszemy skargę do Rzecznika. Przedstaw uczniom opisany poniżej przypadek i poleć im, aby w czteroosobowych zespołach rozstrzygnęli, jakie prawa i wolności człowieka i obywatela zostały naruszone. Uczniowie powinni umieć uzasadnić swoją opinię, odwołując się do konstytucji.

Michał H. został skazany na 3 lata pozbawienia wolności. Karę miał odbywać w jednym z podwarszawskich więzień. Ponieważ obecnie panuje przepełnienie, został osadzony w celi wieloosobowej. Niestety, wszyscy jej mieszkańcy byli nałogowymi palaczami. Nic nie pomogły prośby Michała, by przestali palić. Dyrekcja więzienia również nie zareagowała.

Kolejnym ich zadaniem będzie napisanie wniosku do Rzecznika Praw Obywatelskich o zajęcie się tą sprawą (według wzoru znajdującego się na stronie internetowej RPO).

Nasza propozycja

Możesz też zróżnicować zadania grup, dodając jeszcze inne przykłady sytuacji, w których interweniował rzecznik – informacje na ten temat znajdziesz w comiesięcznych biuletynach bądź w internecie, na stronie Biura RPO.

Odczytajcie kilka napisanych przez uczniów skarg – sprawdźcie, czy uwzględnione zostały wszystkie niezbędne elementy. Podsumowując to ćwiczenie powiedz, że RPO nie podejmuje interwencji w każdej sprawie, ale przede wszystkim wtedy, gdy jego zdaniem naruszenie praw człowieka i obywatela, do którego doszło, może mieć wpływ na sytuację wielu osób w państwie. W innych przypadkach odpowie na list, wskazując, w jaki sposób obywatel sam może rozwiązać swój problem – do kogo i w jakiej formie może się zwrócić.

Nasza propozycja

Jeśli uczniowie chcą poćwiczyć pisanie skargi do RPO, zaproponuj im jako zadanie domowe ćwiczenie z końca rozdziału, „Rzecznik Praw Obywatelskich” (część 2, s. 113–114).

6. Rzecznik Praw Dziecka. Powiedz, że zgodnie z konstytucją w Polsce działa jeszcze jeden rzecznik, który zajmuje się ochroną praw dziecka (odwołaj się do tekstu na s. 69). Powołanie tego urzędu wywołało poważne kontrowersje, ponieważ wiele osób uważało, że jego działalność w istocie wcale nie poprawi sytuacji dzieci – Rzecznik Praw Obywatelskich jest urzędem o wysokim prestiżu, rozbudowanych agendach i dużym doświadczeniu, w związku z czym siła jego interwencji jest nieporównywalnie większa niż Rzecznika Praw Dziecka. Zwolennicy nowego urzędu podkreślali z kolei, że dzieci zasługują na szczególną ochronę prawną, którą może zapewnić jedynie osobna instytucja.

Nasza propozycja

Na zakończenie lekcji możesz poprowadzić krótką dyskusję na temat „Czy w Polsce potrzebny jest rzecznik do spraw szczególnych, czy też wystarczająca jest działalność Rzecznika Praw Obywatelskich?”. Zachęć uczniów, by zajrzeli na stronę internetową Rzecznika Praw Dziecka (www.brpd.gov.pl) i sami przekonali się, czym się ta instytucja zajmuje. Ochotnicy mogą na ten temat przygotować sprawozdanie, które przedstawią na następnych zajęciach na forum klasy.

ZAKOŃCZENIE

7. Inni rzecznicy. Zapytaj uczniów, czy oprócz Rzecznika Praw Obywatelskich i Rzecznika Praw Dziecka znają jeszcze innych rzeczników (np. Rzecznik Praw Pacjenta, powiatowy rzecznik praw konsumentów, Rzecznik Finansowy). *A może w waszej szkole jest rzecznik praw ucznia?*

Nasza propozycja

Zaproponuj uczniom, by sprawdzili w domu, jakimi bieżącymi sprawami zajmują się te instytucje. Poleć też lekturę tekstu z podręcznika na s. 69–70. Więcej o Rzeczniku Finansowym na stronie internetowej www.rf.gov.pl.

Jeśli w waszej szkole nie ma Rzecznika Praw Ucznia, zastanówcie się – jako cała społeczność szkolna – nad sensownością jego powołania. Można prze-

prowadzić w tej sprawie szkolne konsultacje, ale pamiętajcie, by nie zabrakło głosu żadnej z grup tworzących szkolną społeczność.

Możesz też zaproponować uczniom miniprojekt dotyczący kodeksu praw ucznia – wskazówki znajdują w ćwiczeniu na końcu rozdziału „Zostań rzecznikiem praw ucznia” (część 2, s. 114).

WIEDZIEĆ WIĘCEJ

Wieczór z Rzecznikiem

W ramach międzynarodowego programu „Wieczór z Rzecznikiem”, Centrum Edukacji Obywatelskiej z udziałem partnerów – Rzecznika Praw Obywatelskich oraz Stowarzyszenia Praktyków Dramy STOP-KLATKA oraz przy wsparciu finansowym Komisji Europejskiej, przygotowało trzy filmy pokazujące, w jaki sposób możemy reagować w przypadku łamania naszych praw.

Pierwszy film przedstawia przykład sytuacji naruszenia praw konsumenta, które oparte zostały na skargach spływających do Biura Rzecznika Praw Obywatelskich. Pewna kobieta, zaproszona na bezpłatną kolację, staje się ofiarą manipulacji podczas sesji sprzedaży bezpośredniej, przedstawionej uczestnikom jako warsztaty kulinarne. Poddana serii manipulacji konsumentka decyduje się na zakup niepotrzebnych przedmiotów po zawyżonej cenie. Zakup zostaje przeprowadzony w oparciu o umowę sprzedaży balansującą na granicy prawa. Na koniec ekspert wyjaśnia, na czym polegają prawa konsumenta oraz jak możemy je chronić.

<https://www.youtube.com/watch?v=sfkNP1UudRs>

Drugi paradokumentalny film przedstawia sytuację naruszenia praw pacjenta. To historia pacjentki publicznej służby zdrowia, której podstawowe prawa zostały naruszone. Po zasłabnięciu w autobusie główna bohaterka udaje się do lokalnej izby przyjęć, lecz długi czas oczekiwania i konieczność zmierzenia się z biurokratycznym nastawieniem pracowników służby zdrowia sprawia, że naruszony został szereg jej praw (prawo do godności, prawo do informacji). Pacjentka skarży się również na przedmiotowe traktowanie i brak zapewnienia jej odpowiedniej intymności w trakcie badania.

<https://www.youtube.com/watch?v=yk2v5g7rp0M>

Trzeci film pokazuje historię lokalnej szkoły, która decyzją samorządu ma zostać zamknięta na początku nowego roku szkolnego. Rodzice dzieci, które uczęszczają do szkoły, nie zgadzają się z podjętą decyzją i zwracają się do urzędu z petycją o wgląd w dokumentację, na podstawie której zdecydowano się zamknąć lokalną placówkę. Niestety spotykają się z odmową, co stanowi naruszenie ich prawa dostępu do informacji publicznej.

https://www.youtube.com/watch?v=lv0sVi89aSc&list=PLD4KSOFXmjZt_-I3BBh2Ox3WWrZt41fr-&index=6

8. Komu potrzebne jest prawo cywilne?

Cele

Po zajęciach uczniowie i uczennice powinni umieć:

- wyjaśnić, odwołując się do przykładów, czym różni się osoba fizyczna od osoby prawnej;
- opisać, na czym polega zdolność do czynności prawnej;
- wskazać różnice między przedstawicielstwem a pełnomocnictwem w postępowaniu cywilnym;
- wyjaśnić, w jaki sposób prawo reguluje kwestie własności, spadku i dziedziczenia;
- scharakteryzować, na czym – zgodnie z polskim prawem – polega małżeństwo oraz wspólnota majątkowa
- wymienić główne prawa i obowiązki rodziców oraz dziecka.

Co będzie potrzebne na lekcji?

- *Przewodnik obywatelski. Część 2*

Metody i techniki pracy

- praca z tekstem
- minidyskusja
- praca indywidualna/praca w parach/praca w grupach zadaniowych (uczenie się we współpracy)

JAK MOŻNA PRZEPROWADZIĆ ZAJĘCIA?

WPROWADZENIE

1. Co to jest zdolność do czynności prawnych? Zapytaj uczniów, który z dwóch przedmiotów może legalnie sprzedać nastolatek: podręcznik czy zabytkowy pierścionek babci? Poproś, by wyjaśnili dlaczego oraz sprawdzili, jakie jest prawne uzasadnienie tej różnicy.

Na podstawie tekstu „Bez prawa cywilnego nie ma życia...” (część 2, s. 72) przypomnij uczniom, że na lekcji drugiej o rodzajach prawa była mowa o tym, że zdolność prawna to zdolność do bycia podmiotem praw i obowiązków w zakresie prawa cywilnego, a zdolność do czynności prawnych to możliwość dysponowania swoimi prawami i obowiązkami oraz zaciągania zobowiązań za pomocą własnych działań.

W przypadku osób fizycznych zdolność do czynności prawnych uzależniona jest od ich wieku oraz stanu psychicznego. Mówi się więc o: braku zdolności do czynności prawnych, ograniczonej zdolności do czynności prawnych oraz pełnej zdolności do czynności prawnych.

Nasza propozycja

Poleć uczniom, aby dodatkowo zapoznali się z historią Zuzanny Pracowitej (tekst w ramce ze znakiem zapytania, część 2, s. 72) i odpowiedzieli na zamiesz-

zione tam pytanie. Pomocna może okazać się lektura tekstu „Dziesięciolecie robi zakupy” na s. 73.

Przedstaw uczniom cele lekcji, wyjaśnij też, że dziś będą się uczyli we współpracy (*jigsaw puzzle*) oraz upewnij się, czy wszyscy pamiętają z zajęć lekcyjnych, na czym polega ta metoda oraz rola każdego ucznia w procesie uczenia się we współpracy.

ROZWINIĘCIE

2. Prawo cywilne wokół nas – *jigsaw puzzle*. Podziel uczniów na cztery grupy.

Krok 1. Uczniowie z poszczególnych grup zapoznają się samodzielnie z wyznaczonymi tekstami:

- grupa pierwsza: „Czynności prawne”, „Umowy w prawie cywilnym” i „Przedstawicielstwo”, część 2, s. 73 i 74;
- grupa druga: „Prawo rzeczowe i spadkowe”, s. 75–77;
- grupa trzecia: „Prawo rodzinne”, s. 77–79;
- grupa czwarta: „Postępowanie cywilne”, s. 80.

Uczniowie czytają przydzielone teksty samodzielnie, ale następnie w grupach ustalają, które informacje są najważniejsze, mogą je wynotować w zeszytach. Przygotowują też propozycje pytań (każda grupa minimum 3 pytania), które następnie zbierzesz, by wykorzystać je w ostatnim kroku tej aktywności.

Krok 2. Uczniowie tworzą zespoły, w skład których wchodzi po jednym uczniu z każdej z początkowych grup. Uczniowie i uczennice przekazują sobie nawzajem najważniejsze wiadomości (określ, ile czasu ma uczeń, aby przekazać informacje w grupie).

ZAKOŃCZENIE

3. Prawo cywilne wokół nas – *jigsaw puzzle*.

Krok 3. Wykorzystaj pytania zaproponowane przez uczniów i uczennice w kroku 1 i sprawdź, co zdołali zapamiętać.

Nasza propozycja

Możesz też przygotować wcześniej quiz (np. w Kahoot), który uczniowie po zakończeniu pracy z tekstem wypełnią, najpierw w trójkach, a potem samodzielnie, wykorzystując w tym celu pytania z rubryki „Sprawdź się sam/sama!” (część 2, s. 81):

- Wyjaśnij na przykładach, na czym polega zdolność prawna i zdolność do czynności prawnych. Wskaż w swoim otoczeniu osoby, które je posiadają.
- Jakie zobowiązania prawne mogą podejmować nastolatki między 13 a 18 rokiem życia? Kiedy potrzebna jest zgoda rodziców lub opiekunów?
- Co to jest umowa i jak się ją zawiera?
- Jaka jest różnica między przedstawicielstwem a pełnomocnictwem?

Nasza propozycja

4. Sprawdź się sam/sama! Przeprowadźcie w klasie rozmowę o prawach i obowiązkach rodziców oraz dziecka, w tym pełnoletniego.

5. Zadanie domowe do wyboru. Zaproponuj uczniom realizację jednego z dwóch ćwiczeń zamieszczonych na końcu rozdziału prawnego:

- **„Piszemy umowę”** (część 2, s. 114). Uczniowie w parach wykonują ćwiczenie, w którym wyobrażają sobie, że chcą zawrzeć umowę sprzedaży z kolegą/koleżanką

z ławki. Ustalają wspólnie, czego będzie ona dotyczyć i kto będzie sprzedającym, a kto kupującym. Następnie sporządzają umowę sprzedaży według zamieszczonego w ćwiczeniu wzoru.

- **„Nastoletnie matki”** (część 2, s. 120). Zadaniem ucznia/uczenicy jest zapoznanie się z tekstem źródłowym na s. 120 oraz wykonanie zamieszczonych pod nim poleceń: 1. *Do ukończenia ilu lat dziecko podlega władzy rodzicielskiej?* 2. *Czy dziewczyna, która nie jest pełnoletnia, może uzyskać władzę rodzicielską nad swoim dzieckiem?* 3. *Czy władzę rodzicielską nad swoim dzieckiem może mieć niepełnoletni ojciec?* 4. *Czy zgadzasz się ze stwierdzeniem autorki: „Uniezależnienie opieki nad dzieckiem od zwarcia związku małżeńskiego byłoby rozwiązaniem, które w dużej mierze poprawiałoby sytuację małoletnich matek i ich dzieci i pozostawało w zgodzie z podstawowymi założeniami ochrony praw dziecka w Polsce”?* Możesz też zaproponować uczniom dyskusję wokół ostatniego pytania zamieszczonego pod tekstem.

9. Prawo administracyjne, czyli między obywatelem a urzędem

Cele

Po zajęciach uczniowie i uczennice powinni umieć:

- wyjaśnić, jak przebiega postępowanie administracyjne;
- odróżnić decyzję od postanowienia;
- przedstawić strukturę odwoławczą w administracji rządowej i samorządowej;
- napisać odwołanie od decyzji administracyjnej;
- scharakteryzować rolę sądów administracyjnych.

Co będzie potrzebne na lekcji?

- *Przewodnik obywatelski. Część 2*
- kodeks postępowania administracyjnego

Metody i techniki pracy

- praca z tekstem (w tym tekstem źródłowym)
- miniwykład
- minidyskusja
- praca indywidualna/praca w parach/praca w zespołach zadaniowych

JAK MOŻNA PRZEPROWADZIĆ ZAJĘCIA?

WPROWADZENIE

1. Czym zajmują się urzędnicy? Zapytaj uczniów, jakie sprawy załatwiali ostatnio w dowolnym urzędzie oni sami lub ich rodzice (np. rejestracja samochodu; wyrobienie paszportu lub dowodu osobistego). Poproś, by przypomnieli sobie z lekcji „Trudna sztuka rządzenia” (część 1, s. 222–228), czym zajmuje się administracja. Przypomnij, że w Polsce administracja publiczna dzieli się na rządową i samorządową.

Administracja to:

- część aparatu państwowego, powołana do realizacji zadań ustalonych (lub zaakceptowanych) przez parlament;*
- rodzaj działalności prowadzonej przez różne podmioty (urzędy państwowe i samorządowe, a czasem i instytucje prywatne – niektóre prywatne lub społeczne organizacje na podstawie umowy z państwem wykonują w jego imieniu niektóre zadania), których celem jest realizacja zadań uznanych za publiczne, określonych w aktach prawnych.*

Działania administracji są zdeterminowane przez prawo i ich realizacja jest przypisana poszczególnym podmiotom administracji. Prawo określa podstawę ich działań, ich zasięg, moc wiążącą, formę i tryb podejmowania rozstrzygnięć.

Termin administracja pochodzi z języka łacińskiego – administrare oznacza obsługiwać, spełniać, wykonywać, kierować. Podobne jest również znaczenie słowa minister, które oznaczało sługę, pomocnika.

Przedstaw cele lekcji.

ROZWINIĘCIE

2. Decyzja i postanowienie, czyli jak działa administracja. Wyjaśnij, że administracja jest tym rodzajem władzy, z jakim najczęściej obywatele i obywatelki muszą się kontaktować w codziennym życiu. Dlatego podstawowa znajomość prawa administracyjnego jest nam wszystkim niezbędna, bardziej niż np. prawa karnego. Na podstawie tekstu „Decyzja i postanowienie, czyli jak działa administracja” (część 2, s. 82–83) wyjaśnij, jakie są uprawnienia stron w procesie administracyjnym i czym od siebie się różnią decyzja i postanowienie.

Przeanalizujcie wspólnie dołączoną do tekstu tabelkę. Poleć uczniom, by pracując w parach, wymyślili przykłady różnych decyzji i postanowień. Następnie poproś kilkorga uczniów o odczytanie swoich przykładów i skoryguj ewentualne błędy. Podsumowując to ćwiczenie podkreśl, że decyzje i postanowienia dotyczące danego obywatela powinny zostać zakomunikowane w formie pisemnej. Poproś uczniów, by na podstawie tekstu na s. 83 (po jego samodzielnej lekturze) przygotowali w zeszytach notatkę, w której uwzględnią wszystkie inne warunki niezbędne do tego, by decyzja organu administracyjnego była ważna.

3. Odwołanie od decyzji. Zwróć uwagę uczniów na to, że od każdej decyzji (jeśli się z nią nie zgadzamy) mamy prawo złożyć odwołanie, a od postanowienia – zażalenie. Zazwyczaj mamy na to 14 dni od chwili otrzymania decyzji – o tym terminie zostaniemy poinformowani w treści decyzji.

Napisanie odwołania nie jest rzeczą trudną, gdyż wygląda ono jak zwykłe podanie. Zapytaj uczniów, jakie elementy zawiera podanie i jak powinno ono wyglądać. Powinni wymienić następujące elementy: data i miejsce, dane wnioskodawcy, dane urzędu (instytucji, do której się zwracamy), treść (żądanie) oraz podpis. Obejrzyjcie wzór odwołania zamieszczony w podręczniku (część 2, s. 84) i uzupełnijcie ewentualnie opracowaną przez uczniów listę elementów odwołania.

Wyjaśnij, że odwołanie może zawierać uzasadnienie, ale nie jest to konieczne. Zwróć też uwagę uczniów, że odwołanie nie przysługuje od wszystkich decyzji administracyjnych. W przypadku gdy decyzję wydał centralny lub naczelny organ administracji państwowej, np. minister, kierownik urzędu centralnego, obywatelowi przysługuje tzw. wniosek o ponowne rozpatrzenie sprawy.

Nasza propozycja

Zaproponuj uczniom, aby w imieniu Mariana Obtyka napisali samodzielnie lub w parach odwołanie od decyzji starosty (ćwiczenie z ikonką labiryntu, część 2, s. 88). Następnie poproś kilkorga z nich o przeczytanie swoich odwołań. Wspólnie z pozostałymi uczniami sprawdźcie, czy są poprawne i zgodne z zasadami pisania podań.

4. Droga odwoławcza. Narysuj na tablicy poniższy graf:

Droga odwoławcza

Obok wypisz następujące hasła:

- ministrowie (wniosek o ponowne rozpatrzenie sprawy);
- ministrowie;
- wojewodowie;
- Samorządowe Kolegium Odwoławcze;
- zarząd powiatu/starosta powiatowy;
- zarząd województwa/marszałek województwa;
- wójt, burmistrz, prezydent miasta.

Zadaniem uczniów jest umieszczenie haseł w odpowiednich miejscach grafu przedstawiającego strukturę odwoławczą w administracji rządowej i samorządowej. Korzystając z informacji zawartych w tekście „Droga odwoławcza” (część 2, s. 85), skomentuj wykres.

Nasza propozycja

5. Sądy administracyjne. Poleć teraz uczniom, aby zapoznali się z tekstem „Sądy administracyjne” (część 2, s. 86–88). Uczniowie powinni zwrócić szczególną uwagę na te elementy, które powinna zawierać skarga do Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego (czym różni się od zwykłego odwołania?). Sprecyzujcie też, jaką rolę w sądownictwie administracyjnym odgrywa NSA. Sprawdź, czy uczniowie pamiętają, co to jest kasacja i czym się ona różni od odwołania.

Zachęć uczniów, aby zapoznali się z przypadkiem, którym zajmował się Naczelny Sąd Administracyjny, a który został opisany w tekście „Z życia wzięte” (część 2, s. 87). Zainteresowanym osobom zaproponuj, by sprawdzili, jakimi głośnymi sprawami zajmował się ostatnio NSA. Omawiany przypadek związany jest z restrykcyjnymi przepisami dotyczącymi nadawania imion dzieciom. Zgodnie z art. 59 ustawy Prawo o aktach stanu cywilnego, imię musi wskazywać na płeć dziecka, nie może przybrać formy zdrobniałej ani też mieć charakteru ośmieszającego lub nieprzyzwoitego.

Zaproponuj uczniom i uczennicom minidyskusję na ten temat: Co sądzą o ograniczeniach w nadawaniu imion dzieciom? Czy powinny być one wprowadzone, czy też rodzice powinni mieć pełną swobodę w ich wyborze?

ZAKOŃCZENIE

6. Sprawdź się sam/sama! Poproś uczniów, aby spróbowali w parach odpowiedzieć na pytania z rubryki „Sprawdź się sam/sama!” (część 2, s. 89) – uczniowie odpowiadają na przemian, w razie konieczności uzupełniają swoje odpowiedzi:

- *Jak się nazywa orzeczenie kończące postępowanie administracyjne?*
- *Jakie warunki musi spełniać decyzja administracyjna, aby była ważna?*
- *Co to są sądy administracyjne i czym się zajmują?*
- *Co w orzeczeniu stwierdza sąd administracyjny?*
- *Czym się różni postanowienie od decyzji?*

7. Zadanie domowe. Zaproponuj uczniom i uczennicom wykonanie ćwiczenia „Skargi i zażalenie” z zestawu na końcu rozdziału (część 2, s. 115). Zadaniem uczniów jest przeczytanie historii o pewnym stowarzyszeniu ekologicznym, które nie zostało włączone jako strona w postępowaniu dotyczącym wydania zezwolenia na usunięcie dwudziestu drzew na ul. Parkowej. Uczniowie w parach przygotowują zażalenie na postanowienie prezydenta miasta w sprawie odmowy wyłączenia Stowarzyszenia od udziału w sprawie jako strony.

Nasza propozycja

Chętnym uczniom zaproponuj, by zapoznali się ze skargą Rzecznika Praw Obywatelskich na postanowienie Prezesa Urzędu Ochrony Danych Osobowych skierowaną do Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Warszawie w dniu 16 sierpnia 2019 r. Sprawdźcie w internecie, jakie było rozstrzygnięcie WSA.

WIEDZIEĆ WIĘCEJ

Administracja a prawo

A zatem Sąd Najwyższy wywodzi naprzód, iż „w praworządnym państwie obywatel powinien być w stanie przewidzieć prawne rezultaty swych działań i zachowań, a także móc się do nich rozsądnie przygotować”. Z tym dobrze współgra obowiązek organów administracji, która – zdaniem SN – ma „obowiązek informowania i wyjaśniania stronom przez organ prowadzący postępowanie całokształtu okoliczności prawnych i faktycznych toczącej się sprawy”. A obowiązek ten „powinien być rozumiany tak szeroko, jak to jest tylko możliwe”. Ma to znaczenie szczególnie wtedy, gdy urzędnik widzi (lub powinien widzieć), że obywatel zamierza podjąć działania wiążące się dla niego choćby

z ryzykiem wystąpienia niekorzystnych skutków. Wtedy ma obowiązek w jasny sposób wszystko obywatelom wyjaśnić i w równie jasny sposób wskazać na ryzyko wiążące się z zaplanowanymi działaniami. (...)

W kolejnych orzeczeniach Sąd Najwyższy zdecydowanie krytycznie odnosi się do naruszeń konstytucyjnych zasad w działaniu administracji i kategorycznie stwierdza, iż niezgodne z zasadą zaufania jest, gdy organ administracji najpierw udziela zainteresowanemu informacji o stosowanej przez siebie praktyce, a następnie wydaje decyzję o zgoła odmiennej treści. Tutaj mamy wyraźnie sformułowany zakaz udzielania fałszywych informacji przez urząd. W świetle tego orzeczenia podobne działanie organu (urzędnika) może być nawet podstawą do uchylenia decyzji – właśnie z proceduralnych powodów – nawet jeśli się ona w ramach kompetencji i uznania, które przysługują organowi. (...) Dzisiaj wymaga się, by zachowanie organu administracji było nie tylko zgodne z prawem, ale i rzetelne, a więc wolne od arbitralności, dające się uczciwie wyjaśnić okolicznościami sprawy, nie zawierające znamion zwykany lub ekscesu (zarówno na rzecz, jak i przeciw zainteresowanemu).

Ewa Łętowska, *Po co ludziom konstytucja?*, Helsińska Fundacja Praw Człowieka, Warszawa 1994, s. 123–124.

10. Prawo na co dzień

Cele

Po zajęciach uczniowie i uczennice powinni umieć:

- uzasadnić, dlaczego znajomość prawa jest ważna w życiu każdego obywatela i każdej obywatelki, w tym także ludzi młodych;
- wskazać podstawowe źródła informacji o prawie;
- wskazać, do jakich organów i instytucji może się zwrócić o pomoc prawną w konkretnych sytuacjach;
- wyjaśnić, czym zajmuje się notariusz, radca prawny, adwokat.

Co będzie potrzebne na lekcji?

- *Przewodnik obywatelski. część 2*

Metody i techniki pracy

- praca z tekstem (w tym źródłowym)
- miniwykład
- minidyskusja
- praca indywidualna/praca w parach/praca w zespołach zadaniowych

JAK MOŻNA PRZEPROWADZIĆ ZAJĘCIA?

WPROWADZENIE

1. Ignorantia iuris nocet. Zapytaj uczniów, jak rozumieją – w kontekście już zgromadzonej wiedzy na temat prawa w Polsce – to łacińskie przysłowie, które po polsku brzmi: „Nieznajomość prawa szkodzi”. Poproś, by przez chwilę o tym porozmawiali w parach, a następnie wyjaśnij, dlaczego znajomość prawa (podstawowa) jest taka ważna w życiu każdego z nas.

Przedstaw cele lekcji, podkreślając zwłaszcza ten, który dotyczy rozumienia znaczenia znajomości prawa w codziennym życiu.

Uczniowie współtworzą szkolne prawo

Od kilku lat w niektórych polskich szkołach, dzięki Centrum Edukacji Obywatelskiej, tworzy się środowisko współpracy. Poniższy przykład jest tego dowodem – uczniowie zostali włączeni w proces tworzenia prawa – wewnątrzszkolnego systemu oceny (WSO).

W Gdyńskim Liceum Autorskim uczniowie zostali włączeni w proces współdecydowania o WSO, w którym podejmowane były krok po kroku kolejne działania:

1. **Działania informacyjne.** Grupa składająca się z przedstawicieli uczniów, nauczycieli, dyrekcji i rodziców rozpoczęła proces informowania o planowanym działaniu, wykorzystując w tym celu plakaty informacyjne oraz przeprowadzając rozmowy z uczniami.
2. **Dyskusje w klasach.** Po poznaniu założeń działania, gospodarz każdej klasy był odpowiedzialny za przedstawienie uczniom informacji na temat aktualnego

WSO oraz zebranie wstępnych propozycji zmian. Zgromadzone uwagi członkowie rady SU przeformułowali w kilkanaście konkretnych postulatów zmian.

3. **Ankiety.** Na podstawie zebranych postulatów stworzony został formularz ankiety, który miał pomóc wybrać najistotniejsze wnioski wynikające z poprzedniego etapu oraz je skonkretyzować. Uczniowie brali dobrowolny udział w ankiecie; większość z nich (70 proc. społeczności uczniowskiej) zdecydowała się na odpowiedź, co stanowiło duże zaskoczenie dla nauczycieli.
4. **Debata.** Była zwieńczeniem całej akcji, wzięła w niej udział cała społeczność szkolna: uczniowie, nauczyciele, dyrekcja. Każdy miał prawo wypowiedzieć się, a dyrekcja starała się odpowiedzieć na wątpliwości uczniów i przedstawić jasne argumenty, dlaczego dane rozwiązanie ma szansę wejść w życie, a inne nie.
5. **Zmiany.** Rada pedagogiczna wprowadziła w życie zaproponowane podczas debaty zmiany.

Według opiekuna uczniów w tej szkole, największą wartością podjętego działania było to, że mimo zróżnicowania społeczności szkolnej udało się uczniom porozumieć i wypracować wspólne stanowisko.

Dobra praktyka pochodzi z publikacji „Szkoła demokracji. Praktyczny poradnik o współdecydowaniu w szkole” opracowanej w ramach programu „Szkoła demokracji”.

Ale nie tylko w Gdyńskim Liceum Autorskim uczniowie aktywnie angażują się we współdecydowanie o życiu swojej szkoły. W projekcie „Szkoła demokracji” dwadzieścia pięć szkół gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych współdecydowało w następujących obszarach: zmiana systemu oceniania zachowania; zmiana zasad noszenia identyfikatorów (Zespół Szkół Budowlanych w Braniewie); modernizacja stołówki – remont i zmiana menu (Zespół Szkół nr 7 w Kaliszu); wdrożenie narzędzi ułatwiających przepływ informacji w szkole (Gimnazjum im. św. Wojciecha w Makowie); współdecydowanie o przeznaczeniu części środków Rady Rodziców (Zespół Szkół nr 2 w Nowym Dworze Gdańskim); ustalenie szkolnego systemu nagród i kar (Zespół Szkół nr 1 w Siedlcach); wybór zajęć pozalekcyjnych (Gimnazjum w Rogowie); zagospodarowanie, wygląd i poprawa bezpieczeństwa szatni szkolnych (VI LO w Radomiu); wprowadzenie instytucji Rzecznika Praw Uczniów (Gimnazjum w Seceminie). Projekt „Szkoła demokracji” był realizowany przez Centrum Edukacji Obywatelskiej w roku szkolnym 2013/14 w dwudziestu pięciu szkołach w całej Polsce. Celem projektu było wzmocnienie mechanizmów demokratycznych w szkole poprzez przygotowanie i przeprowadzenie procesu wspólnego podejmowania decyzji, w który włączeni byli uczniowie, nauczyciele, dyrekcja oraz, o ile to było uzasadnione, także rodzice. Bezpośredni udział w projekcie brał zespół złożony z przedstawiciela dyrekcji, nauczycieli, uczniów oraz rady rodziców. Zespół przygotował i realizował proces współdecydowania dotyczący wybranego obszaru. W podejmowanie decyzji były zaangażowane wszystkie osoby ze społeczności szkolnej.

2. Artykuł 88 Konstytucji RP. Zapytaj uczniów, w jaki sposób dowiadujemy się o nowo powstałym prawie lub zmianach w istniejących ustawach. Przywołaj zapis konstytucyjny (art. 88), który mówi, że warunkiem wejścia w życie ustaw, rozporządzeń oraz aktów prawa miejscowego jest ich ogłoszenie. Sprawdź, czy uczniowie pamiętają z poprzednich zajęć, gdzie publikowane są akty prawne.

Poleć uczniom lekturę tekstu „Podstawowe zbiory przepisów” wraz z tekstami w ramkach (część 2, s. 90–92) oraz ich zachęć, by opracowali graficzną notatkę, która uporządkuje ich wiedzę na ten temat. Podkreśl, że wszystkie obowiązujące w Polsce ustawy i rozporządzenia mogą znaleźć na stronie Internetowego Systemu Aktów Prawnych: isap.sejm.gov.pl.

Wyjaśnij też, że obywatele nie muszą być ekspertami prawa. W przypadku, gdy sami nie potrafimy odnaleźć informacji na interesujący nas temat albo też nie jesteśmy pewni, czy dobrze interpretujemy przepisy prawne, możemy zwrócić się do jakiejś organizacji, która udzieli nam bezpłatnej porady prawnej, np. Biura Porad Obywatelskich, funkcjonującego w wielu miastach, czy Uniwersyteckiej Poradni Prawnej, działającej na wydziałach prawa większości uniwersytetów.

Z Centrum Edukacji Obywatelskiej

Jeśli uznasz za konieczne, to możesz zrealizować razem z uczniami dodatkowe ćwiczenia/zajęcia utrwalające – propozycje znajdziesz w polecanej wcześniej publikacji, „Znam, rozumiem, stosuję i monitoruję prawo” (w rozdziale V).

<https://koss.ceo.org.pl/dla-nauczycieli/uczyc-inaczej/publikacje-uzupelniajace/znam-rozumiem-stosuje-i-monitoruje-prawo>

ROZWINIĘCIE

3. Jak rozumieć przepisy? Odwołaj się do wcześniejszych zajęć i poleć uczniom, by korzystając z internetowych zasobów, wyszukali (w trójkach) trzy przepisy prawne dotyczące ważnych dla nich obszarów codziennego życia i je zinterpretowali – jeden z zakresu prawa cywilnego, drugi – karnego, trzeci – administracyjnego. Uczniowie wykonują notatki w zeszytach, przygotowują się też do przedstawienia najważniejszych informacji: *Czego dany przepis dotyczy? Gdzie i jak go znaleźli? Jak rozumieją znaleziony zapis prawny?*

Po krótkich prezentacjach uczniów zapytaj, co było najtrudniejszego w tym ćwiczeniu, a następnie, w miniwykładzie, zreferuj tekst „Jak rozumieć przepisy” (część 2, s. 92–94).

Nasza propozycja

Możesz razem z uczniami przeczytać zapis prawny zamieszczony na s. 93, zwracając uwagę na to, w jaki sposób należy go interpretować:

Kto zniszczył lub uszkodził cudzą rzecz albo zabił lub zranił cudze zwierzę w celu odwrócenia od siebie lub od innych niebezpieczeństwa grożącego bezpośrednio od tej rzeczy lub zwierzęcia, ten nie jest odpowiedzialny za wynikłą stąd szkodę, jeżeli niebezpieczeństwa sam nie wywołał, a niebezpieczeństwu nie można było inaczej zapobiec i jeżeli ratowane dobro jest oczywiście ważniejsze aniżeli dobro naruszone (art. 424 Kodeksu cywilnego).

Wspólnie wypiszcie pułapki, jakie na nas czyhają podczas analizy zapisów prawnych, czyli na co należy szczególnie zwracać uwagę.

4. Notariusz, radca prawny, adwokat. Przeczytajcie głośno tekst „Nie bój się prawników!” (część 2, s. 95) i zapiszcie w zeszytach, czym zajmują się: adwokat, notariusz i radca prawny. Zachęć uczniów, by sprawdzili w domu, w jakich sytuacjach ich rodzice korzystali z usług wskazanych prawników.

ZAKOŃCZENIE

5. Spróbuj to odszukać i odczytać! (ćwiczenie, część 2, s. 116). Podziel uczniów na cztery grupy, każdej z nich wyznacz inne zadanie:

- grupa pierwsza szuka jak największej liczby przepisów mówiących o ochronie życia człowieka. Poproś, by uczniowie zajrzeli do konstytucji, aktów międzynarodowych, o których mowa w podrozdziałach poświęconych prawom człowieka, do kodeksu karnego oraz innych przepisów;
- grupa druga szuka przepisów dotyczących regulacji ceny. Często zdarza się, że towary sprzedawane w sklepie mają dwie różne ceny – cena podana na produkcie lub w sklepie różni się od tej wprowadzonej do komputera. Kiedy podchodzimy do kasy, musimy często zapłacić tyle, ile wybiła kasa, a jest to wbrew prawu. Zadaniem uczniów jest znalezienie przepisu prawnego, który mówi o tym, że kupujący musi zapłacić cenę, która jest na towarze. W poszukiwaniach pomoże im wizyta na stronie internetowej Urzędu Ochrony Konkurencji i Konsumentów: www.uokik.gov.pl;
- grupa trzecia sprawdza, jakie konsekwencje grożą osobom, które zażywają narkotyki, częstują nimi innych lub je sprzedają;
- grupa czwarta sprawdza w kodeksie postępowania karnego, kiedy świadek może się nie stawić na rozprawę.

6. Zadanie domowe. Poproś uczniów, by sobie wyobrazili, że z wiedzy o społeczeństwie w pierwszym semestrze mają aż pięć ocen niedostatecznych i tylko jedną dopuszczającą. Nauczyciel zapomniał im przekazać, kiedy za każdym razem wpisywał te złe oceny do dziennika, co zrobili źle, a co wymaga poprawy oraz jak mają się dalej uczyć. Znajdź stosowny przepis prawny, który mówi, jak powinno przebiegać ocenianie bieżące na lekcji.

WIEDZIEĆ WIĘCEJ

O znaczeniu edukacji prawnej w szkole

Trudno wyobrazić sobie edukację obywatelską bez edukacji prawnej, tak samo jak trudno wyobrazić sobie współczesną szkołę, która nie przygotowuje do życia, zapomina o praktycznym sprawdzeniu i zastosowaniu przekazywanej wiedzy i kształtowanych umiejętnościach. Prawo w wymiarze znajomości, rozumienia, stosowania i monitorowania jest niezbędne dla uczniów, ponieważ jest dla nich narzędziem nie tylko dochodzenia indywidualnych praw, ale przede wszystkim daje im niezbędne umiejętności do bycia aktywnym obywatelem, członkiem społeczności, który umie wspólnie z innymi tworzyć prawo i je monitorować.

Uczeń, którego zaciekawimy zajęciami z zakresu prawa, a przede wszystkim odpowiemy na jego pytanie: Po co mi się to przyda? będzie umiał sam stawiać sobie pytania, szukać na nie odpowiedzi i będzie miał świadomość, że prawo nie jest tylko dla wąskiej grupy wtajemniczonych, ale prawo jest dla każdego.

Pracując z uczniami musimy pamiętać, że dochodzenie swoich praw jest czasami bardzo trudne. I nie mam tu na myśli braku znajomości prawa, ale przede wszystkim odwagi w jego stosowaniu. Co z tego, że znam swoje prawa i procedury dochodzenia do nich, skoro nie chce z nich skorzystać lub boję się z nich skorzystać w przypadku, kiedy moje prawa są łamane?

Tymi, którzy nie znają swoich praw łatwiej rządzić, dlatego postaramy się, aby kształtując postawy wobec prawa pamiętać m.in. o takich wartościach jak: odwaga cywilna, uczciwość intelektualna, odpowiedzialność za słowo, krytycyzm.

Szkoła jest szczególnym miejscem kształtowania postaw wobec prawa, dlatego zakres tematyczny publikacji wiąże się z funkcjonowaniem szkoły i regulacjami występującymi w społeczności szkolnej. Jakie postawy wobec prawa ukształtujemy wśród uczniów w szkole np. wobec prawa szkolnego, takie modele zachowań zostaną przeniesione w życie dorosłe pracownika, obywatela, a nawet rodzica.

Głównym celem publikacji przygotowanej przez Centrum Edukacji Obywatelskiej w ramach programu „STRAŻNICTWO. Profesjonalnie i trwale w służbie publicznej” jest dostarczenie narzędzia do prowadzenia edukacji prawnej w szkołach. I tutaj atut materiałów; zaproponowane scenariusze zajęć, ćwiczenia, propozycje warsztatów tworzą logiczną całość – od poznania wybranych zagadnień prawnych, przez ich zrozumienie po monitoring – ale mogą być również stosowane oddzielnie, biorąc pod uwagę potrzeby i interesy różnych grup wchodzących w skład społeczności szkoły. Są to ćwiczenia, które możemy stosować na lekcji, aby na ich podstawie w szerszym kontekście omawiać inne problemy życia społecznego, czy politycznego. Przygotowane aktywności opisane zostały w taki sposób, aby osoba prowadząca zajęcia знаła cel, rozumiała zastosowaną do jego realizacji metodę i miała źródła, dzięki którym krok po kroku będzie pracować z uczniami, czy też rodzicami lub nauczycielami. I ten szeroki krąg odbiorców jest kolejnym atutem publikacji.

W edukacji prawnej nie możemy postrzegać szkoły jako tylko i wyłącznie społeczności uczniów. Musimy odnosić się do praw innych podmiotów i np. angażując rodziców pokazywać im ich rolę w tworzeniu prawa szkolnego.

Nie bez powodu zakres tematyczny publikacji dotyczy szkoły, ponieważ odwołując się do rozwiązań prawa szkolnego – ale nie zapominając o ich umiejscowieniu w hierarchii źródeł prawa – możemy wskazać uczniom praktyczną stronę edukacji prawnej, a dodatkowo pokazać jak takie lokalne prawo wspólnie wszyscy tworzymy i bierzemy odpowiedzialność za jego stosowanie; nie zapominamy jednocześnie o rodzicach i nauczycielach. Dlatego przygotowane ćwiczenia, materiały dodatkowe to również inspiracja do tworzenia własnych pomysłów na szeroko rozumianą edukację prawną prowadzoną w szkole.

Z pewnością przedmiotem, na którym w pełni można wykorzystać proponowane w publikacji aktywności jest WOS; i tutaj zarówno w czasie zajęć z zakresu podstawowego jak i rozszerzonego na IV etapie edukacyjnym – czyli w szkole ponadpodstawowej – warto zwrócić uwagę na:

- scenariusze: *Prawo jest wokół nas; Czy i jak prawo chroni ważne dla nas wartości?*
- ćwiczenia dla uczniów: *Jako uczeń mam prawo do...; Dostęp do informacji publicznej w szkole – interes grup czy prawo? Jaka to umowa; O utworach i prawie autorskim; Etyka i systemy norm; Zmiana rozporządzenia; Tekst jednolity i ujednolicony – czy można między nimi postawić znak równości; Czy prawo szkolne jest zgodne z prawem oświatowym; Czy to jest informacja publiczna? Czy to jest zgodne z prawem?*

Polecany materiałami, które wychodzą naprzeciw zalecanym warunkom realizacji podstawy programowej z wiedzy o społeczeństwie w zakresie metod pracy z uczniami są:

- scenariusz *Prawo a działania projektowe*,

- materiały dodatkowe *Co możemy monitorować?*; *Uwaga, sprawdzam – propozycja projektu strażniczego*; *Propozycje działań, debat, akcji edukacyjnych*; *Monitoring – Jak to robią profesjonaliści?*

Materiały na temat projektu edukacyjnego mogą być dobrym wprowadzeniem do działań projektowych w rozumieniu metodycznym, ale także propozycje z zakresu monitoringu, czy działań strażniczych to gotowe przykłady na ciekawe projekty uczniowskie realizowane w ramach lekcji WOS-u (poradnik edukacji prawnej w szkole jest również odpowiedzią na poszukiwanie ciekawych problemów i tematów do projektów edukacyjnych).

Ćwiczenia dla uczniów tj.: *Jaka to umowa*; *O utworach i prawie autorskim*; *Dostęp do informacji publicznej w szkole – interes grup czy prawo?*; czy scenariusze *Prawo jest wokół nas*; *Czy i jak prawo chroni ważne dla nas wartości?* można wykorzystać na zajęciach z podstaw przedsiębiorczości, tak jak i aktywności: *O utworach i prawie autorskim*; *O publikacji zdjęć ze szkolnej wycieczki*; *Ściągać czy nie ściągać?*; *Etyka i systemy norm*; *O cytowaniu dzieł innych* lub materiały dodatkowe *Szkolny kodeks 2.0 na zajęciach z informatyki*. Kiedy mowa o prawie autorskim, cytowaniu są to również treści do wykorzystania w czasie zajęć z języka polskiego. W przypadku kształcenia zawodowego publikacja może znaleźć swoje zastosowanie wszędzie tam, gdzie uczniowie uczą się zagadnień prawnych, np. w zawodach technik ekonomista, technik administracji, czy też innych.

Proponowana publikacja nie ogranicza się jedynie do podanych powyżej zajęć lekcyjnych, ale może również dotyczyć zajęć do dyspozycji wychowawcy – popularnych godzin wychowawczych – czy szeroko rozumianych zajęć integracyjnych prowadzonych w czasie wycieczek klasowych, przedmiotowych i obywatelskich. Dlatego wychowawca klasy może wybrać poszczególne propozycje metodyczne z publikacji i rozplanować je w pracy wychowawczej na cały cykl kształcenia. Takie rozwiązanie jest szczególnie wartościowe, kiedy dołączymy propozycje warsztatów dla rodziców w czasie spotkań klasowych. Kto może prowadzić warsztaty dla rodziców? Wychowawca, a także pedagog szkolny lub nawet jeden z rodziców posiadający doświadczenie zawodowe lub społeczne w zakresie stosowania prawa.

Kolejnym obszarem wykorzystania publikacji są zajęcia pozalekcyjne dla uczniów, np. koła zainteresowań, czy nawet realizacja tzw. godziny karcianej, która może przybrać formę zajęć z zakresu edukacji prawnej. We wszystkich tych przypadkach warto na podstawie publikacji przygotować plan pracy, tak aby odpowiadał on potrzebom uczniów i szkoły.

Szczególną rolę pełnią w publikacji propozycje metodyczne i zagadnienia z zakresu samorządu uczniowskiego, np.: *Samorząd uczniowski a prawo*; *Dostęp do informacji publicznej w szkole – interes grup czy prawo?*; *Jesteśmy w samorządzie uczniowskim*; *Tworzymy regulamin oceniania zachowania*; *Schemat interpretacji prawa szkolnego na temat skreślenia z listy uczniów*; *Czy prawo szkolne jest zgodne z prawem oświatowym?*; *Monitorujemy funkcjonowanie prawa szkolnego*; *Samorząd uczniowski szkołą demokracji*; *Sąd koleżeński, czyli sądzimy się sami*, a także przywoływany już powyżej scenariusz *Prawo a nasze działania projektowe*. Tego typu aktywności i materiały mogą być wykorzystane przez opiekuna samorządu uczniowskiego. Dlatego i tym razem warto pomyśleć o kompleksowym wprowadzeniu przykładowych działań z publikacji, a także propozycji ćwiczeń do planu pracy samorządu i planu spotkań przedstawicieli samorządu uczniowskiego w szkole. Przy czym należy włączyć w tego typu aktywności

również uczniów, jako osoby prowadzące lub współprowadzące, np. proponowane w publikacji ćwiczenia.

Zaproponowany w publikacji materiał metodyczny Techniki partycypacyjne przydatne przy współtworzeniu prawa można wykorzystać w pracy samorządów klasowych i samorządu szkolnego, a dodatkowo np. podczas tworzenia planu rozwoju szkoły, czy innych opisanych aktów prawa szkolnego. *Prawa rodzica i ucznia w szkole. O czym mówi konstytucja?* to kolejny przykład do wykorzystania, tym razem w pracy rady rodziców.

Tak szerokie zastosowanie *Poradnika edukacji prawnej w szkole* pokazuje, że warto kompleksowo ująć edukację prawną w szkole i np. wprowadzić ją do programu wychowawczego. Dzięki temu możemy kształtować postawy uczniowskiego, liczyć na wsparcie społeczności rodziców i nauczycieli, a także innych podmiotów – z otoczenia szkoły – związanych z egzekwowaniem i przestrzeganiem prawa. Ponadto tak rozumiana edukacja prawna wychodzi na przeciw oczekiwaniom państwa wobec szkół do podejmowania wartościowych inicjatyw edukacyjnych ujętych m.in. w dwunastu wymaganiach związanych z ewaluacją zewnętrzną.

Ze wstępu do publikacji: *Znam, stosuję i monitoruję prawo. Poradnik edukacji prawnej w szkole* [praca zbiorowa], Centrum Edukacji Obywatelskiej, Warszawa 2016.

Potencjalni sojusznicy

- **Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich** www.rpo.gov.pl

Rzecznik Praw Obywatelskich to konstytucyjny organ ochrony prawa w Polsce, ustanowiony w 1987 roku Ustawą o Rzeczniku Praw Obywatelskich. Rzecznika powołuje Sejm za zgodą Senatu na okres pięciu lat. Jest on niezależny od innych organów państwowych, stoi na straży wolności i praw człowieka i obywatela określonych w konstytucji oraz w innych aktach prawnych.

- **Generalny Inspektor Ochrony Danych Osobowych** www.giodo.gov.pl

Główny Inspektor Ochrony Danych Osobowych (GIODO) to organ do spraw ochrony danych osobowych. Jego zadania i kompetencje wyznaczają przepisy ustawy z dnia 29 sierpnia 1997 r. o ochronie danych osobowych. GIODO jest uprawniony do kontroli zgodności przetwarzania danych z przepisami o ochronie danych osobowych, wydawania decyzji administracyjnych czy rozpatrywania skarg w sprawach wykonania przepisów o ochronie danych osobowych.

- **Rzecznik Praw Dziecka** www.brpd.gov.pl

Rzecznik Praw Dziecka (RPD) jest konstytucyjnym organem władzy państwowej. Podejmuje działania na rzecz ochrony prawa do życia i ochrony zdrowia dzieci, prawa do wychowania w rodzinie, prawa do godziwych warunków socjalnych oraz prawa do nauki. Rzecznik szczególną troską i pomocą otacza dzieci niepełnosprawne, upowszechnia prawa dziecka oraz metody ich ochrony.

- **Urząd Ochrony Konkurencji i Konsumentów** www.uokik.gov.pl

Urząd Ochrony Konkurencji i Konsumentów to centralny organ administracji rządowej. Głównym zadaniem Urzędu jest przeciwdziałanie zawieraniu antykonkurencyjnych porozumień i nadużywaniu pozycji dominującej na rynku oraz kontro-

lę koncentracji przedsiębiorców. Jego kompetencje były wielokrotnie zwiększane m.in. o ochronę interesów konsumentów.

- **Amnesty International** www.amnesty.org.pl

To międzynarodowa organizacja pozarządowa, działająca na rzecz praw człowieka. Podejmuje pokojowe akcje obywatelskie m. in. pisanie listów do rządów krajów łamiących prawa człowieka, publiczne rozgłaszanie informacji o takich naruszeniach oraz oferuje realną pomoc finansową i prawną poszkodowanym osobom.

- **Helsińska Fundacja Praw Człowieka** www.hfhr.pl

Helsińska Fundacja Praw Człowieka to organizacja, która powstała w 1989 roku z inicjatywy Komitetu Helsińskiego. Fundacja prowadzi program w zakresie praw człowieka oraz monitoruje działalność instytucji publicznych pod kątem ich praworządności.

- **Human Rights Watch** www.hrw.org/europecentral-asia/poland

Human Rights Watch jest pozarządową organizacją zajmującą się ochroną praw człowieka. Jej głównym zadaniem jest monitorowanie przestrzegania praw człowieka w różnych rejonach świata. Działania, które podejmuje, to obrona wolności słowa i przekonań, zapewnienie oskarżonym prawa do uczciwego procesu i azylu; zapobiega torturom i arbitralnemu pozbawianiu wolności, działa też na rzecz ochrony praw kobiet i praw dziecka.

- **Centrum Pomocy prawnej im. Haliny Nieć** www.pomocprawna.org

Centrum Pomocy prawnej im. Haliny Nieć to pozarządowa organizacja, która powstała w 2002 roku z inicjatywy absolwentów Uniwersytetu Jagiellońskiego. Organizacja działa na rzecz ochrony praw człowieka, udziela bezpłatnej pomocy prawnej, realizuje projekty z zakresu edukacji i demokratyzacji.

- **Sieć Obywatelska – Watchdog Polska**

Sieć Obywatelska – Watchdog Polska podejmuje działania związane z zapewnieniem każdej osobie równego i pełnego dostępu do informacji publicznej i ze wzmacnianiem mieszkańców lokalnych społeczności w sprawowaniu nadzoru nad działaniami ich władz.

- **Stowarzyszenie Interwencji Prawnej** www.interwencjaprawna.pl

Celem Stowarzyszenia Interwencji Prawnej są działania na rzecz osób dyskryminowanych i zagrożonych marginalizacją, m. in. udziela pomocy prawnej i społecznej.

- **Polskie Stowarzyszenie Edukacji Prawnej** www.psep.pl

Polskie Stowarzyszenie Edukacji Prawnej PSEP działa na rzecz poszerzania wiedzy prawnej wśród obywateli. Członkami PSEP są m.in. prawnicy, filozofowie, dziennikarze, nauczyciele akademicki i szkolni. Realizuje swoje działania poprzez realizację działań typu Street Law, „Prawo na co dzień”; publikuje materiały edukacyjne czy prowadzi szkolenia z zakresu prawa dla różnorodnych grup zawodowych.

- **Fundacja Academia Iuris**

Fundacja Academia Iuris jest pozarządową organizacją, która powstała w 2002 roku. Podstawowym celem Fundacji jest ochrona praw i wolności obywatelskich,

umacnianie zaufania do państwa i prawa, a także upowszechnianie osobistego zaangażowania prawników w niesienie pomocy osobom potrzebującym.

- **Federacja Konsumentów** www.federacja-konsumentow.org.pl
Federacja Konsumentów jest organizacją pozarządową, której głównym celem jest ochrona konsumentów w Polsce. Działania, które podejmuje to m. in.: opiniowanie w sprawie przepisów prawnych, które powinny regulować wszelkie działania w obszarze konsumenckim, współpraca z administracją rządową i instytucjami publicznymi.
- **Stowarzyszenie przeciw Antysemityzmowi i Ksenofobii „Otwarta Rzeczpospolita”** www.otwarta.org
Podstawowe cele stowarzyszenia to: krzewienie postawy otwartości i szacunku dla osób i grup o odmiennej identyfikacji etnicznej, narodowej, religijnej, kulturowej lub społecznej oraz przeciwdziałanie wszelkim formom rasizmu, antysemityzmu, ksenofobii i innym postawom godzącym w godność człowieka.
- **Towarzystwo Edukacji Antydyskryminacyjnej**
Podstawowym celem Towarzystwa jest przeciwdziałanie dyskryminacji i przemocy, ze względu na: pochodzenie etniczne i narodowe, niepełnosprawność, wiek, płeć, orientację seksualną czy wyznanie, podniesienie poziomu wiedzy na temat edukacji antydyskryminacyjnej na rzecz równości i różnorodności oraz integrację osób zajmujących się edukacją antydyskryminacyjną.
- **Stowarzyszenie Homo Faber** www.hf.org.pl
Stowarzyszenie Homo Faber jest lubelską organizacją pozarządową zajmującą się przeciwdziałaniem dyskryminacji grup mniejszościowych. Celem organizacji jest merytoryczne obserwowanie, czy władza publiczna skutecznie wywiązuje się ze swoich zobowiązań oraz czy przestrzega praw i wolności człowieka.
- **Polskie Towarzystwo Prawa Antydyskryminacyjnego** www.ptpa.org.pl
Polskie Towarzystwo Prawa Antydyskryminacyjnego powstało w 2006 roku. Członkami stowarzyszenia są prawnicy, adwokaci, radcowie prawni, prawnicy organizacji pozarządowych, których zadania skupiają się wokół zagadnień ochrony praw człowieka, przeciwdziałania dyskryminacji, promowania zasady równego traktowania bez względu na płeć, wiek, rasę i pochodzenie etniczne, orientację seksualną oraz religię, przekonania i niepełnosprawność.
- **Uniwersytet Dzieci** www.uniwersytetdzieci.pl
Tworzą scenariusze lekcji dla klas I–III i IV–VI, które są ogólnodostępne w internecie na stronie scenariuszelekcyj.edu.pl. znajduje się tam kilka scenariuszy dot. edukacji prawnej, pomagających najmłodszym uczniom zrozumieć m.in. czym jest prawo i jak jest ustanawiane.
- **Ministerstwo Sprawiedliwości** www.ms.gov.pl/pl/edukacja-prawna
Razem z MEN, Prokuraturą Generalną, Naczelną Radą Adwokacką, Krajową Radą Notarialną, Komorniczą i Sądami Apelacyjnymi realizują program edukacji prawnej (warsztaty) w szkołach ponadgimnazjalnych oraz wśród studentów. Za cel stawiają zapobieganie wykluczeniu prawnemu, poszerzanie świadomości prawnej, wyrobienie poczucia odpowiedzialności obywatelskiej.

- **Stowarzyszenie Sędziów Polskich „Iustitia”** www.iustitia.pl, www.iustitia.pl/wroclaw

Oddział we Wrocławiu prowadzi program edukacji prawnej młodzieży, w ramach którego sędziowie prowadzą w szkołach zajęcia dot. podstaw prawa i sądownictwa, udział w działaniach zapobiegających demoralizacji młodzieży i profilaktyce uzależnień oraz organizują wycieczki do sądów. Każda szkoła biorąca udział w programie otrzymała dla uczniów książki wydane przez Oddział Śląski Stowarzyszenia „Apteczka prawna – Lex bez łez”. Jest to napisany przystępnym językiem poradnik prawny dla młodzieży. W edukację prawną zaangażowane są też oddziały w Warszawie i Oddział Wielkopolski. Bardzo często w kancelariach radców prawnych sądach organizowane są cyklicznie dni bezpłatnych porad prawnych (raz w tygodniu/raz w miesiącu).

- **Ośrodek Rozwoju Edukacji** www.ore.edu.pl

Placówka publiczna przy Ministerstwie Edukacji Narodowej, zajmują się doskonaleniem nauczycieli. Wydział Rozwoju Kompetencji Społecznych i Obywatelskich prowadzi programy i projekty, które wspierają nauczycieli również w obszarze edukacji prawnej. Mają 16 regionalnych koordynatorów zajmujących się przekazywaniem wiedzy i umiejętności, przygotowują poradnik metodyczny dla nauczycieli wiedzy o społeczeństwie (*Edukacja prawna w szkole. Poradnik metodyczny dla nauczycieli*).

- **Centrum Edukacji Prawnej** z siedzibą w Poznaniu www.centrumedukacjiprawnej.pl

Działa w ramach Krajowej Rady Radców Prawnych w Warszawie. Swoje działania kierują do kadry pedagogicznej, uczniów szkół podstawowych, gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych oraz studentów kierunków gdzie nie ma zajęć z prawa. Organizują kurs dla nauczycieli z powiatu poznańskiego doskonalący z wiedzy o państwie i prawie, przygotowali także „Scenariusze zajęć dydaktycznych i wychowawczych z zakresu edukacji prawnej i obywatelskiej”, które są dostępne do pobrania na ich stronie internetowej. Prowadzą zajęcia w szkołach i na uczelniach, opracowują z MEN podstawę programową dla przedmiotu prawo w gimnazjach i szkołach gimnazjalnych.

Wiele biur radców prawnych oferuje bezpłatne porady. Udzielają pomocy w sprawach cywilnych i karnych. W największych polskich miastach znajdują się także Okręgowe Izby Radców Prawnych.

- **Komenda Stołeczna Policji** www.wprewencji.policja.waw.pl/portal/wp/92/302/Edukacja_prawna_w_szkolach_z_udzialem_warszawskiej_Policji.html

Stołeczna Policja prowadzi w Warszawie specjalny program w szkołach, który ma za zadanie utrzymywać poczucie bezpieczeństwa w szkołach, ale też poszerzać świadomość odpowiedzialności prawnej, tego jak unikać zagrożenia i niebezpieczeństwa. W tym celu przygotowano specjalny elementarz dla dzieci *Z Borsukiem bezpiecznie*. Nie tylko w Warszawie, ale w wielu miastach policjanci chętnie przeprowadzają tematyczne spotkania z uczniami, np. pod koniec roku szkolnego o tym jak bezpiecznie spędzić wakacje.

W kompetencjach każdego dzielnicowego leżą zadania profilaktyki społecznej. Taki funkcjonariusz udzieli wsparcia ofiarom przestępstw, pomoże zorganizować do-

radztwo dla pokrzywdzonego, ale zaangażuje się też w spotkania profilaktyczne i prewencyjne w zakresie poprawy bezpieczeństwa i przeciwdziałania patologii. Natomiast funkcjonariusze straży miejskiej udzielą pomocy (a nawet zorganizują warsztaty) w zakresie bezpiecznego uczestnictwa w ruchu drogowym.

- **Podkarpacka Młodzieżowa Akademia Prawa i Bezpieczeństwa** www.wspia.eu

Jeśli na pobliskiej uczelni wyższej wykładane jest prawo, możliwe, że studenci lub wykładowcy prowadzą zajęcia/akademie dla uczniów, na których będzie można dowiedzieć się czegoś o odpowiedzialności prawnej za popełnione przestępstwa i wykroczenia, z jakimi zagrożeniami wiąże się korzystanie z nowych technologii i jak zapewnić sobie bezpieczeństwo w internecie, czy zgłębić problemy związane ze środkami odurzającymi.

- **Fundacja Panoptikon**

Ochroną prywatności, nie tylko w internecie, ale też w zakresie danych sieci komórkowych, nadzoru w przestrzeni publicznej i działalności służb, zajmuje się Fundacja Panoptikon. Na stronie internetowej fundacji <https://panoptikon.org/> można znaleźć najnowsze informacje skupione wokół problemu ochrony prywatności, artykuły dot. działań fundacji oraz liczne poradniki pokazujące w jaki sposób można chronić swoją prywatność w codziennym życiu.

- **Legalna Kultura** www.legalnakultura.pl/pl

Jeśli nie jesteś pewny kiedy dopuszczasz się plagiatu, a kiedy nie, lub masz wątpliwości przy wykorzystywaniu materiałów z internetu dla własnych celów lub do zrobienia zadania na lekcję, w serwisie jest przewodnik po prawie autorskim. Są tam opisane najważniejsze zagadnienia dot. prawa autorskiego, tj. dozwolony użytek czy plagiat, ale również sekcję z odpowiedziami prawników na najpopularniejsze pytania (można także samemu zadać pytanie). Można również tutaj znaleźć bazę legalnych źródeł, z których można pobierać materiały (książek, filmów, muzyki itp.), a także zakładkę z materiałami pomocnymi tak uczniom, jak i nauczycielom.

Znam, stosuję i monitoruję prawo. Poradnik edukacji prawnej w szkole [praca zbiorowa], Centrum Edukacji Obywatelskiej, Warszawa 2016, s. 121–123.

11. Obywatel i obywatelka w urzędzie

Cele

Po zajęciach uczniowie i uczennice powinni umieć:

- wyjaśnić, co to jest prawo do informacji publicznej oraz w jaki sposób można taką informację pozyskać;
- podać główne zasady gromadzenia dokumentacji urzędowej;
- wyjaśnić, co to jest e-administracja oraz wskazać, co jest niezbędne, by móc załatwić sprawę przez internet;
- wymienić przykładowe sprawy, jakie można załatwić w urzędzie, nie wychodząc z domu;
- wymienić obowiązkowe elementy pisma urzędowego (np. podania, wniosku).

Co będzie potrzebne na lekcji?

- *Przewodnik obywatelski. Część 2*
- link do słuchowiska „Prawo dostępu do informacji – czy to ważne” (kanał You Tube Centrum Edukacji Obywatelskiej: <https://youtube.com/1z7cGd3Jx6Y>)
- przygotowany wcześniej zestaw pytań, które pozwolą podsumować zajęcia (np. w aplikacji Mentimeter, Learning Apps lub Kahoot).

Metody i techniki pracy

- praca z tekstem
- miniwykład
- minidyskusja
- wizualizacja – notatka graficzna/plakat
- praca indywidualna/w parach/w grupach zadaniowych

JAK MOŻNA PRZEPROWADZIĆ ZAJĘCIA?

WPROWADZENIE

1. Prawo do informacji. Zapytaj uczniów, z czym kojarzy im się określenie „prawo do informacji” i co wiedzą na ten temat. Poproś, by porozmawiali o tym w parach, odwołując się do konkretnych przykładów z własnego życia (np. czy oni sami korzystają z prawa do informacji? w jaki sposób?). Nie zbieraj ich przemyśleń na forum klasy tylko poproś, by najważniejsze skojarzenia spisali w zeszytach (w formie zwykłej notatki lub mapy skojarzeń).

Przedstaw następnie cele lekcji i wyjaśnij, jak będziecie pracować podczas zajęć.

ROZWINIĘCIE

2. Prawo do informacji – czy to ważne? (wariant pierwszy, krótszy). Jeśli na te zajęcia możesz przeznaczyć tylko 45 minut, to przedstaw w postaci miniwykładu informacje zawarte w tekście „Prawo do informacji” (część 2, s. 96–98), prosząc uczniów, by w trakcie wykładu uzupełnili swoją mininotatkę z początku lekcji o najważniejsze informacje dotyczące dostępu do informacji publicznej.

Nasza propozycja

Dodatkowo możesz ich zachęcić, aby odsłuchali w domu audycję „Prawo do dostępu do informacji – czy to ważne?”, a następnie naszkicowali ścieżki dostępu do informacji publicznej.

3. Prawo do informacji – czy to ważne? (wariant drugi, dłuższy). Jeśli możesz przeznaczyć na ten temat więcej niż jedną jednostkę lekcyjną, zaprosz wszystkich uczniów do wspólnego wysłuchania słuchowiska „Prawo dostępu do informacji – czy to ważne”, które powstało w ramach dwóch projektów Centrum Edukacji Obywatelskiej: „Wieczór z Rzecznikiem” i „STRAŻNICTWO. Trwale i profesjonalnie w służbie publicznej” oraz przy współpracy Biura Rzecznika Praw Obywatelskich i Sieci Obywatelskiej – Watchdog Polska.

Zwróć uwagę, jakie instytucje współpracowały przy opracowaniu tej audycji – są to bardzo ważne podmioty, które stoją na straży naszych praw obywatelskich, w tym konstytucyjnego prawa do informacji (art 61 Konstytucji RP).

W podsumowaniu tego ćwiczenia (bez względu na wybrany wariant) podkreśl, że zgodnie z ustawą o dostępie do informacji publicznej, wszystkie organy i urzędy administracji rządowej oraz samorządowej zobowiązane są do prowadzenia internetowego Biuletynu Informacji Publicznej (BIP), w którym można znaleźć wiele ważnych dla obywateli informacji (ramka tekstowa „Z życia wzięte”, część 2, s. 96–97).

Poproś uczniów, by korzystając z telefonów komórkowych, weszli na stronę internetową wybranej instytucji publicznej (ministerstwo, urząd gminy, urząd miasta, starostwo powiatowe itp.) i sprawdzili, jakie informacje są udostępniane w BIP-ach. Są to zwykle: status prawny i struktura urzędu, przedmiot działania i kompetencje, organy i osoby sprawujące poszczególne funkcje, majątek, zasady funkcjonowania, sposoby stanowienia aktów prawnych, sposoby przyjmowania i załatwiania spraw, informacja o prowadzonych przez daną instytucję rejestrach, ewidencjach i archiwach oraz o sposobach i zasadach udostępniania danych w nich zawartych, teksty aktów prawnych, szczególnie aktów prawa miejscowego w przypadku jednostek samorządu terytorialnego czy rozporządzeń i innych dokumentów w przypadku ministerstw, ogłoszenia o zamówieniach publicznych zarówno tych obecnie prowadzonych, jak i archiwalnych.

Zapytaj uczniów, czy ich zdaniem szkoła powinna prowadzić Biuletyn Informacji Publicznej? Poproś o uzasadnienie odpowiedzi. Następnie sprawdźcie wspólnie, czy wasza szkoła taki biuletyn posiada, jeśli tak, to jakie informacje tam zamieszcza. Wspólnie zastanówcie się: *Jakie inne informacje publiczne wytwarza/gromadzi szkoła? Czy samorząd uczniowski to także publiczna instytucja i czy w związku z tym możecie do niego wnioskować o udostępnienie różnych informacji?*

Nasza propozycja

Zachęć zainteresowanych tematem uczniów, by zastanowili się, o jakie informacje oni sami lub ich rodzice, chcieliby wnioskować do dyrektora szkoły: Czy będą nimi np. protokół z rady pedagogicznej, budżet szkoły, sprawozdanie z działań rady rodziców? Czy to są informacje publiczne? Jeśli tak, to pod jakimi warunkami mogą zostać udostępnione?

Możesz też im zaproponować, by sprawdzili, jak działa samorząd uczniowski w waszej szkole (ćwiczenie „Sprawdź swój samorząd”, część 2, s. 117), wnioskując do niego o niezbędne informacje. Zwróć uwagę uczniów, że podobne działania były już podejmowane: <https://informacjapubliczna.org/wp->

content/uploads/AGKMPRS.pdf; <https://informacjapubliczna.org/analysis/dostep-informacjisamorzadach-uczniowskich/>

Podsumuj to ćwiczenie, przeprowadzając krótką rozmowę na temat znaczenia informacji publicznej dla obywateli. Wyjaśnij, że w Polsce jest kilka organizacji, które nie tylko bardzo dbają o to, by prawo dostępu do informacji było realizowane (m.in. Rzecznik Praw Obywatelskich, Sieć Obywatelska – Watchdog Polska), ale też same prowadząc działania, korzystają z tego prawa codziennie.

Zapytaj uczniów, dlaczego to prawo jest tak ważne? Co wynika z ustawy o dostępie do informacji publicznych dla zwykłych obywateli? Moderuj krótką dyskusję wśród uczniów, a następnie ją podsumuj, zwracając uwagę, że prawo dostępu do informacji publicznej wynika bezpośrednio z zapisanego w Konstytucji (art. 61) prawa obywateli do informacji o działalności organów władzy publicznej oraz osób pełniących funkcje publiczne, zaś konieczność przestrzegania zasady jawności życia publicznego pozwala na obywatelską kontrolę działań rządzących na każdym szczeblu administracji publicznej.

Z punktu widzenia obywateli ważny jest też art. 51 Konstytucji, który gwarantuje każdemu obywatelowi, zgodnie z ustępem trzecim, dostęp do wszystkich dotyczących go dokumentów i danych gromadzonych przez władze i urzędy publiczne. Ten przepis zabezpiecza także obywateli przed zbieraniem przez urzędy naszych danych osobowych, które nie są niezbędne do realizowania przez nich usług.

Nasza propozycja

Zainteresowanych tematyką gromadzenia przez instytucje publiczne naszych danych osobowych odesłaj do ramki tekstowej „Z życia wzięte” (część 2, s. 103).

Ponownie zwróć uwagę uczniów na znaczenie, ze względu na osobiste bezpieczeństwo, takich organizacji, jak np. Sieć Obywatelska czy – w opisywanym w ramce przypadku – Panoptykon i Rzecznik Praw Obywatelskich.

4. Co robić z dokumentami? Poleć uczniom, aby zapoznali się z tekstem „Co robić z dokumentami?” (część 2, s. 99–100), a następnie opracowali w parach kilkupunktowy poradnik petenta. Może on zawierać np. takie zasady, jak: „Z urzędem kontaktuj się na piśmie – miła rozmowa z urzędnikiem nie zastąpi spełniającego wymogi formalne podania”, „Zachowaj kopie i potwierdzenia faktu złożenia dokumentów”. Zasady te można też zilustrować odpowiednimi piktogramami.

5. Podanie – co jest najważniejsze? Zapytaj uczniów, w jaki sposób ich rodzice najczęściej komunikują się z urzędem, kiedy chcą uzyskać jakieś informacje: *Czy wystarczy telefon, czy też trzeba skierować do urzędu pismo? Jaką postać powinno mieć to pismo i jak powinno być przekazane (czy ma to być e-mail, list wysłany pocztą, pismo złożone osobiście itp.)? Z jakich elementów powinno się ono składać?*

Wypisz na tablicy elementy podania wymienione przez uczniów, a następnie poproś ich, by zapoznali się z przykładem podania urzędowego (część 2, s. 101) i sprawdzili, o jakich jego aspektach zapomnieli. Dopisz je do wspólnie tworzonej listy. W podaniu obowiązkowo należy umieścić: datę i miejsce sporządzenia; dokładne dane – imię i nazwisko, adres zameldowania wraz z kodem oraz ewentualnie inne dane identyfikacyjne, np. numer PESEL; nazwę i adres organu, do którego się zwracamy; treść pisma; własnoręczny podpis (więcej informacji o podaniach w podręczniku na s. 101).

Z przeprowadzonego przed chwilą ćwiczenia wynika, że załatwienie sprawy w urzędzie wiąże się z koniecznością przygotowywania i złożenia pisma w wybranym

urzędzie w wersji papierowej. Zapytaj uczniów, czy rzeczywiście tylko w ten sposób możemy załatwić sprawy urzędowe.

6. E-usługi publiczne. Połącz uczniów na pary i poproś, by przeczytali tekst „E-usługi publiczne” (część 2, s. 104–105). Wszyscy czytają pierwszych pięć akapitów, a następnie każda para czyta po dwa przydzielone teksty opisujące usługi elektroniczne, dostępne na portalu gov.pl, a zlokalizowane na poszczególnych portalach tematycznych (możecie zająć się wszystkimi wymienionymi tam usługami lub wybierz tylko te, które twoim zdaniem są najistotniejsze).

Zadaniem każdej pary jest wskazanie, co można poprzez dany portal załatwić lub uzyskać (np. dzięki usłudze biznes.gov.pl zdobywamy informacje o tym, jak założyć firmę i załatwić podstawowe formalności). Podczas tego ćwiczenia uczniowie mogą korzystać z telefonów komórkowych – zachęć ich do tego, by wchodzili na przypisane im portale oraz je przeglądali, szukając ważnych i potrzebnych informacji.

Uczniowie dzielą się na forum pozyskanymi informacjami – możecie wspólnie stworzyć poradnik pt. „Załatwiam sprawy urzędowe z domu”. Podczas prezentacji zwróć uwagę na to, kiedy dany portal/usługa internetowa jest tylko źródłem informacji i dokumentów, a kiedy rzeczywiście e-urzędem.

Zwróć też uwagę uczniów, że z usług publicznych może korzystać każda osoba, która potwierdzi swoją tożsamość w internecie (np. za pomocą profilu zaufanego). Wyjaśnij, że profil zaufany to bezpłatne narzędzie, które służy jako elektroniczny podpis w komunikacji z administracją publiczną. Na podstawie tekstu „E-administracja” (część 2, s. 101–102) wymień jeszcze inne sposoby załatwiania formalności z wykorzystaniem Elektronicznej Platformy Usług Administracji Publicznej (E-PUAP). Są to: podpis kwalifikowany oraz dowód osobisty z podpisem elektronicznym.

Nasza propozycja

7. Dyżury radnych. Poleć uczniom, by przypomnieli sobie z zajęć o samorządzie terytorialnym (część 1, s. 240–247), w jaki sposób można zwracać uwagę władz lokalnych na wybrane problemy gminy czy powiatu. Mieszkańcy oprócz podań czy petycji, mają możliwość bezpośredniego spotkania się ze swoimi radnymi w czasie dyżurów – mogą na ich ręce składać wnioski i skargi. W tekście „Dyżury radnych” (część 2, s. 106) znajduje się przypomnienie o tej formie kontaktu z władzą oraz najważniejsze informacje.

ZAKOŃCZENIE

8. Sprawdź się sam/sama! W podsumowaniu zajęć posłuż się wybranymi pytaniami zawartymi w rubryce „Sprawdź się sam/sama!” (część 2, s. 106). Zadawaj uczniom kolejno pytania:

- Która ustawa dotyczy dostępności informacji na temat działalności organów państwowych i samorządowych?
- Jakie dane powinno zawierać podanie od obywatela/obywatelki składane do urzędu?
- Czy ty sam/sama lub ktoś z twoich bliskich korzysta w sieci z e-usług publicznych? W jakim zakresie i w jaki sposób?

Do podsumowania, a także podczas kolejnych lekcji, możesz wykorzystać np. darmową wersję aplikacji Mentimeter, w której umieścisz kolejne pytania. Umożliwia ona prezentację (anonimową) odpowiedzi uczniów na poszczególne pytania (wpisują je

na stronie www.menti.com, korzystając ze swoich telefonów komórkowych i internetu oraz używając wygenerowanego przez siebie kodu). Narzędzie to jest atrakcyjne, gdyż daje ono możliwość prezentacji odpowiedzi w postaci wykresów, map myśli, chmury itp. Przydatna może też być platforma Learning Apps (<https://learningapps.org/>) czy Kahoot (<https://kahoot.com/>).

9. Praca domowa (do wyboru). Jeśli uczniów zainteresowała tematyka dostępu do informacji, możesz im zaproponować, aby ją zgłębili, wykonując jedno z zaproponowanych poniżej zadań (do realizacji indywidualnie lub w zespołach).

- **Zadanie 1.** Uczniowie na stronie internetowej jednego z urzędów w swojej gminie, powiecie lub województwie szukają odpowiedzi na dowolny wniosek o udzielenie informacji publicznej. Ich zadaniem jest sprawdzenie, czego dotyczył ten wniosek, kto go złożył, kto na niego odpowiedział i w jaki sposób.
- **Zadanie 2.** Poproś uczniów, by weszli na profil swojego urzędu gminy na Facebooku lub Twitterze i sprawdzili, jakie informacje zostały tam udostępnione w ostatnim tygodniu, a następnie porównali je z tymi, które zostały opublikowane w Biuletynie Informacji Publicznej. Zadaniem uczniów jest wskazanie w tabeli różnic i podobieństw. Następnie czytają tekst w ramce z ikonką znaku zapytania (część 2, s. 98).
- **Zadanie 3 – projekt zespołowy.** Według wskazówek zawartych w ćwiczeniu „Masz prawo do informacji” (część 2, s. 117), uczniowie przygotowują wniosek o udostępnienie informacji publicznej w wybranej sprawie, która budzi ich zdaniem niepokój społeczności lokalnej, i dotyczy np. planowanej inwestycji, sposobu wydatkowania środków publicznych, dofinansowania inwestycji ze środków gminnych czy działalności inspektora sanitarnego. Przypomnij uczniom, że poszukiwania informacji publicznej zawsze należy rozpocząć od przejrzenia Biuletynu Informacji Publicznej (BIP) danego urzędu i instytucji. Jeżeli nie ma w nim wszystkich informacji albo nie potrafimy ich odnaleźć, dopiero wówczas należy złożyć wniosek o udostępnienie informacji publicznej.
- **Zadanie 4.** Według wskazówek zawartych w ćwiczeniu „Napisz wniosek” (część 2, s. 116), uczniowie szukają w Biuletynie Informacji Publicznej informacji o:
 - terminach dyżurów radnych oraz wójta, burmistrza lub prezydenta miasta;
 - danych o wysokości dotacji przekazanej klubom sportowym w ubiegłym roku;
 - informacji, czy wprowadzono podział na jednostki pomocnicze: sołectwa, osiedla albo dzielnice, a jeśli tak, to jakie;
 - informacji, czy rodziny albo seniorzy mają przyznane jakieś specjalne, dodatkowe uprawnienia lub ulgi.

Mogą też się zastanowić, jakich informacji tam nie ma i napisać w tej sprawie do swojego urzędu miasta lub gminy wniosek o udostępnienie interesujących ich informacji.

WIEDZIEĆ WIĘCEJ

Europejski Kodeks Dobrej Praktyki Administracji

Prawo do dobrej administracji powinno być realizowane na podstawie fundamentalnej zasady praworządności. W Polsce ma ona oparcie konstytucyjne i jest związana

z zasadą demokratycznego państwa prawa, które powinno służyć obywatelowi, pomagać w zaspokajaniu potrzeb społeczeństwa oraz skutecznie realizować zadania publiczne.

W dniu 6 września 2001 r. w Parlamencie Europejskim przyjęto *Europejski Kodeks Dobrej Administracji*, który ma charakter zaleceń kierowanych do krajów członkowskich, w związku z czym może on być traktowany jedynie jako dokument wytyczający główne standardy działania administracji.

Europejski Kodeks Dobrej Administracji wynika z obywatelskiego prawa do dobrej administracji (unijnej i narodowej) i zawiera podstawowe zasady określające stosunki między instytucjami, urzędnikami i jednostkami. Oto kluczowe zasady, które obecne są w polskim prawie poprzez zapisy konstytucyjne lub w Kodeksie prawa administracyjnego:

1. **Zasada praworządności** (art. 4) – urzędnik działa z zgodnie z unormowaniami i procedurami zapisanymi w przepisach.
2. **Zasada niedyskryminowania** (art. 5) – zasada równego traktowania przy rozpatrywaniu wniosków i decyzji, bez względu na cechy jednostki (narodowość, płeć, rasę, kolor skóry, pochodzenie etniczne lub społeczne oraz cechy genetyczne, język, religię, wyznanie, przekonania polityczne, przynależność do mniejszości narodowych, własność, urodzenie, inwalidztwo, wiek, preferencje seksualne).
3. **Zasada współmierności w sferze osiągnięcia obranego celu** (art. 6 ust. 1) – działanie urzędnika powinno być współmierne do obranego celu.
4. **Zasada współmierności w starciu interesów** (art. 6 ust. 2) – zasada ta przejawia się w podejściu przez urzędnika do spraw osób prywatnych i ogólnego interesu publicznego w sposób wywarzony oraz szeroko rozumianego zakazu nadużywania swoich kompetencji.
5. **Zasady bezstronności, niezależności i obiektywności** (art. 8 i 9) – działania urzędnika nie będą poddane jakimkolwiek wpływom wewnętrznym oraz zewnętrznym.
6. **Zasada zgodnego z prawem oczekiwania oraz konsekwentnego działania doradztwa** (art. 10) – urzędnik działa konsekwentnie w ramach swojej praktyki administracyjnej, uwzględniając uzasadnione oczekiwania jednostki, ma też obowiązek udzielania jednostce porad.
7. **Zasada potwierdzenia odbioru każdego pisma przez urzędnika i podanie jego nazwiska** (art. 14).
8. **Zasada zobowiązania do przekazania sprawy właściwej jednostce organizacyjnej** (art. 15) – w sytuacji, gdy organ jest niewłaściwy do rozpatrzenia danej sprawy, należy ją przekazać właściwej jednostce.
9. **Prawo wysłuchania złożenia oświadczeń** (art. 16) – prawo obrony jednostki na każdym etapie procesu podejmowania decyzji.
10. **Zasada stosownego terminu podjęcia decyzji** (art. 17) – decyzja zostanie podjęta niezwłocznie, ale nie później niż w 2 miesiące od daty wpływu wniosku lub zażalenia.
11. **Obowiązek uzasadniania decyzji i udzielania informacji o możliwościach odwołania** (art. 18 i 19) – obowiązek uzasadnienia faktycznego i prawnego przez organ administracji publicznej oraz poinformowania obywatela o możliwości odwołania.

12. **Zasada przekazania podjętej decyzji** (art. 20) – urzędnik jest zobowiązany do przekazania wszystkim zainteresowanym decyzji na piśmie o podjęciu praw lub interesów jednostek.
13. **Zasada ochrony danych osobowych** (art. 21 i 22, 23).
14. **Prawo złożenia skargi do Europejskiego Rzecznika Praw Obywatelskich** (art. 26).

Ponadto, w myśl Kodeksu urzędnik powinien działać bezstronnie, uczciwie i rozsądnie, a także być uprzejmym i życzliwym dla każdego petenta.

Opracowano na podstawie:

www.ombudsman.europa.eu/pl/publication/3510#/page/1;

www.repozytorium.uni.wroc.pl/Content/79176/04_P_Zuradzki_Prawo_do_dobrej_administracji_w_polskim_porzadku_prawnym.pdf [dostęp: 2.09.2020]

Rozdział IV

ŚWIAT

1. Mur runął (cz. 1)*

Cele

Po zajęciach uczniowie i uczennice powinni umieć:

- wskazać w kolejności chronologicznej główne wydarzenia, dzięki którym doszło do upadku Związku Radzieckiego;
- określić faktyczne i symboliczne znaczenie obalenia muru berlińskiego;
- przedstawić minimum trzy wydarzenia na arenie polskiej i międzynarodowej, które miały decydujące znaczenie dla zmian zachodzących w Europie Środkowo-Wschodniej;
- podać główne przyczyny zmian ładu politycznego Europy w 1989 r.

Co będzie potrzebne na lekcji?

- *Przewodnik obywatelski. Część 2*
- informacje przygotowane przez uczniów na temat przebiegu wydarzeń Jesieni Narodów w różnych krajach (materiały mogą znaleźć w podręcznikach historii najnowszej oraz na stronach internetowych)

Metody i techniki pracy

- praca z tekstem
- ustna prezentacja na forum klasy (element lekcji odwróconej)
- wizualizacja: notatka graficzna/plakat
- praca indywidualna/w parach/w grupach zadaniowych

Uwaga: Materiał wykraczający poza podstawę programową oraz zawierający element lekcji odwróconej.

Zagadnienia omawiane na tych zajęciach nie są ujęte w celach szczegółowych podstawy programowej wiedzy o społeczeństwie (zakres podstawowy). Zachęcamy jednak do ich realizacji, nie tylko ze względu na znaczenie tego okresu dla dalszych losów Europy, ale także po to, by wspierać realizację celów ogólnych podstawy programowej takich, jak:

- I. *Wiedza i rozumienie. Uczeń: 7. wykorzystuje swą wiedzę do interpretacji wydarzeń życia społecznego, w tym politycznego.*
- II. *Wykorzystanie i tworzenie informacji. Uczeń: 1. pozyskuje i wykorzystuje informacje na temat życia społecznego, w tym politycznego; 3. wykorzystuje informacje do tworzenia własnej wypowiedzi na temat zjawisk życia społecznego, w tym politycznego oraz ich oceny.*
- IV. *Komunikowanie i współdziałanie. Uczeń: 1. rozwija umiejętność dyskusowania – formułuje, uzasadnia i broni własne stanowisko na forum publicznym, szanując odmienne poglądy.*

Proponowana lekcja zawiera element lekcji odwróconej, aby ją przeprowadzić poprosz (na dwa tygodnie przed zajęciami) ochotników/ochotniczek o przygotowanie na zajęcia interaktywnych prezentacji (dowolny format) o wybranych wydarzeniach, jakie

* Autorką scenariusza jest Sylwia Żmijewska-Kwiręg.

miały miejsce w czasie Jesieni Narodów w Europie (wydarzenia te zamieszczone zostały w kalendarium w części 2 podręcznika na s. 127).

Możesz zostawić uczniom wybór (dopilnuj tylko, by każdy wybrał inne wydarzenie) lub przydziel im wydarzenia według własnego uznania. Przygotuj kryteria sukcesu do samodzielnego zadania uczniów oraz zasady prezentacji (np. czas trwania będzie zależał od tego, ile czasu możesz przeznaczyć na zajęcia o Jesieni Narodów). Z kryteriami powinni zapoznać się wszyscy uczniowie, nie tylko prezynterzy.

JAK MOŻNA PRZEPROWADZIĆ ZAJĘCIA?

WPROWADZENIE

1. Lata 1914–1989 – najkrótszy wiek naszych czasów? Zacznij lekcję od zacytowania pewnego stanowiska, którego twórcy twierdzą, że dwudziesty wiek był w historii Europy najkrótszy – zaczął się w roku 1914, a skończył w 1989. Poproś uczniów, by w parach zastanowili się, co się kryje za tą myślą. Wysłuchaj na forum propozycji uczniów, w razie trudności z wykonaniem tego zdania pozwól uczniom sprawdzić (np. w sieci lub w kalendarium na końcu podręcznika), co wydarzyło się w Polsce i na świecie w 1914 i 1989 r. (mogą zapisać hasłowo w zeszytach kluczowe wydarzenia z 1989 roku, np. wybory w Polsce, upadek muru berlińskiego, „praska wiosna”). Podsumuj wypowiedzi uczniów.

Zapisz na tablicy temat lekcji „Mur runął” i zapytaj uczniów, czy już wiedzą, czego będą dotyczyły dzisiejsze zajęcia. O jakim murze będzie mowa w lekcji? Podaj cele lekcji. Możesz zapytać uczniów, czego oni chcieliby się jeszcze dowiedzieć lub nauczyć – dzięki tej informacji łatwo zorientujesz się, co zapamięteli (lub nie) ze szkoły podstawowej.

ROZWINIĘCIE

2. Pierestrojka i jej nieprzewidziane skutki. Poproś uczniów o samodzielne zapoznanie się z tekstem „Pierestrojka i jej nieprzewidziane skutki” (część 2, s. 124–126), a następnie wspólnie go omówcie, zapisując w punktach najważniejsze elementy tego procesu. Przedyskutujcie też najważniejsze skutki *pierestrojki*. Przeczytajcie wspólnie zamieszczoną w podręczniku notkę biograficzną Michaiła Gorbaczowa (część 2, s. 126) lub sformułujcie własną (na podstawie przeczytanego tekstu o *pierestrojce*).

Zapytaj uczniów, jak mogą skomentować słynne zdanie Michaiła Gorbaczowa: *Jeśli nie my, to kto, jeśli nie teraz, to kiedy...*

Nasza propozycja

Jeśli uczniowie są zainteresowani tym tematem, mogą przygotować plakat, na którym przedstawią prawdziwy przebieg i skutki pierestrojki (po prawej stronie plakatu) oraz inny, możliwy scenariusz wydarzeń (po lewej stronie plakatu), gdy do władzy doszedł ktoś inny niż Michaił Gorbaczow, albo gdy Michaił Gorbaczow zdecydował się poprowadzić inną politykę.

3. Jesień Narodów w Europie. Poproś teraz, aby ochotnicy zaprezentowali przygotowane w domu prezentacje, dotyczące przebiegu Jesieni Narodów w różnych krajach. Pozostali uczniowie przysłuchują się wypowiedziom swoich kolegów i koleżanek, następnie je oceniają, biorąc pod uwagę podane wcześniej kryteria – te same, które otrzymali uczniowie przygotowujący się do prezentacji.

Po prezentacjach zapytaj, jakie znaczenie miały wydarzenia Jesieni Narodów dla upadku komunizmu w Europie. *W czym były podobne, a co je różniło? Co je spowodowało i jakie były ich skutki?* Krótko o tym podyskutujcie, a następnie wspólnie na forum klasy (podczas pracy w parach) wypiszcie, odwołując się do tekstu o *pierestrojce* oraz prezentacji kolegów i koleżanek, sposoby wyswobodzenia się państw bloku sowieckiego z politycznej, gospodarczej i militarnej zależności od ZSRR (np. walka zbrojna; szukanie pomocy na arenie międzynarodowej w celu wywarcia presji politycznej; masowe demonstracje; stawianie żądań dotyczących wolnej prasy i związków zawodowych; strajk powszechny).

4. Co dać na pierwszą stronę? Podziel uczniów na pięcioosobowe zespoły, które stworzą kolegia redaktorskie czasopism z końca 1989 roku. Ich zadaniem będzie podjęcie decyzji, jaka wiadomość i w jakiej formie powinna pojawić się na pierwszej stronie gazety (ćwiczenie „Co dać na pierwszą stronę?”, część 2, s. 229). Muszą wspólnie rozstrzygnąć, które wydarzenia należy opisać, o jakich postaciach warto napisać. Na pierwszej stronie może znaleźć się jeden dłuższy artykuł oraz kilka mniejszych notatek (co oznacza, że uczniowie mogą wybrać jedno kluczowe ich zdaniem wydarzenie i kilka powiązanych z nim pomniejszych zdarzeń).

Podczas pracy nad tym ćwiczeniem uczniowie mogą korzystać z notatek biograficznych (część 2, s. 126), tabeli „Jesień Narodów w Polsce i Europie” (część 2, s. 127) oraz przeczytanych wcześniej tekstów.

Zwróć ich uwagę na to, co się działo w tym samym czasie w Polsce. Poproś, by uważnie przyjrzeni się kalendarium. Czy kolejne wydarzenia miały znaczenie dla następujących po nich wydarzeń (w Polsce i na świecie)?

Nasza propozycja

Zachęć zainteresowanych uczniów, aby zaprojektowali makietę gazety, czyli układ pierwszej strony. Ćwiczenie to mogą dokończyć w domu. Na następnej lekcji wspólnie ocenicie efekty pracy zespołów dziennikarskich. Porównajcie, jakie wydarzenie wybrała każda grupa jako najważniejsze.

5. Trzecia fala demokratyzacji. Zapytaj uczniów, co tak naprawdę spowodowało załamanie się porządku komunistycznego w państwach Europy Środkowo-Wschodniej. Dlaczego doszło do upadku komunizmu i demokratyzacji w tej części Europy?

Samuel Huntington, politolog amerykański, upadek komunizmu w Europie postrzega z perspektywy globalnej i wpisuje w „trzecią falę demokratyzacji” (pierwsza fala demokratyzacji – od końca XIX wieku do I wojny światowej; II – od II wojny światowej do lat 60. XX wieku; ostatnia fala zaczęła się w połowie lat 70. XX w.), wskazując jako przyczyny: (1) kryzys legitymizacji ustrojów niedemokratycznych, (2) wzrost zamożności, (3) zmiany w doktrynie Kościoła katolickiego, (4) nową politykę aktorów zewnętrznych (np. USA, Wielkiej Brytanii).

Szczegółowo te procesy historyczne opisane zostały w tekście „Trzecia fala demokratyzacji” w podręczniku (część 2, s. 128–129). Odeślij zainteresowanych uczniów do tego tekstu lub przedstaw krótko na lekcji jego główne tezy.

PODSUMOWANIE

6. Mur runął – jak to rozumiem? Sprawdź po zajęciach, jak uczniowie rozumieją temat lekcji „Mur runął”. *Czy dotyczy on tylko jakiegoś konkretnego faktu? A może jest pewnego rodzaju przenośnią literacką opisującą coś w wymiarze symbolicznym?*

Porozmawiajcie krótko o tym, jakie znaczenie polityczne i symboliczne miał upadek muru berlińskiego. Możesz wykorzystać poniższy tekst, aby pokierować dyskusją:

Po II wojnie światowej, na mocy decyzji zwycięskich mocarstw Berlin, tak jak całe Niemcy został podzielony na cztery strefy okupacyjne. W roku 1949 roku utworzono na ich terenie dwa państwa: Republikę Federalną Niemiec oraz Niemiecką Republikę Demokratyczną. Nie rozwiązało to kwestii Berlina Zachodniego, który stał się enklawą terytorialną leżącą wewnątrz NRD.

W 1961 r. w celu powstrzymania fali uciekinierów z kraju wybudowany został przez władze NRD mur berliński – system umocnień i zapór o długości 45,1 km, który zwybudowano z betonu, a wyposażono w okopy, druty kolczaste i miny. Usiłowania ucieczki z NRD wielokrotnie kończyły się śmiercią. Pomysłowość i determinacja uciekinierów, którym się powiodło, tworzyła legendę uwidocznioną w specjalnie utworzonym po zachodniej stronie muzeum w przejściu granicznym Check Point Charlie. Ludzie próbowali uciekać ukryci w przewożonym kajaku, łódówce, pod maską samochodu, przy pomocy balonu oraz po prostu skacząc przez mur.

Mur stał się jednym z symboli zimnej wojny i podziału Niemiec. Jego obalenie stało się symbolicznym aktem końca podziałów w Europie i zjednoczenia Niemiec. Mur zlikwidowano ostatecznie 3 października 1990 r., pozostawiając jedynie niewielki fragment jako pamiątkę historyczną.

7. Sprawdź się sam/sama! Poproś uczniów, by przeprowadzili rozmowę w parach wokół trzech pytań (po 2 minuty na każde pytanie):

- Dlaczego symbolem upadku komunizmu stał się upadek muru berlińskiego a nie np. obrady Okrągłego Stołu w Polsce?
- Wymień skutki, jakie przyniosła w ZSRR pierestrojka, a jakie głośność.
- Wyjaśnij sformułowanie Jesień Narodów.

8. Praca domowa. Poleć wszystkim uczniom, aby zapoznali się uważnie (jeszcze raz) z zamieszczonym w podręczniku kalendarium Jesieni Narodów. Zapytaj, które z wydarzeń w Polsce i na świecie miało według nich największy wpływ na przemiany ustrojowe w krajach Europy Środkowej i Wschodniej. Poproś, by wybrali 10 takich wydarzeń w Polsce i Europie i uszeregowali je, zaczynając od tego, które ich zdaniem jest najważniejsze.

WIEDZIEĆ WIĘCEJ

Fakty i mity – czego możemy się nauczyć z obrad Okrągłego Stołu? (dr Jakub Kufel, webinarium CEO i ECS)

Zachęcamy do odsłuchania webinarium nagranych w kwietniu 2020 r. w ramach programu Centrum Edukacji Obywatelskiej i Europejskiego Centrum Solidarności. Jakub Kufel, politolog, historyk, wykładowca akademicki oraz pracownik naukowy Europejskiego Centrum Solidarności oraz Instytutu Bezpieczeństwa Uniwersytetu Mikołaja Kopernika koncentruje się w swojej opowieści o Okrągłym Stole nie tylko na historycznych czy politycznych, ale także społecznych i ...psychologicznych aspektach tego wydarzenia (np. psychologia podejmowania decyzji w sytuacjach konfliktowych). Zaprasza

też uczestników do szukania odpowiedzi na współczesne pytania poprzez analizę doświadczeń historycznych oraz do znalezienia postaw godnych naśladowania oraz wartości, do których warto odwoływać się, radząc sobie ze współczesnymi problemami.

Webinarium przeznaczone dla młodzieży, nauczycieli, pasjonatów historii, których szukają w wydarzeniach historycznych odpowiedzi na współczesne pytania.

<https://www.youtube.com/watch?v=h4Hfz0MSOLk>

2. Mur runął (cz. 2)*

Cele

Po zajęciach uczniowie i uczennice powinni umieć:

- przedstawić najważniejsze procesy, które zachodziły (lub nadal zachodzą) w krajach Europy Środkowo-Wschodniej po Jesieni Narodów, w tym w Rosji i na Bałkanach;
- ocenić rolę Polski w procesie zmiany oblicza Europy.

Co będzie potrzebne na lekcji?

- *Przewodnik obywatelski. część 2*

Metody i techniki pracy

- praca metodą układanki (*jigsaw puzzle*)
- minidyskusja
- praca indywidualna/w parach/w grupach zadaniowych

JAK MOŻNA PRZEPROWADZIĆ ZAJĘCIA?

WPROWADZENIE

1. Kiedy skończył się komunizm? Nawiązując do poprzedniej lekcji, zapytaj uczniów, czy można ustalić datę, kiedy zakończył się okres komunizmu, a rozpoczęły czasy wolnej, niepodległej i demokratycznej Polski. Pozwól uczniom, aby mogli skorzystać z tabeli w podręczniku (część 2, s. 127). Zapytaj, czy wyznaczenie tej przełomowej daty w sposób jednoznaczny jest łatwe. Czy jest możliwe? Porozmawiajcie o tym krótko, zwracając uwagę na to, co w historii Polski może być twardym dowodem na upadek komunizmu.

Wyjaśnij, że na dzisiejszej lekcji zajmiecie się losami Europy Środkowo-Wschodniej w okresie transformacji. Będziecie wspólnie się przyglądać transformacji ustrojowej w tych krajach, stawiając prawdopodobnie podobne pytanie o koniec komunizmu, jak te z początku lekcji.

ROZWINIĘCIE

2. Polska, Rosja, Bałkany, Ukraina... Podziel uczniów na cztery grupy oraz poinformuj, że będą pracować metodą układanki – *jigsaw puzzle*. Jeśli jeszcze nie pracowaliście w ten sposób, wyjaśnij uczniom zasady (zob. scenariusze lekcji do części pierwszej, s. 98–99). Poleć, aby każda grupa zapoznała się z jednym z poniższych tekstów w podręczniku:

- grupa pierwsza: „Powrót do Europy” (część 2, s. 129–131),
- grupa druga: „Na gruzach imperium” (s. 131–133),
- grupa trzecia: „Pomarańczowa rewolucja i Euromajdan na Ukrainie” (s. 133–134),

* Autorką scenariusza jest Sylwia Żmijewska-Kwiręg.

- grupa czwarta: „Rozpad Jugosławii i walki na Bałkanach” (s. 137–138).

Uczniowie pracując w grupach, zapoznają się z zadaniem tekstem najpierw indywidualnie, a następnie wspólnie go analizują – powinni zanotować najważniejsze tezy i informacje.

Następnie tworzą nowe grupy złożone z czworga uczniów, przy czym każdy z nich wcześniej czytał inny tekst. Uczniowie w nowych zespołach kolejno przekazują swym kolegom to, czego dowiedzieli się ze swoich tekstów, dyktują im swoje notatki i odpowiadają na ewentualne pytania kolegów i koleżanek. W ten sposób wszyscy uczniowie mają szansę poznać treść wszystkich tekstów. Na zakończenie pracy uczniowie wracają do swoich początkowych czwórek i wspólnie układają po trzy pytania do swojego materiału – nauczyciel zbiera je od całej klasy.

Nasza propozycja

3. *Jeśli praca w grupach przebiegła sprawnie i zostało ci jeszcze trochę czasu, możesz zaproponować uczniom i uczennicom rozmowę na jeden z poniższych tematów (są to pytania lub tezy z ramek z ikonką znaku zapytania) – poproś, by zabierając głos, odwoływali się do informacji zdobytych podczas pracy w grupach oraz wiedzy własnej:*

- *Czy państwa europejskie postąpiły słusznie, uznając bardzo szybko niepodległość państw należących przedtem do Jugosławii, czy też powinny je skłaniać do pozostania w ramach zreformowanej federacji?*
- *Czy uważacie, że Ukraina powinna stać się członkiem Unii Europejskiej?*
- *Jak państwa Zachodu mogą pomóc w demokratyzacji takich krajów jak Białoruś?*
- *Czy twoim zdaniem Unia powinna była rozszerzać się na wszystkie państwa Europy Środkowej i Wschodniej?*

Zainteresowani mogą w domu opracować notatkę do jednego z powyższych punktów.

PODSUMOWANIE

4. Sprawdź się sam/sama! Sprawdź teraz, w jakim stopniu uczniowie poznali problematykę europejskiej transformacji. Zadać opracowane wcześniej przez uczniów pytania wybranym losowo osobom, skoryguj odpowiedzi, wyjaśnij wątpliwości.

Możesz też, wykorzystując np. aplikację Kahoot lub Learning Apps, przygotować własny test, by sprawdzić, jak uczniowie uczą się od siebie nawzajem. Uczniowie mogą wypełnić test z wykorzystaniem smartfonów – każdy indywidualnie lub w parach.

5. Praca domowa. Zaproponuj wszystkim uczniom lekturę tekstu „Rosja pod rządami Putuina” (część 2, s. 134–137) oraz aby przygotowali się do odpowiedzi na pytanie: *Jak wyjaśnisz postawę rządów europejskich wobec Rosji po aneksji Krymu, o której jest mowa w tekście?*

Zachęć uczniów do wykonania zadań dodatkowych (do wyboru):

- **Zadanie 1.** Jeśli uczniom spodobała się praca z makietą gazety, możesz zaproponować im podobne ćwiczenie, w którym będą mieli przygotować pierwszą stronę gazety, uwzględniając najważniejsze wydarzenia obejmujące europejską transformację, omawianą na tych zajęciach. Zachęć ich, by skorzystali nie tylko z tekstów w podręczniku, ale poszukali w internecie także innych opracowań.

- **Zadanie 2.** Zainteresuj ich tekstem w ramce „Z życia wzięte” (część 2, s. 138–139) i poproś, by pisemnie spróbowali odpowiedzieć na pytanie: *Czy zgadzasz się z zawartym w powyższym tekście zdaniem mówiącym, że zło, którego przejawem był Auschwitz, „nigdy nas nie opuściło”? Czy można coś zrobić, by ludobójstwo i inne zbrodnie przeciw ludzkości już nigdy się nie powtórzyły?*

3. W poszukiwaniu systemu zbiorowego bezpieczeństwa

Cele

Po zajęciach uczniowie i uczennice powinni umieć:

- wyjaśnić sens istnienia systemu zbiorowego bezpieczeństwa na świecie w odniesieniu do wybranych przykładów współczesnych konfliktów międzynarodowych;
- przedstawić cele i najważniejsze organy Organizacji Narodów Zjednoczonych oraz przykłady jej działania;
- opisać genezę, cele i zasady działania NATO oraz miejsce Polski w tej organizacji;
- określić, w jaki sposób społeczność międzynarodowa może działać na rzecz światowego pokoju i bezpieczeństwa.

Co będzie potrzebne na lekcji?

- *Przewodnik obywatelski. część 2*
- informacje przygotowane przez dwie grupy uczniów na temat genezy powstania, struktury organizacyjnej oraz organizacji afiliowanych przy Organizacji Narodów Zjednoczonych oraz genezy powstania, celów i struktury organizacyjnej NATO

Metody i techniki pracy

- praca w grupach zadaniowych
- prezentacje przygotowanych wcześniej materiałów informacyjnych
- dyskusja
- burza pomysłów
- elementy pogadanki

JAK MOŻNA PRZEPROWADZIĆ ZAJĘCIA?

WPROWADZENIE

1. System zbiorowego bezpieczeństwa na świecie. Rozpocznij lekcję od pytania, czy istnienie wielkich paktów militarnych dobrze służy pokojowi na świecie, czy też jest dla niego zagrożeniem. Możecie wspólnie ocenić skutki istnienia paktów wojskowych, a uczniów szczególnie zainteresowanych tą tematyką możesz zachęcić do napisania eseju w ramach pracy domowej.

2. Nawiąż do tematu lekcji i zapytaj uczniów, czym według nich jest system zbiorowego bezpieczeństwa, czy aktualnie funkcjonuje na świecie oraz, które z organizacji i instytucji odgrywają w nim najważniejszą rolę. Zachęć uczniów do podania przykładów współczesnych konfliktów międzynarodowych – jakie są ich przyczyny i konsekwencje dla światowego bezpieczeństwa.

ROZWINIĘCIE

3. Problem ładu międzynarodowego. Wykorzystaj w rozmowie z uczniami teksty: „Problem ładu międzynarodowego” (część 2, s. 140–143), „Współpraca w ramach

Organizacji Narodów Zjednoczonych” (część 2, s. 145–147), a także poniższe dodatkowe informacje. Podkreśl znaczenie globalnego charakteru procesów i wyzwań, jakie stoją współcześnie przed społecznością międzynarodową. Wspólnie zastanówcie się, w jakim stopniu w takich okolicznościach potrzebna jest bliska współpraca międzynarodowa – zarówno bilateralna, jak i multilateralna.

Po II wojnie światowej z inicjatywy USA oraz Wielkiej Brytanii powołana została międzynarodowa organizacja, która miała stać na straży pokoju i międzynarodowego bezpieczeństwa. 25 kwietnia 1945 r. w San Francisco odbyła się konferencja założycielska Organizacji Narodów Zjednoczonych z udziałem delegatów z 50 krajów. (W tej chwili są 193 państwa członkowskie). Wtedy też przyjęto i podpisano Kartę Narodów Zjednoczonych – dokumentu stanowiącego prawną podstawę funkcjonowania ONZ, określa zasady jej działania, funkcje i cele.

Cele realizowane przez ONZ to:

- *utrzymanie międzynarodowego pokoju i bezpieczeństwa z wykorzystaniem skutecznych środków zbiorowych,*
- *rozwijanie przyjaznych stosunków pomiędzy narodami z poszanowaniem zasady równouprawnienia i samostanowienia narodów,*
- *rozwiązywanie zagadnień międzynarodowych o charakterze gospodarczym, społecznym, kulturalnym i humanitarnym,*
- *funkcjonowanie jako centrum współpracy międzynarodowej.*

Ustalono, że państwa członkowskie ONZ będą w stosunku do siebie przestrzegać następujących zasad:

- *wszystkie państwa są równe i suwerenne,*
- *w dobrej wierze wykonują zobowiązania zgodne z Kartą narodów Zjednoczonych,*
- *spory międzynarodowe załatwiają środkami pokojowymi,*
- *powstrzymują się od groźby użycia siły lub użycia jej niezgodnie z celami ONZ,*
- *okazują wszelką pomoc ONZ w jej działaniach,*
- *wpływają na państwa pozostające poza ONZ, aby postępowały zgodnie z jej zasadami,*
- *ONZ nie ingeruje w sprawy, które należą do wewnętrznej kompetencji państw.*

4. Organizacja Narodów Zjednoczonych. Poproś tych uczniów, którzy przygotowali wcześniej informację o ONZ, aby przedstawili jej strukturę organizacyjną, kompetencje jej organów oraz najważniejsze z organizacji wyspecjalizowanych. Mogą to wykonać wg wzoru umieszczonego w podręczniku (ćwiczenie „Organizacje wyspecjalizowane ONZ”, część 2, s. 229–230). Oceń pracę uczniów, biorąc pod uwagę ustalone wcześniej kryteria, np.: poprawność przekazanych informacji, opis kompetencji, wykonanie planszy ze strukturą ONZ, pokazanie dodatkowych ilustracji (np. siedziby instytucji, wybranych działań). Możesz także zaproponować, by uczniowie dokonali samooceny prezentacji, możesz też ewentualnie ją skorygować. Analogicznie postępuj z grupą, która w dalszej części lekcji zaprezentuje dane dotyczące NATO.

Zapytaj, który z organów ONZ odgrywa najważniejszą rolę w utrzymywaniu bezpieczeństwa międzynarodowego. Podkreśl sposób podejmowania decyzji w Radzie Bez-

pieczeństwa – pięciu stałych członków Rady dysponuje prawem weta, a warunkiem podjęcia decyzji jest ich całkowita jednomyślność. *W jaki sposób wpływa to na proces decyzyjny? Czy układy polityczne na świecie mogą w takiej sytuacji wpływać na skuteczność i szybkość podejmowanych decyzji?* Wspólnie poszukajcie przykładów, które zilustrują wasze rozważania.

5. Nowa rola NATO po zimnej wojnie. Poleć uczniom przeczytanie tekstu „Nowa rola NATO po zimnej wojnie” (część 2, 150–152) i zapytaj, czego się z niego dowiedzieli. Możesz także wykorzystać poniższe dodatkowe informacje:

Zimna wojna to umowne określenie stosunków po II wojnie światowej pomiędzy państwami zachodnimi a państwami socjalistycznymi. Za początek zimnej wojny przyjmuje się przemówienie Winstona Churchilla wygłoszone 5 marca 1946 r. na uniwersytecie w Fulton/USA, w którym powiedział: „...Cień ogarnął scenę tak niedawno rozświetloną zwycięstwem Aliantów (...) od Szczecina nad Bałtykiem po Triest nad Adriatykiem spadła w poprzek Kontynentu żelazna kurtyna. Za tą linią leżą stolice państw Europy Środkowej i Wschodniej – Warszawa, Berlin, Praga, Wiedeń, Budapeszt, Belgrad, Bukareszt i Sofia. Wszystkie te sławne miasta i ziemie wokół nich leżą w strefie radzieckiej i wszystkie one poddane są w takiej czy innej formie nie tylko radzieckiemu wpływowi, lecz w wysokim i rosnącym stopniu kontroli z Moskwy...”.

Określenie to rozumiane było jako zamierzona polityka izolacji dwóch bloków, która zakończyła się przemianami roku 1989 zwanymi Jesienią Narodów.

Uznaje się, że okres zimnej wojny został zakończony procesem upadku rządów komunistycznych w Europie, zjednoczeniem Niemiec i w 1991 r. rozwiązaniem Układu Warszawskiego oraz samego ZSRR.

Wyrażenie „żelazna kurtyna” zrobiło karierę medialną dlatego wielokrotnie dochodzono, kto je wymyślił i kiedy. Po zbadaniu dokumentów stwierdzono, że koncepcję „żelaznej kurtyny od Szczecina do Triestu” sformułował Churchill jeszcze 16 sierpnia 1945 r. w przemówieniu w Izbie Gmin: „...nie jest wykluczone, że tragedia na potworną skalę spada na ludzi za żelazną kurtyną, która rozrywa obecnie Europę...”.

Mówi się, że po raz pierwszy użył tego określenia w depeszy do prezydenta Stanów Zjednoczonych H. Trumana w depeszy 12 maja 1945 r.

Są też tacy, którzy dowodzą, iż to wyrażenie zostało użyte przez Goebbelsa już w lutym 1945, który w tygodniku „Das Reich”, zamieścił artykuł „Za żelazną kurtyną”. Używał tego terminu także ostatni minister spraw zagranicznych III Rzeszy hr. Schwerin von Krosigk, który powiedział: „...na Wschodzie posuwa się nieprzerwanie żelazna kurtyna, za którą świat nie może dojrzeć postępującego dzieła zniszczenia...”.

Poproś uczniów, którzy przygotowywali informacje na temat NATO, genezy jej powstania, celów i zasad działania oraz o przedstawienie ich w klasie. Zwróć uwagę na nową rolę NATO, którą ten blok militarny pełni od zakończenia zimnej wojny ze względu na to, że:

- uległ likwidacji przeciwnik militarny, jakim były ZSRR oraz Układ Warszawski,
- pakt włączył w swoje struktury państwa należące kiedyś do Układu Warszawskiego.

W ramach podsumowania prezentacji zachęć uczniów do refleksji nad wyzwaniem, jakie stoją obecnie przed NATO oraz nad tym, jaką rolę może pełnić Polska.

6. Kto może utrzymać pokój na świecie? Przedstaw problemy związane z działaniami społeczności międzynarodowej, a w szczególności ONZ czy NATO w sytuacji zagrożenia pokoju światowego (zob. tekst „Kto może utrzymać pokój na świecie?”, część 2, s. 147–149). Zapytaj uczniów, czy ich zdaniem można i należy zmienić procedury reagowania w takich sytuacjach. W jakim kierunku powinny pójść te zmiany? Posługując się argumentami zawartymi w rubryce „Hamlet” („Ingerować czy nie?”, część 2, s. 151), przeprowadźcie debatę (lub dyskusję) klasową na temat możliwości ingerowania przez społeczność międzynarodową w konflikty, zachodzące w granicach suwerennych państw.

ZAKOŃCZENIE

7. Społeczność międzynarodowa na rzecz pokoju i bezpieczeństwa na świecie. Na zakończenie lekcji zachęć uczniów do wygenerowania pomysłów w odpowiedzi na pytanie: *W jaki sposób społeczność międzynarodowa może działać na rzecz światowego pokoju i bezpieczeństwa?* Zwróćcie uwagę na przykład na Agendę na rzecz zrównoważonego rozwoju 2030 (<https://www.un.org.pl/agenda-2030-rezolucja>), a także na znaczenie organizacji bezpieczeństwa i współpracy funkcjonujących w różnych częściach świata (opisy dotyczące Unii Afrykańskiej, Ligi Państw Arabskich i Organizacji Państw Amerykańskich znajdują się w podręczniku na stronie 153).

Polecamy

W czasie, kiedy będziecie omawiać ten temat z młodzieżą na zajęciach wiedzy o społeczeństwie, możesz zachęcić nauczyciela języka polskiego do przeprowadzenia lekcji o Celach Zrównoważonego Rozwoju na podstawie poniższego materiału:

- scenariusz Joanny Kostrzewy (język polski), Jak „rozprawić się” z wyzwaniem współczesnego świata? Rozprawka – ćwiczenie redakcyjne opracowany w ramach programu CEO „W świat z klasą” (2018): <http://bit.ly/CEOWyzwaniaŚwiata>.

Podsumowując lekcję możesz wykorzystać „Słowniczek obywatelski” oraz pytania z rubryki „Sprawdź się sam/sama!” (część 2, s. 154).

8. Praca domowa (dla chętnych)

Zaproś uczniów, aby przeanalizowali aktualne informacje na stronach serwisów informacyjnych, jakie są prowadzone przez wszystkie największe agencje prasowe; korzystają z nich wszystkie polskie środki masowego przekazu. Uczniowie powinni dokonać kilkuminutowego przeglądu wiadomości i porównać informacje zamieszczone równolegle w różnych serwisach, a najważniejsze wnioski spisać w formie notatki. Poniżej zamieszczamy przykładowe adresy internetowe agencji prasowych, więcej propozycji znajduje się w podręczniku w ćwiczeniu „Agencje donoszą...” na s. 229:

- Polska Agencja Prasowa (PAP) – www.pap.com.pl
- Agence France Press (AFP) – www.afp.com
- Associated Press (AP) – www.ap.org
- Reuters – www.reuters.com
- Rosyjska Agencja Prasowa TASS – www.itar-tass.com
- Islamic Republic News Agency (IRNA) – www.irna.com

Nasza propozycja

Jeśli chcesz porozmawiać z uczniami o mechanizmach tworzenia informacji, możesz także przeprowadzić aktywność z wykorzystaniem następującego materiału:

- Ćwiczenie Jolanty Bowżyk (WOS), Dlaczego nie wiem, jak nazywa się premier Chin? opracowane w ramach programu CEO „W świat z klasą” (2015): https://bit.ly/ceo_wos_premier_chin.

Z Centrum Edukacji Obywatelskiej

Śledzenie materiałów informacyjnych dotyczących wydarzeń na świecie, analizowanie ich i wyciąganie wniosków wymaga szeregu umiejętności, m.in.: selekcji informacji, interpretacji i odniesienia do kontekstu ich powstania, rozpoznawania manipulacji, odróżniania faktów od opinii, oceny i formułowania argumentów. W ramach programu edukacji medialnej CEO „Mind over Media. Szkoła krytycznego myślenia” (<https://media.ceo.org.pl/>) opracowano szereg materiałów edukacyjnych, które pozwalają odnaleźć się uczniom w świecie mediów – zarówno tradycyjnych, takich jak prasa czy telewizja, jak i społecznościowych. W zakładce <https://media.ceo.org.pl/materiały> znajdują się m.in. scenariusze zajęć, materiały eksperckie oraz linki do nagrań z webinarów.

WIEDZIEĆ WIĘCEJ

Ścierające się agendy bezpieczeństwa

W dyskusji na temat przyszłości Europy i jej systemu bezpieczeństwa można dostrzec dwa ścierające się stanowiska: liberalne i realistyczne. Dwie sprawy są im jednak wspólne: sam cel, jakim jest bezpieczeństwo, oraz konieczność przyjęcia ustaleń strukturalnych dla stworzenia warunków politycznych, gospodarczych i społecznych niezbędnych do jego osiągnięcia. Jednak nie ma zgody, jeśli chodzi o próby skonkretyzowania tego celu i sprecyzowania koniecznych ustaleń strukturalnych. Oba stanowiska postrzegają inne rodzaje zagrożenia bezpieczeństwa i proponują odrębne rozwiązania. Obrazuje to wielostronny charakter europejskich problemów. Koncentrowanie się jedynie na rozwoju sił militarnych jest bardzoubożonym pojęciem problemów bezpieczeństwa.

Jeśli chodzi o stanowisko liberalne, to podstawowym celem jest dążenie do indywidualnej wolności w ramach gospodarki rynkowej i demokratycznego systemu rządów. W skali wewnętrznej bezpieczeństwo osiąga się dzięki konsensusowi w kwestii celów społeczeństwa oraz przez wzajemną współzależność obywateli. Ci, którzy łamią normy społeczeństwa, mają do czynienia z policją i sądami. Bezpieczeństwo w skali międzynarodowej jest utrzymywane dokładnie w ten sam sposób. A zatem, w doskonałym systemie międzynarodowym typu liberalnego narodowe siły zbrojne okazałyby się zbyt liczne, a przypadki naruszenia norm międzynarodowych byłyby rozpatrywane przez trybunały międzynarodowe w ramach systemu bezpieczeństwa zbiorowego.

Zdaniem realistów fundamentalnym celem jest popieranie i ochrona suwerenności państwowej. W systemie międzynarodowym państwa są zhierarchizowane pod względem ich potencjału (także militarnego). Skoro państwa kontrolują się nawzajem dla

ochrony lub umocnienia swej pozycji w tej hierarchii, dochodzi do napięć międzynarodowych. Chociaż układ stosunków międzynarodowych może być zarzewiem konfliktów, można jednak osiągnąć bezpieczeństwo dzięki przestrzeganiu zasady wzajemności, równowadze sił, sojuszom i strefom wpływów. Koncepcje realistów różnią się od stanowiska liberałów tym, że ci pierwsi uważają za absolutnie konieczne utrzymanie narodowych sił militarnych.

Łatwo dostrzec, jak te bardzo różniące się od siebie prognozy rozwoju sytuacji międzynarodowej prowadzi do bardzo odmiennych diagnoz, a w związku z tym do różnych programów bezpieczeństwa europejskiego. Liberałowie za główny sposób umacniania pokoju i stabilizacji skłonni są traktować demokrację, porozumienia międzynarodowe i rozwój stosunków handlowych. W poważnym stopniu może się do tego przyczynić Unia Europejska. Realisci zmierzają przede wszystkim do rozwiązań uwzględniających takie pojęcia, jak równowaga sił i niedopuszczenie do powstania próżni politycznej z powodu upadku istniejących państw w sytuacji, gdzie nie ma oczywistego sukcesora. Realisci nie uważają rozszerzenia Unii Europejskiej za sposób rozładowania napięć. Są natomiast zaniepokojeni tym, iż ekspansja UE może rozmyć jej siłę, osłabiając ją w ten sposób wobec Rosji.

Ian Budge, Kenneth Newton, *Polityka nowej Europy. Od Atlantyku do Uralu*, Książka i Wiedza, Warszawa 2002, s. 486–487.

4. Wspólna Europa – wartości i prawa

Cele

Po zajęciach uczniowie i uczennice powinni umieć:

- przedstawić krótką historię integracji europejskiej;
- wymienić obowiązujące akty prawa pierwotnego Unii Europejskiej;
- wskazać na mapie państwa członkowskie Unii Europejskiej oraz państwa ubiegające się o członkostwo;
- wymienić główne reguły funkcjonowania Unii, w tym zasadę pomocniczości i solidarności.

Co będzie potrzebne na lekcji?

- *Przewodnik obywatelski. część 2*
- plansza z kalendarium integracji Unii Europejskiej (przygotowana przez nauczyciela lub chętnego ucznia)
- krótka informacja (tzw. wizytówki) o ojcach założycielach, czyli politykach zaśluzonych dla integracji europejskiej przygotowana przez chętnych uczniów przed zajęciami
- mapa Unii Europejskiej

Metody i techniki pracy

- praca z tekstem
- praca z mapą
- pogadanka
- dyskusja
- praca w parach

JAK MOŻNA PRZEPROWADZIĆ ZAJĘCIA?

WPROWADZENIE

1. Integracja Europy. Rozpocznij lekcję od pytania otwierającego temat w podręczniku: *Dlaczego integracja Europy szybciej zachodzi w sferze gospodarki niż polityki i czy możemy dostrzec przejawy integracji w sferze kultury?* Porozmawiaj o tym z uczniami, prosząc o podanie przykładów, które uzasadniałyby odpowiedzi udzielane przez poszczególne osoby.

ROZWINIĘCIE

2. Kalendarium UE. Poproś, by uczniowie zapoznali się z przygotowaną przez nauczyciela lub ucznia-ochotnika planszą, zawierającą skrócone kalendarium Unii Europejskiej. Krótko omów historię Unii („Bardzo krótka historia integracji”, część 2, s. 155–159). Wskaż najważniejsze korzyści, jakie wynikają z integracji:

- swobodny przepływ ludzi, towarów, technologii, pieniędzy;
- wyrównywanie poziomu życia ludzi poprzez wspólną politykę gospodarczą;
- gwarantowanie bezpieczeństwa wewnętrznego i zewnętrznego poprzez wspólną politykę wewnętrzną i zagraniczną.

Wyjaśnij uczniom zasady, na jakich opiera się współpraca pomiędzy państwami Unii („Zasady i ideały”, część 2, s. 160–161):

Unia Europejska nie jest ani samodzielnym państwem ani organizacją międzynarodową. Stanowi nowy etap współpracy pomiędzy państwami członkowskimi Wspólnot Europejskich. Państwa te zachowują pełną samodzielność w stosunkach międzynarodowych. Każde z nich ma swoją własną władzę ustawodawczą, wykonawczą i sądowniczą. Współpraca w obrębie Unii opiera się na trzech filarach:

- wspólnej polityce ekonomicznej – w jej zakres wchodzi m.in. unia polityczna i walutowa, wspólna polityka rolna i handlowa, polityka migracyjna i azylowa, oświata, kultura, ochrona zdrowia i ochrona środowiska;
- wspólnej polityce zagranicznej i polityce bezpieczeństwa – płaszczyzny współdziałania to m.in. obrona, wspólne stanowisko ds. praw człowieka, demokracji i pomocy krajom trzecim;
- wspólnej polityce w zakresie wymiaru sprawiedliwości i spraw wewnętrznych – polega ona na walce z przemytem narkotyków, walce z zorganizowaną przestępczością, współpracą w dziedzinie wymiaru sprawiedliwości, współpracy policji (Europol) i współpracy celnej;
- mówi się o potrzebie utworzenia czwartego filaru – byłaby to wspólna polityka obronna.

Decyzje gospodarcze zapadają na szczycie Wspólnot Europejskich (pierwszy filar), natomiast decyzje w zakresie pozostałych dwóch filarów zapadają na mocy uzgodnień międzyrządowych.

3. Mapa UE. Wspólnie wskażcie na mapie państwa członkowskie Unii Europejskiej oraz państwa ubiegające się o członkostwo. Możecie skorzystać z mapy ściennej lub w mniejszych grupach skorzystać z mapki w podręczniku, „Unia Europejska i kraje ubiegające się o członkostwo” (część 2, s. 158) czy map zamieszczonych w internecie (np. https://europa.eu/european-union/about-eu/countries_pl#mapa).

Nasza propozycja

Zaproś uczniów do wykonania ćwiczenia z podręcznika „Cztery razy Unia Europejska” (ćwiczenie A–C, część 2, s. 232–233), jako zadania dodatkowego (np. w ramach pracy domowej dla chętnych).

4. Prawo Unii Europejskiej. Zapytaj uczniów, jakie dokumenty regulują funkcjonowanie Unii Europejskiej. Po zebraniu odpowiedzi uporządkuj informacje i wyjaśnij krótko, jakie są najważniejsze źródła prawa wspólnotowego oraz obowiązujące akty prawa pierwotnego Unii Europejskiej. Najważniejsze dane na ten temat znajdziesz w podręczniku w tekstach „Bardzo krótka historia integracji” (część 2, s. 155–159), „Co zawiera traktat konstytucyjny?” (s. 159–160) oraz „Prawo wspólnotowe” (s. 161–162). Szczegółowe informacje o poszczególnych traktatach są także dostępne na oficjalnej stronie internetowej Unii Europejskiej: <https://europa.eu/european-union/law/treaties-pl>.

5. Poproś uczniów, którzy mieli przygotować „wizytówki” ojców założycieli – polityków uważanych za twórców integracji europejskiej, o przedstawienie efektów swej pracy. Zapiszcie nazwiska tych osób na tablicy. Zwróć uwagę, z jakich krajów pochodzili (Niemcy, Francja – to państwa, które na przestrzeni dziejów często były ze sobą

w konflikcie). Zapytaj uczniów, co sądzą o działaniu politycznym, opartym na założeniu, że o przeszłości można pamiętać, ale nie należy w oparciu o nią budować wspólnej przyszłości.

Nasza propozycja

Zachęć uczniów, aby wykonali ćwiczenie „Politycy Europy” zamieszczonego w podręczniku na s. 232. Chętne osoby mogą także przygotować na kolejne zajęcia sylwetki innych polityków i polityczek europejskich, którzy obecnie pełnią ważne funkcje w strukturach Unii Europejskiej. Mogą to być np.: David Sassoli (przewodniczący Parlamentu Europejskiego IX kadencji; od 2019 r.), Charles Michel (przewodniczący Rady Europejskiej od 2019 r.), Ursula von der Leyen (przewodnicząca Komisji Europejskiej od 2019 r.), Koen Lenaerts (prezes Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej od 2015 r.), Christine Lagarde (prezesa Europejskiego Banku Centralnego od 2019 r.).

6. Wyjaśnij, że integracja ma swoją cenę, aby osiągnąć wymienione wyżej korzyści, państwa muszą dobrowolnie zrezygnować z części swej zewnętrznej suwerenności na rzecz instytucji wspólnotowych. Poproś uczniów, by porozmawiali w parach, na ile zasada współdecydowania ogranicza rzeczywistą suwerenność kraju.

7. Zasada pomocniczości i solidarności. Poleć uczniom przeczytanie tekstu „Zasady i ideały” (część 2, s. 160–161). Poproś, aby po przeczytaniu wymienili najważniejsze zasady (pomocniczości i solidarności), którymi kieruje się Unia oraz wyjaśnili na przykładach, na czym polega ich realizacja. Porozmawiajcie o dylematach, jakie narodziły się w czasie prac nad europejską konstytucją. Poinformuj uczniów o tym, w jaki sposób zostały one rozstrzygnięte i jakie było stanowisko Polski w tej sprawie.

ZAKOŃCZENIE

8. Podsumowując lekcję wykorzystaj „Słowniczek obywatelski” oraz rubrykę „Sprawdź się sam/sama!” (część 2, s. 164).

Nasza propozycja

Chętne osoby poproś, aby zapoznały się z tekstem „Priorytety Unii Europejskiej na lata 2019–2024” zamieszczonym w rubryce „Wiedzieć więcej”. Niech uczniowie zastanowią się, a następnie wypiszą, jakie wartości bliskie Unii Europejskiej znajdują odzwierciedlenie we wskazanych priorytetach. Zachęć do poszukania informacji na temat stanu realizacji poszczególnych priorytetów oraz stanowisk poszczególnych państw, w tym Polski, odnośnie tych kierunków kształtujących program polityczny.

Polecamy

- Publikację *Temat: Europa. Scenariusze lekcji europejskiej* wydaną przez Komisję Europejską Przedstawicielstwo w Polsce, pod redakcją merytoryczną i metodyczną Centrum Edukacji Obywatelskiej oraz we współpracy z siecią informacyjną ekspertów Team Europe z okazji 60. rocznicy podpisania traktatów rzymskich, Warszawa 2018: https://koss.ceo.org.pl/sites/koss.ceo.org.pl/files/temat_moja_europa.pdf.

Publikacja została opracowana przez nauczycieli i nauczycielki szkół ponadpodstawowych oraz osoby pracujące w bibliotekach. Składa się z 16 scenariuszy wraz z materiałami pomocniczymi, które w twórczy sposób pozwalają poruszyć najważniejsze zagadnienia dotyczące Unii Europejskiej – zarówno na zajęciach wiedzy o społeczeństwie, jak i innych przedmiotach. Wśród tematów znajdują się m.in.: wartości europejskie, geneza integracji europejskiej, przyszłość Europy czy pokój i bezpieczeństwo. Więcej informacji: <https://koss.ceo.org.pl/dla-nauczycieli/uczyc-inaczej/publikacje-u-zupelniajace/temat-europa-scenariusze-lekcji-europejskiej>.

WIEDZIEĆ WIĘCEJ

Priorytety Unii Europejskiej na lata 2019–2024

Cel

Po wyborach do Parlamentu Europejskiego w maju 2019 r. Unia Europejska określiła szereg priorytetów, które kształtują program polityczny i strategiczny do 2024 r. Mają one na celu stawienie czoła głównym wyzwaniom, zarówno politycznym, gospodarczym, jak i społecznym, przed którymi stoi UE i jej obywatele.

Priorytety te ustalane są w drodze dialogu między unijnymi przywódcami, krajowymi ministrami, instytucjami UE i grupami politycznymi wybranymi do Parlamentu Europejskiego. W czerwcu 2019 r. przywódcy UE określili swoje priorytety w unijnym programie strategicznym na lata 2019–2024. Służy on jako inspiracja dla priorytetów politycznych Komisji Europejskiej opracowanych przed formalnym rozpoczęciem pięcioletniej kadencji.

Nowy program strategiczny dla UE na lata 2019–2024

Ochrona obywateli i swobód

Skuteczna kontrola granic zewnętrznych UE oraz dalszy rozwój kompleksowej polityki migracyjnej. Zwalczanie terroryzmu, przestępczości transgranicznej i internetowej, zwiększenie odporności UE na klęski żywiołowe i katastrofy spowodowane przez człowieka.

Rozwijanie silnej i prężnej bazy gospodarczej

Budowanie odpornej gospodarki poprzez pogłębienie unii gospodarczej i walutowej, ukończenie tworzenia unii rynków bankowych i kapitałowych, wzmocnienie międzynarodowej roli euro, inwestowanie w umiejętności i edukację, wspieranie europejskich przedsiębiorstw, uwzględnienie transformacji cyfrowej oraz opracowanie solidnej polityki przemysłowej.

Budowanie neutralnej klimatycznie, ekologicznej, sprawiedliwej i socjalnej Europy

Inwestowanie w ekologiczne inicjatywy, które poprawiają jakość powietrza i wody, promują zrównoważone rolnictwo oraz chronią systemy środowiskowe i różnorodność

biologiczną. Stworzenie wydajnej gospodarki o obiegu zamkniętym i dobrze funkcjonującego unijnego rynku energii, zapewniającego zrównoważoną, bezpieczną i przystępną cenowo energię. Szybsze przejście na odnawialne źródła energii i efektywność energetyczną, przy jednoczesnym ograniczeniu zależności UE od zewnętrznych źródeł energii. Wdrażanie europejskiego filaru praw socjalnych.

Promowanie europejskich interesów i wartości na scenie światowej

Budowa solidnej polityki zagranicznej w ramach ambitnej polityki sąsiedztwa oraz kompleksowego partnerstwa z Afryką. Propagowanie pokoju, stabilności, demokracji i praw człowieka na świecie. Dążenie do prężnego handlu zgodnie z multilateralizmem i światowym międzynarodowym porządkiem opartym na zasadach. Większa odpowiedzialność za bezpieczeństwo i obronę, przy ścisłej współpracy z NATO.

Priorytety Komisji Europejskiej na lata 2019–2024 (wytyczne polityczne)

Europejski Zielony Ład

Przekształcenie UE w nowoczesną, zasobooszczędną i konkurencyjną gospodarkę, przy jednoczesnej ochronie środowiska naturalnego w Europie, przeciwdziałaniu zmianie klimatu oraz zwiększaniu neutralności pod względem emisji dwutlenku węgla i zasobooszczędności do roku 2050.

Europa na miarę ery cyfrowej

Wspieranie transformacji cyfrowej poprzez inwestowanie w przedsiębiorstwa, badania naukowe i innowacje, reformę ochrony danych, wyposażenie obywateli w umiejętności niezbędne do obsługi technologii nowej generacji oraz opracowanie odpowiednich przepisów.

Gospodarka, która służy ludziom

Wzmocnienie unijnej gospodarki, a jednocześnie zapewnienie miejsc pracy i zmniejszenie nierówności, wspieranie przedsiębiorstw, pogłębienie unii gospodarczej i walutowej oraz dokończenie budowy unii rynków kapitałowych.

Silniejsza pozycja Europy na świecie

Wzmocnienie głosu UE na arenie międzynarodowej poprzez ugruntowanie naszej globalnej pozycji jako lidera silnego, otwartego i sprawiedliwego handlu, multilateralizmu i ładu światowego opartego na zasadach. Zacieśnienie stosunków z krajami sąsiadującymi i partnerami, a także zwiększenie zdolności UE do zarządzania kryzysami poprzez zdolności cywilne i wojskowe.

Promowanie naszego europejskiego stylu życia

Poszanowanie praw podstawowych i praworządności jako ości równości, tolerancji i sprawiedliwości społecznej. Uwzględnienie zagrożeń dla bezpieczeństwa, ochrona konsumentów i wzmocnienie ich pozycji, a także wzmocnienie systemu legalnych i bezpiecznych kanałów migracji przy jednoczesnym skutecznym zarządzaniu zewnętrznymi granicami UE, modernizacji unijnego systemu azylowego oraz ścisłej współpracy z krajami partnerskimi.

Nowy impuls dla demokracji europejskiej

Wzmocnienie procesów demokratycznych w Europie poprzez zacieśnienie stosunków z Parlamentem Europejskim i parlamentami krajowymi, ochrona demokracji w UE przed ingerencją z zewnątrz, zapewnienie przejrzystości i integralności całego procesu legislacyjnego, a także szersze zaangażowanie obywateli Unii Europejskiej w kształtowanie przyszłości UE.

Źródło: „Priorytety Unii Europejskiej na lata 2019–2024”: <https://europa.eu/european-union/about-eu/priorities.pl> [dostęp: 2.09.2020].

5. Unia Europejska – jak to działa?

Cele

Po zajęciach uczniowie i uczennice powinni umieć:

- wymienić najważniejsze instytucje Unii Europejskiej oraz omówić ich kompetencje i funkcje;
- wyjaśnić, jak funkcjonuje budżet Unii Europejskiej oraz jakie kraje są największymi płatnikami netto i beneficjentami środków UE;
- krótko scharakteryzować najważniejsze grupy polityczne zasiadające w Parlamencie Europejskim;
- scharakteryzować wybrany dylemat, przed jakim stoi obecnie Unia Europejska.

Co będzie potrzebne na lekcji?

- *Przewodnik obywatelski. Część 2*
- struktura instytucji europejskich i mapa Europy z zaznaczonymi ich siedzibami
- materiały potrzebne do stworzenia stolików eksperckich na temat instytucji Unii Europejskiej (przygotowane przez grupy uczniowskie na zajęcia)

Metody i techniki pracy

- dyskusja
- stoliki eksperckie
- praca z tekstem
- wyszukiwanie i selekcja informacji
- praca w parach i grupach zadaniowych

JAK MOŻNA PRZEPROWADZIĆ ZAJĘCIA?

WPROWADZENIE

1. Obywatelstwo unijne. Zapytaj uczniów, co to znaczy być obywatelem/obywatelką Unii Europejskiej. W jakim stopniu sami się w taki sposób identyfikują? Jakie elementy tej tożsamości są dla nich kluczowe? Jakie prawa wiążą się z obywatelstwem unijnym? Porozmawiajcie o tym w klasie, możecie też skorzystać z tekstu „Obywatelstwo unijne” (część 2, s. 170).

2. Dylematy Unii Europejskiej. Zadaj uczniom pytanie: *Co to znaczy być Europejczykiem/Europejką. Czym różni się od bycia obywatelem/obywatelką Unii?* Następnie przedstaw jeden z dylematów opisanych w ramce w podręczniku na str. 172: *Czy Unia powinna się rozszerzać na pozostałe państwa Europy Południowej i Wschodniej, czy też pozostać w obecnym składzie? Czy ostatecznie granice Unii Europejskiej powinny pokrywać się z naturalnymi granicami Europy?* Zaproś uczniów do krótkiej dyskusji w mniejszych grupach, np. czteroosobowych, a następnie sprawdź na forum, jakie podejście dominowało podczas rozmów.

Nasza propozycja

Jeśli uczniowie zaangażują się w rozmowę, zachęć ich, aby w tych samych grupach wybrali inny dylemat dotyczący Unii Europejskiej, który będzie tematem

ich pracy domowej. Na początek niech porozmawiają o tym w swoim zespole oraz spiszą najważniejsze wnioski w postaci krótkiej notatki. Jeśli uda im się dojść do wspólnego stanowiska, mogą przygotować treść tweeta, za pośrednictwem którego mogliby je upowszechnić w mediach społecznościowych (tweet to krótka wiadomość tekstowa zawierająca maksymalnie 280 znaków, zamieszczana na Tweeterze, popularnym serwisie społecznościowym, chętnie wykorzystywanym przez osoby publiczne, np. ze świata polityki czy dziennikarstwa). Uczniowie mogą sami określić, jakie wyzwanie Unii chcą omówić lub wybrać jedno z opisanych w podręczniku (część 2, s. 172).

ROZWINIĘCIE

3. Instytucje UE. Wykorzystując tabelę „Instytucje Unii Europejskiej i ich kompetencje” z podręcznika (część 2, s. 165–166), omów krótko z uczniami najważniejsze instytucje Unii Europejskiej: Radę Europejską, Radę Unii Europejskiej, Komisję Europejską, Parlament Europejski, Europejski Trybunał Sprawiedliwości, Europejski Bank Centralny oraz ich kompetencje. Zadbaj, by uczniowie byli w stanie określić, jaki mają one charakter – polityczny, legislacyjny, wykonawczy i administracyjny, doradczy, kontrolny czy sądowy.

Nasza propozycja

Uczniowie mogą zorganizować stoliki eksperckie dotyczące poszczególnych instytucji Unii Europejskiej. Zapowiedz z wyprzedzeniem taką aktywność, poproś uczniów, aby połączyli się w kilkuosobowe grupy oraz opracowali przed zajęciami materiały, które będą chcieli zaprezentować kolegom i koleżankom. Każda grupa ekspercka może mieć swojego reprezentanta, odpowiedzialnego za przedstawienie na lekcji najważniejszych kwestii dotyczących danej instytucji, jak również ekspertów i ekspertki w grupie. Zadbajcie, by każda osoba w grupie miała przydzielone zadanie oraz otrzymała „ekspertyzę”, czyli temat, którym ma się zająć i o którym opowie podczas lekcji. Kiedy uczniowie w czasie zajęć przygotowują już stoliki eksperckie (rozłożą na nich przygotowane przez siebie materiały, ćwiczenia, zagadki etc.), wygospodarujcie sobie czas, żeby przejść się między stolikami, zapoznać z treścią materiałów oraz zadać pytania osobom z poszczególnych grup.

4. Budżet UE. Poproś, aby uczniowie zapoznali się z tekstem „Budżet Unii Europejskiej” (część 2, s. 168–169) i zebrali najważniejsze informacje na temat:

- Jakie są główne źródła dochodów unijnego budżetu?
- Na co są przeznaczane te środki?
- Które kraje są największymi płatnikami, a które największymi beneficjentami unijnych środków? W jakiej pozycji w tym zakresie znajduje się Polska?

Porozmawiajcie o tym, czy któreś z krajów członkowskich Unii mogą się czuć zagrożone finansowo wejściem nowych państw do UE.

Uczniom zainteresowanym tym tematem poleć wykonanie ćwiczenia z podręcznika „Zobowiązania i płatności” (część 2, s. 235). Możesz ich zachęcić także, aby wyszukał na stronie internetowej Eurostatu (<https://ec.europa.eu/eurostat/home?>), instytucji zajmującej się badaniem opinii publicznej w Unii Europejskiej, informacji na temat tego, co Europejczycy i Europejki z różnych krajów sądzą o rozszerzeniu Unii. Czy można dostrzec jakieś prawidłowości w wynikach tych badań?

5. Grupy polityczne w Parlamencie Europejskim. Zaproś uczniów, aby przeanalizowali w parach wykres zamieszczony w podręczniku na s. 167, dotyczący grup politycznych w Parlamencie Europejskim lub zajrzeli na oficjalną stronę Parlamentu Europejskiego i z niej zaczerpnęli najbardziej aktualne dane: <https://europarl.europa.eu/election-results-2019/pl/wyniki-wyborow/2019-2024/>. Poproś o udzielenie odpowiedzi na poniższe pytania:

- *Jakie grupy polityczne znalazły się w obecnej kadencji PE?*
- *Która grupa w PE jest największa, a która najmniejsza?*

Chętne osoby mogą także wykonać ćwiczenie „W Parlamencie Europejskim” (część 2, s. 234).

ZAKOŃCZENIE

6. Sprawdź się sam/sama! W podsumowaniu zajęć posłużcie się pytaniami z rubryki „Sprawdź się sam/sama!” (część 2, s. 173). Uczniowie mogą je sobie wzajemnie zadawać w parach lub samodzielnie wymyślić pytania na temat treści poruszonych podczas lekcji, a potem zadać je koleżankom i kolegom siedzącym po sąsiedzku.

WIEDZIEĆ WIĘCEJ

Procesy legislacyjne w UE

W przeciwieństwie do systemów państwowych, gdzie wola narodu wyraża się w Parlamencie, w UE przez długi czas to przedstawiciele rządów państw członkowskich zgromadzeni w Radzie odgrywali decydującą rolę w wyrażaniu woli Unii. Działo się tak dlatego, że w Unii nie ma „narodu europejskiego”. Unia zawdzięcza swoje istnienie i strukturę wkładowi swoich państw członkowskich. Państwa członkowskie nie scedowały na Unię części swoich suwerenności, lecz połączyły je w jedność, pod warunkiem, że zachowają kompetencje jej wykonywania. Niemniej jednak wraz z ewolucją i umacnianiem się unijnego porządku prawnego ten podział kompetencji w procesie decyzyjnym UE, początkowo ukierunkowany przede wszystkim na interesy państw członkowskich, ustąpił miejsca systemowi decyzyjnemu o wiele bardziej zrównoważonemu, dzięki nieustannemu wzmacnianiu pozycji Parlamentu Europejskiego. W ten sposób od zwykłych konsultacji z Parlamentem Europejskim doszło do współpracy między Parlamentem a Radą, potem do współdecydowania Parlamentu w unijnym procesie legislacyjnym. Traktat z Lizbony dokonał reorganizacji i zmiany struktury procedury ustawodawczej w UE. Obecnie można wyróżnić dwa rodzaje procedur: 1) zwykłą procedurę ustawodawczą do przyjmowania aktów ustawodawczych (art. 289 ust. 1 TFUE), która zasadniczo odpowiada wcześniejszej procedurze współdecydowania i jest stosowana jako generalna zasada tworzenia prawa na poziomie UE, oraz specjalną procedurę ustawodawczą (art. 289 ust. 2 TFUE), w której akty ustawodawcze są przyjmowane przez Parlament Europejski z udziałem Rady lub przez Radę z udziałem Parlamentu Europejskiego; 2) niektóre akty prawne przed wejściem w życie muszą zostać zatwierdzone przez Parlament w procedurze zgody; 3) akty o charakterze nieustawodawczym przyjmowane są w procedurze uproszczonej; 4) specjalna procedura jest stosowana podczas przyjmowania aktów delegowanych i wykonawczych.

Źródło: Klaus-Dieter Borchardt, *ABC prawa w Unii Europejskiej*, Urząd Publikacji Unii Europejskiej 2017, s. 115.

Zasady podejmowania decyzji w UE

Standardową procedurę decyzyjną UE określa się mianem zwykłej procedury ustawodawczej (dawniej: współdecyzji). Oznacza to, że wybierany w wyborach bezpośrednich Parlament Europejski musi zatwierdzać akty prawne UE wraz z Radą (rządami 27 państw członkowskich UE). Procedura ta jest opisana na oficjalnej stronie internetowej Unii Europejskiej: <https://www.europarl.europa.eu/about-parliament/pl/powers-and-procedures/legislative-powers>.

Przygotowywanie projektów aktów prawnych UE

Zanim Komisja zaproponuje nowe inicjatywy, ocenia ich potencjalne skutki gospodarcze i społeczne oraz środowiskowe. W tym celu przygotowuje „ocenę skutków”, w której przedstawia wady i zalety możliwych wariantów politycznych.

Komisja przeprowadza również konsultacje z zainteresowanymi stronami, w tym z organizacjami pozarządowymi, samorządami terytorialnymi oraz przedstawicielami przedsiębiorstw danego sektora i społeczeństwa obywatelskiego. Grupy ekspertów udzielają porad w kwestiach technicznych. W ten sposób Komisja zapewnia zgodność wniosków legislacyjnych z potrzebami najbardziej zainteresowanych osób oraz unika zbędnej biurokracji.

Obywatele, przedsiębiorstwa i organizacje mogą uczestniczyć w procedurze konsultacji za pośrednictwem stron internetowych poświęconych konsultacjom społecznym.

Parlamenty narodowe mogą formalnie wyrażać zastrzeżenia, jeżeli uznają, że korzystniejsze byłoby rozstrzygnięcie danej kwestii na szczeblu krajowym zamiast na szczeblu UE.

Zgłaszanie poprawek i przyjmowanie aktów

Parlament Europejski i Rada zapoznają się z wnioskami przedstawionymi przez Komisję i proponują poprawki. Jeżeli Rada i Parlament nie mogą osiągnąć porozumienia w sprawie poprawek, odbywa się drugie czytanie.

W drugim czytaniu Parlament i Rada mogą ponownie proponować poprawki. Parlament ma prawo blokowania proponowanych aktów prawnych, jeżeli nie może osiągnąć porozumienia z Radą.

Jeżeli obydwie instytucje zgadzają się w kwestii poprawek, można przyjąć proponowany akt prawny. Jeżeli nie mogą dojść do porozumienia, rozwiązania poszukuje komitet pojednawczy. Zarówno Rada, jak i Parlament mogą blokować wnioski legislacyjne w ostatnim czytaniu.

Posiedzenia Parlamentu Europejskiego oraz niektóre posiedzenia Rady można oglądać na żywo on-line.

Źródło: *Zasady podejmowania decyzji w UE* [dostęp: 02.09.2020], https://europa.eu/european-union/eu-law/decision-making/procedures_pl

6. Polska w Europie, Polska w świecie

Cele

Po zajęciach uczniowie i uczennice powinni umieć:

- wymienić korzyści i koszty członkostwa Polski w Unii Europejskiej;
- wyjaśnić, co to jest polityka zagraniczna i kto ją w Polsce prowadzi;
- wymienić najważniejsze organizacje międzynarodowe, do których należy Polska;
- uzasadnić potrzebę prowadzenia polityki regionalnej i utrzymywania dobrych stosunków z sąsiadami;
- wyjaśnić, co to jest Polonia i jakie więzi łączą ją z Polską;
- opisać, jaki jest wizerunek Polski i Polaków w świecie oraz przedstawić czynniki, które go kształtują;
- opisać różne koncepcje odnoszące się do kształtu zjednoczonej Europy.

Co będzie potrzebne na lekcji?

- *Przewodnik obywatelski. Część 2*
- krótkie prezentacje na temat stosunków dyplomatycznych i relacji Polski z krajami sąsiedzkimi, przygotowane wcześniej przez uczniów

Metody i techniki pracy

- dyskusja
- pogadanka
- analiza mediów, w tym materiałów prasowych
- prezentacje uczniowskie

JAK MOŻNA PRZEPROWADZIĆ ZAJĘCIA?

WPROWADZENIE

1. Rozpocznij lekcję od pytania zamieszczonego pod tytułem lekcji: *Czy 15 lat po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej Polska leży nadal – jak to kiedyś uważał Sławomir Mrożek – „na wschód od Zachodu i na zachód od Wschodu”?* Pozwól uczniom na swobodne wypowiedzi i interpretację tych słów.

ROZWINIĘCIE

2. Korzyści i koszty członkostwa w UE. Zaprosz uczniów do rozmowy w mniejszych grupach na temat najważniejszych korzyści i kosztów członkostwa Polski w Unii Europejskiej. Zbierz od każdej z grup na forum głosy i sprawdźcie razem, które pojawiają się najczęściej. *Jakie znaczenie dla was ma obecność Polski w UE?*

Nasza propozycja

Możesz zachęcić uczniów, aby poszukali informacji na temat tego, w jaki sposób Polacy oceniają członkostwo w Unii Europejskiej i jaki mają stosunek do ewentualnego przyjęcia przez Polskę euro. Z czego może wynikać takie podejście? Dane na ten temat znajdują się w podręczniku (część 2, na s. 177–178) i pochodzą z raportu z badania Centrum Badania Opinii Społecznej (CBOS).

3. Polska polityka zagraniczna. Przedstaw informacje na temat polskiej polityki zagranicznej – organów, które ją prowadzą i ich kompetencji (zob. tekst w podręczniku „Dyplomacja w służbie państwa i obywatela”, część 2, s. 187–188). Narysuj na tablicy schemat przedstawiający instytucje władzy biorące udział w tworzeniu i realizowaniu polityki zagranicznej w Polsce. Pozostaw wolne miejsca na wpisanie celów polityki i poproś, aby każdy zastanowił się, co jest jego zdaniem polską racją stanu. Wskazani uczniowie odczytują swoje propozycje. W czasie krótkiej dyskusji spróbujcie ustalić, w jakich sprawach panuje wśród uczniów konsensus, a w jakich ich poglądy na temat celów polskiej polityki zagranicznej się różnią. Zwróć uwagę, że podobne rozbieżności można spotkać wśród polskich polityków i ugrupowań partyjnych, a różnice te wynikają m.in. z innego postrzegania kierunku, w jakim powinna zmierzać Europa oraz innego rozumienia, czym jest silna Europa. Zadbaj, by na narysowanym wcześniej schemacie znalazły się następujące cele:

- aktywne uczestnictwo w Unii Europejskiej
- bezpieczeństwo wojskowe
- rozwijanie polityki wschodniej
- równowaga euroatlantycka
- polityka regionalna stosunki dobrosąsiedzkie.

Listę tę można wzbogacić o inne, najbardziej aktualne kierunki. Strategię polskiej polityki zagranicznej na lata 2017–2021 znajdziesz na oficjalnej stronie Ministerstwa Spraw Zagranicznych: <https://www.gov.pl/web/dyplomacja/strategia>.

Nasza propozycja

Poproś uczniów, żeby zapoznali się z obszarami polityki zagranicznej Polski opisanymi na stronie internetowej: <https://www.gov.pl/web/dyplomacja/obszary-polityki-zagranicznej>, a następnie, żeby przez tydzień śledzili wiadomości w kilku wybranych przez siebie środkach masowego przekazu i zanotowali najważniejsze wnioski:

- *Jakie obszary/tematy najczęściej się pojawiały w poszczególnych mediach?*
- *W jaki sposób opisywane były działania dotyczące polityki zagranicznej Polski?*
- *Jakie organy lub instytucje zostały wymienione bądź opisane w danym materiale?*
- *Z czego wynika zainteresowanie mediów poszczególnymi tematami?*
- *W jaki sposób obywatele mogą wpływać na politykę zagraniczną swojego kraju?*

4. Miejsce Polski w organizacjach międzynarodowych. Poproś teraz, by uczniowie wymienili jak najwięcej organizacji międzynarodowych (politycznych i społecznych), do których należy Polska. Wypisz je wszystkie na tablicy, korygując ewentualne błędy. Możesz zachęcić chętnych uczniów, w ramach zadania domowego, do opracowania dla swoich kolegów i koleżanek quizów na temat poszczególnych organizacji.

5. Relacje Polski z krajami sąsiedzkimi. Zaprosz grupy uczniowskie do krótkich prezentacji na temat stosunków dyplomatycznych i relacji Polski z krajami sąsiedzkimi. Każda grupa przedstawia opracowany przez siebie materiał, a następnie uczniowie mogą zadawać pytania dodatkowe lub dodawać swoje komentarze. W przygotowaniu do tych prezentacji pomocny może być tekst z podręcznika „Nasi sąsiedzi” (część 2,

zamieszczony na stronach 179–183). Po zakończeniu wszystkich prezentacji wspólnie odpowiedź na pytanie: *Jakie znaczenie dla polityki regionalnej ma utrzymywanie dobrych stosunków z sąsiadami? Zastanówcie się, jakie kierunki polityki zagranicznej chcielibyście zaproponować w perspektywie kolejnych dwóch lat?*

6. Polonia na świecie. Przedstaw najważniejsze informacje zawarte w podręczniku w tekście „Polacy za granicami kraju” (część 2, s. 183–185). Omów największe skupiska Polonii, ich aktywności i sposoby podtrzymywania więzi z Polską. Zwróć uwagę na to, w jaki sposób polski rząd stara się pomagać i wspierać rodaków żyjących poza granicami kraju. Informacje na ten temat można uzyskać np. na stronach internetowych Senatu i stowarzyszenia „Wspólnota Polska” (<http://centrum.wspolnotapolska.org.pl/>).

7. Stosunek Polaków do innych narodowości. Zaprezentuj przykładowe wyniki badań dotyczących sympatii i antypatii Polaków w stosunku do innych narodowości (badania CBOS z 2020 roku dostępne są na stronie internetowej: https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2020/K_031_20.PDF; można także skorzystać z danych zamieszczonych w podręczniku na s. 182). Porozmawiajcie w klasie, z czego biorą się te postawy i przejawy sympatii oraz antypatii. Zwróć uwagę na kwestię stereotypów bądź historycznych uwarunkowań. W jaki sposób można wpływać na zmianę postaw?

Stereotyp – uproszczone przekonania dotyczące grupy społecznej lub jej członkini/członek, wyróżnionych na podstawie jednej cechy, np. płci, wieku, narodowości, wyznania, orientacji psychoseksualnej; stereotyp przypisuje pewne cechy, zachowania, role społeczne wszystkim członkiniom/członkom grupy społecznej, zacierając przy tym różnice indywidualne pomiędzy tymi osobami.

Za: <http://www.mowanienawisci.info/sekcja/slownik/>.

8. Zachęć uczniów, aby spojrzeli z podobnej perspektywy na to, w jaki sposób Polska oraz jej mieszkańcy są postrzegani zagranicą. Czy uczniowie dostrzegają analogię?

Nasza propozycja

Połącz uczniów w kilkusobowe zespoły i poleć, by opracowali projekt kampanii promocyjnej, która ma kształtować pozytywny wizerunek Polski wśród młodych mieszkańców (w wieku 18–25 lat) wybranego kraju Unii Europejskiej.

Projekt powinien zawierać:

- *najważniejszy przekaz, czyli jakie przesłanie ma nieść wasza kampania,*
- *hasło (musi być krótkie i nośne, podobne do sloganów reklamowych),*
- *szkic znaku graficznego (logo kampanii),*
- *sposób rozpowszechniania (metody prowadzenia kampanii, nośniki reklamowe).*

ZAKOŃCZENIE

9. Poproś uczniów, by przekazali koledze lub koleżance z ławki jedną informację, którą chcieliby zapamiętać, a następnie postawili przed sobą jedno pytanie, na które poszukają odpowiedzi po zajęciach.

Praca domowa – dla chętnych, dwie do wyboru:

- Poproś uczniów, aby zapoznali się z tekstem „Obywatel – dyplomata: jak odzyskać politykę zagraniczną dla społeczeństwa?”, zamieszczonym poniżej, a następnie w formie pisemnej odnieśli się do postawionego w tytule problemu: *Jak po-*

strzegasz problem braku zainteresowania tematyką międzynarodową wśród społeczeństwa polskiego? Co należałoby zrobić, żeby to zmienić?

- Poproś uczniów, aby przeczytali zamieszczony poniżej fragment przemówienia noblistki Olgi Tokarczuk, wygłoszonego przez nią w Sztokholmie w dniu 7 grudnia 2019 roku. *Do jakich wyzwań współczesnego świata nawiązuje noblistka? Jak Polska, Europa i cała społeczność międzynarodowa mierzy z tymi wyzwaniami? Jaką rolę może odegrać jednostka, a jaką mogą odegrać państwa lub organizacje międzynarodowe?* Zachęć do refleksji i podzielenia się przez uczniów wnioskami w dowolnie przez nich wybranej formie.

WIEDZIEĆ WIĘCEJ

Obywatel-dyplomata:

jak odzyskać politykę zagraniczną dla społeczeństwa?

Polityka zagraniczna jest obecnie w polskiej debacie publicznej tematem drugorzędnym. W najważniejszych programach informacyjnych głównych stacji telewizyjnych tematyka zagraniczna stricte polityczna zajmuje około 3 proc. czasu antenowego (...). Polskie gazety wyraźnie zmniejszyły liczbę stron poświęconych sprawom międzynarodowym. Media telewizyjne i drukowane utrzymują dzisiaj znacznie mniej niż kiedyś korespondentów zagranicznych. Paradoksalnie, to postępujące zanikanie tematyki zagranicznej w dyskursie publicznym następuje w momencie, gdy Polacy podróżują i pracują za granicą w skali bezprecedensowej w najnowszej historii Polski (...).

Członkostwo Polski w UE spowodowało, że decyzje podejmowane przez instytucje unijne w Brukseli mają bezpośrednie i wielowymiarowe przełożenie na życie codzienne przeciętnego Polaka. Globalny kryzys ekonomiczny z 2008 roku, który uderzył boleśnie w sferę euro, unaoczniał, jak bardzo trendy i polityka gospodarcza nie tylko u naszych sąsiadów (Niemcy), ale także w odległych krajach europejskich (np. Grecja) oraz na świecie (Chiny, USA), dotyczą interesów każdego z nas (np. kursy walut, spłata kredytów mieszkaniowych zaciągniętych w obcych walutach, zatrudnienie, ceny elektryczności). (...)

Ten pogłębiający się rozdźwięk między malejącą obecnością tematyki międzynarodowej w debacie publicznej a rosnącym wpływem procesów globalnych na życie Polaków ma, niestety, także negatywne konsekwencje dla jakości polskiej demokracji. To zjawisko wywołuje bowiem pogłębianie się elitarnego charakteru polityki zagranicznej i jej odgrywanie od kontekstu społecznego. Dzieje się tak w sytuacji, gdy polityka zagraniczna coraz bardziej potrzebuje legitymizacji społecznej, ze względu na fundamentalne wyzwania zewnętrzne stojące obecnie przed Polską (przyszłość integracji europejskiej, zmiana układu sił w skali globalnej: rosnąca potęga Chin, zmiana charakteru relacji transatlantyckich, rosyjskie aspiracje reintegracyjne na obszarze postsowieckim itd.).

Polska staje przed koniecznością podjęcia strategicznych wyborów, które wpłyną na jej pozycję na arenie międzynarodowej i w Unii Europejskiej na najbliższe dekady.

Adam Balcer, Kazimierz Wóycicki, *Polska na globalne szachownicy*, Wydawnictwo Poltext, Warszawa 2014, s. 73–74

Przemowa noblowska Olgi Tokarczuk, laureatki literackiej Nagrody Nobla z 2018 roku

(...) Świat jest tkaniną, którą przędziemy codziennie na wielkich krosnach informacji, dyskusji, filmów, książek, plotek, anegdot. Dziś zasięg pracy tych krosien jest ogromny – za sprawą Internetu prawie każdy może brać udział w tym procesie, odpowiedzialnie i nieodpowiedzialnie, z miłością i nienawiścią, ku dobru i ku złu, dla życia i dla śmierci. Kiedy zmienia się ta opowieść – zmienia się świat. W tym sensie świat jest stworzony ze słów. To, jak myślimy o świecie i – co chyba ważniejsze – jak o nim opowiadamy, ma więc olbrzymie znaczenie. Coś, co się wydarza, a nie zostaje opowiedziane, przestaje istnieć i umiera. Wiedzą o tym bardzo dobrze nie tylko historycy, ale także (a może przede wszystkim) wszelkiej maści politycy i tyrani. Ten, kto ma i snuje opowieść – rządzi. Dziś problem polega – zdaje się – na tym, że nie mamy jeszcze gotowych narracji nie tylko na przyszłość, ale nawet na konkretne „teraz”, na ultraszybkie przemiany dzisiejszego świata. Brakuje nam języka, brakuje punktów widzenia, metafor, mitów i nowych baśni. Jesteśmy za to świadkami, jak te nieprzystające, zardzewiałe i anachroniczne stare narracje próbuje się wpręgnąć do wizji przyszłości, może wychodząc z założenia, że lepsze stare coś niż nowe nic, albo próbując w ten sposób poradzić sobie z ograniczeniem własnych horyzontów. Jednym słowem – brakuje nam nowych sposobów opowiadania o świecie. (...)

(...) Świat umiera, a my nawet tego nie zauważamy. Nie zauważamy, że świat staje się zbiorem rzeczy i wydarzeń, martwą przestrzenią, w której poruszamy się samotni i zagubieni, miotani czyimiś decyzjami, zniewoleni niezrozumiałym fatum, poczuciem bycia igraszką wielkich sił historii czy przypadku. Nasza duchowość zanika albo staje się powierzchowna i rytualna. Albo po prostu stajemy się wyznawcami prostych sił – fizycznych, społecznych, ekonomicznych, które poruszają nami jakbyśmy byli zombie. I w takim świecie rzeczywiście jesteśmy zombie. Dlatego tęsknię do tamtego świata od imbryka. (...)

(...) Kryzys klimatyczny i polityczny, w którym dzisiaj próbujemy się odnaleźć i któremu pragniemy się przeciwstawić, ratując świat, nie wziął się znikąd. Często zapominamy, że nie jest to jakieś fatum i zrządzenie losu, ale rezultat bardzo konkretnych posunięć i decyzji ekonomicznych, społecznych i światopoglądowych (w tym religijnych). Chciwość, brak szacunku do natury, egoizm, brak wyobraźni, niekończące się współzawodnictwo, brak odpowiedzialności sprowadziły świat do statusu przedmiotu, który można ciąć na kawałki, używać i niszczyć. Dlatego wierzę, że muszę opowiadać tak, jakby świat był żywą, nieustannie stawającą się na naszych oczach jednością, a my jego – jednocześnie małą i potężną – częścią.

Źródło: <https://www.nobelprize.org/uploads/2019/12/tokarczuk-lecture-polish.pdf>
[dostęp: 2.09.2020]

7. Świat daleki od doskonałości

Cele

Po zajęciach uczniowie i uczennice powinni umieć:

- wymienić i umiejscowić najważniejsze konflikty występujące na świecie w ostatnich latach;
- wyjaśnić źródła współczesnego terroryzmu oraz wymienić przykłady organizacji terrorystycznych i sposób ich działania;
- omówić kwestię ubóstwa na świecie oraz podział świata na globalną Północ i globalne Południe w perspektywie możliwości podejmowania działań na rzecz zrównoważonego rozwoju;
- przedstawić sytuację uchodźców we współczesnym świecie.

Co będzie potrzebne na lekcji?

- *Przewodnik obywatelski. część 2*
- arkusze papieru
- kolorowe flamastry, długopisy do notowania
- mapa świata (opcjonalnie)

Metody i techniki pracy

- praca z tekstem w grupach zadaniowych
- analiza danych
- mapa myśli
- dyskusja
- burza pomysłów
- elementy pogadanki

JAK MOŻNA PRZEPROWADZIĆ ZAJĘCIA?

WPROWADZENIE

1. Świat daleki od doskonałości. Zapytaj uczniów, jak rozumieją tytuł lekcji. *Czy waszym zdaniem świat, w którym żyjemy, jest w stanie w przewidywalnej przyszłości uporać się z problemami, jakie go nurtują?* Poproś, by uczniowie nie tylko wypowiadali swoje opinie w tej sprawie, ale także krótko je uzasadniali. Sporządź na tablicy listę najpoważniejszych – ich zdaniem – zagrożeń i wyzwań współczesnego świata.

ROZWINIĘCIE

2. Pokój i konflikty na świecie – podstawowe pojęcia. Przedstaw informacje zawarte w tekście „Niespokojna planeta” (część 2, s. 190–192), wypisując na tablicy najważniejsze przyczyny współczesnych konfliktów międzynarodowych. Zachęć uczniów do podawania przykładów poszczególnych konfliktów; jeśli dysponujesz mapą, proś ich, aby wskazali na niej omawiane miejsca. Uporządkuj terminologię, wyjaśniając czym są: spór międzynarodowy, konflikt, wojna, separatyzm, wojna domowa. Zapytaj uczniów, jakie znają pokojowe metody rozwiązywania sporów i konfliktów międzynarodowych.

Nasza propozycja

Wspólnie wymieńcie przykłady osób i organizacji, które zostały uhonorowane Pokojową Nagrodą Nobla za wkład w rozwiązywanie konfliktów międzynarodowych lub działania na rzecz pokoju na świecie. Na przykład:

- Abiy Ahmed Ali z Etiopii (2019) „za wysiłki w celu osiągnięcia pokoju i międzynarodowej współpracy, w szczególności za jego decydującą inicjatywę, by rozwiązać konflikt na granicy z sąsiadującą Erytreą”;
- ICAN – Międzynarodowa Kampania na rzecz Zniesienia Broni Nuklearnej z siedzibą w Szwajcarii (2017) „za swoją pracę w zwracaniu uwagi na katastrofalne konsekwencje humanitarne użycia broni jądrowej i ogromne wysiłki na rzecz wprowadzenia popartego traktatem zakazu posiadania takiej broni”;
- Malala Yousafzai z Pakistanu i Kailash Satyarthi z Indii (2014) „za ich walkę z ciemieniem dzieci i młodych ludzi oraz o prawo wszystkich dzieci do edukacji”;
- Organizacja ds. Zakazu Broni Chemicznej z siedzibą w Holandii (2013) „za szeroko zakrojone wysiłki na rzecz wyeliminowania broni chemicznej”;
- Ellen Johnson-Sirleaf i Leymah Gbowee z Liberii oraz Tawakkul Karman z Jemenu (2011) „za ich pokojową walkę o bezpieczeństwo kobiet i o prawo kobiet do pełnego uczestnictwa w budowaniu pokoju”;
- Shirin Ebadi z Iranu (2003) „za jej wysiłki na rzecz demokracji i praw człowieka, zwłaszcza skupione na walce o prawa kobiet i dzieci”;
- David Trimble i John Hume z Wielkiej Brytanii (1998) „za ich wysiłki na rzecz znalezienia pokojowego rozwiązania konfliktu w Irlandii Północnej”;
- Szimon Peres (Izrael, Polska), Icchak Rabin (Izrael), Jasir Arafat (Palestyna) (1994) „za ich wysiłki na rzecz pokoju na Bliskim Wschodzie”;
- Nelson Mandela i Frederik Willem de Klerk z Republiki Południowej Afryki (1993) „za ich wkład w pokojowe obalenie polityki Apartheidu i stworzenie fundamentów demokracji w Republice Południowej Afryki”;
- Lech Wałęsa z Polski (1983) „za dążenie do rozwiązania problemów jego kraju poprzez negocjacje i współpracę, bez uciekania się do przemocy. (...) Komitet uznaje Wałęsę za wyraziciela tęsknoty za wolnością i pokojem, która – mimo nierównych warunków – istnieje niepokonana we wszystkich narodach świata”.

Polecamy

W czasie, kiedy będziecie omawiać ten temat z młodzieżą na zajęciach wiedzy o społeczeństwie, możesz zachęcić nauczyciela języka angielskiego lub języka polskiego do przeprowadzenia lekcji w oparciu o następujące materiały:

- scenariusz Anny Hentel (język angielski), Piękne zmagania – Pokojowa Nagroda Nobla (A Beautiful Struggle – The Nobel Peace Prize), opracowany w ramach programu CEO „W świat z klasą” (2015): <http://bit.ly/CEOPokojowyNobel>;
- scenariusz Jadwigi Jarosz (język polski), Malala waleczna. Charakterystyka postaci rzeczywistej, opracowany w ramach programu CEO „W świat z klasą” (2015): https://bit.ly/ceo_pol_Malala_waleczna;

- *scenariusz Moniki Komisarczyk (język polski), Kolorowe rewolucje, czyli o współczesnej roli symbolu, opracowany w ramach programu CEO „W świat z klasą” (2015): https://bit.ly/ceo_pol_kolorowe_rewolucje.*

3. Przykłady konfliktów w Europie i na świecie. Podziel uczniów na siedem grup i poleć, aby każda z nich przeczytała o jednym z najpoważniejszych współczesnych konfliktów („Wybrane ogniska konfliktów w Europie i na świecie”, część 2, s. 273–277), a następnie przedstawiła zawarte w nim informacje na forum klasy (jeśli będzie mało czasu, skupcie się na konfliktach etnicznych na obszarze państw członkowskich Unii Europejskiej). Poproś uczniów, by sprawdzili w mediach, jak przedstawia się obecnie sytuacja w miejscach, w których toczą się te konflikty.

4. Terroryzm i jego źródła. Porozmawiaj z uczniami na temat tego, czym jest terroryzm i jakie są jego przyczyny. Skorzystaj z informacji podanych w tekście „Terroryzm” (część 2, s. 192–193), przywołajcie wspólnie kilka przykładów aktów terroryzmu (część 2, s. 194–196) – kto i kiedy ich dokonał, z jakiego powodu oraz jakie były ich konsekwencje.

5. Organizacje terrorystyczne. Poleć uczniom, aby połączyli się w trzysobowe grupy. Każda z nich ma za zadanie zapoznać się z opisami najbardziej znanych organizacji terrorystycznych – każdy uczeń może przeczytać opis czterech organizacji (część 2, s. 194–195). Następnie, pozostając w swoich grupach, uczniowie po kolei przekazują sobie nawzajem najważniejsze informacje o poszczególnych organizacjach. Pozostali uczniowie mogą w tym czasie notować na kartce najważniejsze informacje tak, żeby stworzyć mapę myśli dotyczącą zagadnienia terroryzmu i organizacji terrorystycznych.

6. Globalna Północ, globalne Południe. Zapytaj uczniów, czy spotkali się z tymi określeniami i co, ich zdaniem, mogą one oznaczać. *Gdzie plasuje się Polska, Brazylia, Australia? Z czego wynika taki podział świata i dlaczego jest stosowany? W razie potrzeby wyjaśnij najważniejsze kwestie – skorzystaj z informacji zamieszczonych poniżej. Dodatkowo możesz także poprosić uczniów, aby wyszukali w internecie dane na temat sposobów mierzenia poziomu rozwoju i dobrobytu na świecie. Jednym z nich jest wskaźnik rozwoju społecznego (część 2, s. 201). Na którym miejscu znajduje się Polska? Co to oznacza? Jak wypada Polska w porównaniu z innymi państwami świata? Wspólnie podsumujcie tę część lekcji, odpowiadając na pytanie: Jakie są źródła oraz skutki dysproporcji w rozwoju Północy i Południa?*

Nasza propozycja

Globalne Południe i globalna Północ to pojęcia, które coraz częściej stosuje się na określenie krajów i rejonów geograficznych, które do niedawna określano mianem „Trzeciego Świata” i „Pierwszego Świata” czy potocznie nazywanych krajami rozwijającymi się i rozwiniętymi. Terminy „Trzeci Świat” i „Pierwszy Świat” odnosiły się do zimnowojennego podziału świata na strefy wpływów na osi Wschód–Zachód i straciły obecnie na aktualności, zwłaszcza, że mogą być postrzegane jako wartościujące (w rozumieniu „pierwszy” = „lepszy”, „trzeci” = „gorszy”). W podobny sposób wartościujące może być stosowanie terminów „kraje rozwijające się i rozwinięte”, a także fakt, że w ich wydźwięku na pierwszy plan wysuwa się rozumienie rozwoju w kontekście materialnym, co nie musi stanowić punktu odniesienia dla wszystkich kultur i cywilizacji. Obecnie stosowany podział na globalną Północ i globalne Południe również jest dość umowny – globalna Północ to kraje tzw. „Zachodu” – głównie Europy i Ame-

ryki Północnej, ale także Australia i Nowa Zelandia, które choć znajdują się na południowej półkuli, to plasują się wśród najbardziej uprzemysłowionych i rozwiniętych gospodarczo państw świata. Globalne Południe – kraje Afryki, Azji czy Ameryki Południowej, zamieszkuje z kolei większość ludności świata – ponad 2/3 wszystkich mieszkańców.

Za: Słowniczek pojęć związanych z edukacją globalną, CEO: <https://global-na.ceo.org.pl/slowniczek>.

7. Ubóstwo na świecie. Zaproś uczniów, żeby w parach krótko skomentowali, jak rozumieją słowa Mahatmy Ghandiego: „Bieda to najgorsza forma przemocy”. Następnie poproś uczniów o przeanalizowanie danych z tabeli „Liczba ludzi żyjących w skrajnym ubóstwie w wybranych krajach” zamieszczonej w podręczniku (część 2, s. 200): *W których krajach odnotowuje się najwyższy wskaźnik skrajnego ubóstwa? Jakie mogą być tego przyczyny i konsekwencje?* Porozmawiajcie na forum; wyjaśnij pojęcie „minimum egzystencji”, „ubóstwo”, „poziom biedy”.

Nasza propozycja

Zwróć uwagę na kwestię pogłębiających się nierówności na świecie (część 2, s. 196–198), a następnie zaproś uczniów do pracy w grupkach trzy-, czteroodosobowych. Uczniowie mają się zastanowić, w jaki sposób można walczyć z nierównościami na świecie oraz zanotować najważniejsze informacje (np. na post-itach). Mogą podczas pracy korzystać z podręcznika (część 2, s. 197 i 201) lub innych dostępnych źródeł. Po zaprezentowaniu pomysłów na forum klasy zapytaj uczniów, czym są Cele Zrównoważonego Rozwoju (część 2, s. 201). Jeśli nie spotkali się z tym pojęciem, wyjaśnij je, a następnie poproś uczniów, żeby zestawili swoje wcześniejsze pomysły ze wspomnianymi celami – jaka ich część się pokryła? Na jakie kwestie zwróciła uwagę młodzież, a które z nich były dla niej zaskoczeniem?

Polecamy

W czasie, kiedy będziecie omawiać ten temat z młodzieżą na zajęciach wiedzy o społeczeństwie, możesz zachęcić nauczyciela etyki, religii lub historii do przeprowadzenia lekcji w oparciu o następujące materiały:

- scenariusz Karoliny Kowalewskiej (etyka), Jaki kraj taka bieda? Relatywne ujęcie ubóstwa, opracowany w ramach programu CEO „W świat z klasą” (2019): <http://bit.ly/JakiKrajTakaBieda>
- scenariusz Iwony Pieronek-Tokarz (religia), Jezus narodził się w ubogiej rodzinie, opracowany w ramach programu CEO „W świat z klasą” (2019): <http://bit.ly/GEAUBogaRodzina>
- scenariusz Patrycji Kopcińskiej (historia), Golicja i głodomeria, czyli ubóstwo galicyjskie – ćwiczenie, opracowany w ramach programu CEO „W świat z klasą” (2015): <http://bit.ly/CEOGolicjaGlodomeria>.

8. Sytuacja uchodźców na świecie. Stwórzcie z uczniami mapę pojęć dotyczącą migracji i uchodźstwa – poproś, żeby wymienili pojęcia związane z tym tematem, które znają i zapisz je na tablicy, starając się je pogrupować, np. typy migracji, pojęcia dotyczące osób, nazwy instytucji zajmujących się tą problematyką itp. Po krótkiej burzy pomysłów utwórz tyle grup uczniów, ile powstało kategorii, każdej grupie przydziel jedną

kategorię i poproś o przygotowanie plakatów z krótkim wyjaśnieniem poszczególnych pojęć, które w danej grupie się znalazły. Uczniowie mogą przygotować je zarówno na arkuszach papieru, jak i elektronicznie, w wybranej aplikacji na komputerze, a w pracy mogą wykorzystać zarówno podręcznik (część 2, s. 201–204), jak i sprawdzone źródła (np. <https://migracje.ceo.org.pl>, <http://uchodzcy.info/infos/pojecia-i-definicje/>).

Zaproś grupy, aby zaprezentowały na forum efekty swojej pracy, po czym uzupełnij brakujące informacje oraz odwołaj się do przykładów, ilustrujących omawiane kwestie (np. z jakich krajów najczęściej pochodzą uchodźcy; jakie kraje najczęściej ich przyjmują; z jakiego powodu ludzie migrują; jakie organizacje działają na rzecz uchodźców itp.), aby przybliżyć młodzieży wielowymiarowość współczesnej sytuacji uchodźców na świecie.

Polecamy

- *Scenariusz dwóch lekcji – Rozmowa o uchodźcach w Polsce, opracowany w ramach program CEO „Rozmawiamy o uchodźcach”*: <https://migracje.ceo.org.pl/scenariusze/rozmowa-o-uchodzcach-w-polsce>. Materiał pomoże Ci przygotować się do poprowadzenia zajęć wprowadzających do tej tematyki – uporządkuje pojęcia i wprowadzi zasady dobrej rozmowy, które pozwolą stworzyć bezpieczną i przyjazną atmosferę w klasie.
- *Scenariusze dotyczące tematyki migracyjnej i uchodźczej do przeprowadzenia na różnych zajęciach przedmiotowych dostępne są na stronach*: migracje.ceo.org.pl oraz globalna.ceo.org.pl.

Z Centrum Edukacji Obywatelskiej

W ramach programu edukacyjnego CEO, „Rozmawiamy o uchodźcach”, młodzi ludzie zakładają w szkołach Kluby Dobrej Rozmowy; to przestrzeń, dzięki której mogą pogłębiać swoje zainteresowania i wiedzę na temat współczesnych migracji na świecie, uczyć się krytycznego myślenia i współpracy, a przede wszystkim uczyć się ze sobą rozmawiać i wzajemnie się słuchać, poznawać różne punkty widzenia.

Zachęcamy do zakładania takich Klubów Dobrej Rozmowy niezależnie od udziału w projekcie. Jak to zrobić krok po kroku przybliża przewodnik dla młodzieży *Punkty widzenia. Klub Dobrej Rozmowy*, wydany przez Centrum Edukacji Obywatelskiej, dostępny na stronie: <https://migracje.ceo.org.pl/klub-rozmowy>.

Jeśli chcesz się przekonać, czy jest to dobra propozycja dla uczniów, z którymi pracujesz, możesz przeprowadzić scenariusz wprowadzający *Punkty widzenia w Klubie Dobrej Rozmowy*: <https://migracje.ceo.org.pl/content/scenariusz-wprowadzajacy-do-klubu-dobrej-rozmowy>.

Zachęcamy także do zapoznania się z programem CEO „I am European: Historie i fakty o migracjach na XXI wiek”: <https://migracje.ceo.org.pl/i-am-european/o-projekcie>. To program, który łączy edukację globalną, migracyjną z medialną, zaś materiały edukacyjne, które powstały w jego ramach, znajdują się na stronie: <https://migracje.ceo.org.pl/i-am-european/materialy>.

ZAKOŃCZENIE

9. Sprawdź się sam/sama! Podsumowując lekcję wykorzystaj pytania z rubryki „Sprawdź się sam/sama!” (część 2, s. 205).

10. Praca domowa – dwie propozycje dla chętnych do wyboru.

- Poproś uczniów o zapoznanie się z dwoma fragmentami tekstów dotyczących przyszłości pokoju na świecie – Samuela Huntingtona (podręcznik, część 2, s. 203) oraz Yuvala Noaha Harariego (z sekcji „Wiedzieć więcej”, tekst poniżej) i pisemne ustosunkowanie się do nich. *Z którymi tezami autorów uczniowie się zgadzają, a które są im odległe? W jaki sposób rozumieją pojęcie „pokory”, do którego odnosi się Harari? Jak, zdaniem uczniów, można przeciwdziałać problemom, z jakimi mierzy się współczesnie świat?*
- Osoby zainteresowane tematyką współczesnych konfliktów międzynarodowych zaprosz do samodzielnego opracowania dwu-, czterostronicowej monografii jednego z omawianych w podręczniku konfliktów lub innych, które uczniowie uznają za ważne. Opracowanie to powinno zawierać takie elementy, jak np.: krótki opis konfliktu, geneza, skutki, próby rozwiązania (udane i nieudane), a także ilustracje (zdjęcia, mapka), cytaty z prasy lub opracowań na dany temat (wraz z podaniem źródła) oraz własną ocenę perspektyw rozwiązania tego konfliktu w ciągu najbliższych lat (dziesięcioleci). Jeśli chętnych do wykonania zadania będzie więcej, możecie spróbować opracować w ten sam sposób najważniejsze konflikty międzynarodowe i etniczne w różnych częściach świata (np. w azjatyckiej części byłego Związku Radzieckiego, w Afryce i na Bliskim Wschodzie, na Środkowy i Dalekim Wschodzie). Poproś uczniów o taki sposób opracowania, aby autorzy monografii mieli okazję zaprezentować swoje prace kolegom.

WIEDZIEĆ WIĘCEJ

Nowa wojna światowa

Kilka ostatnich dziesięcioleci było najbardziej pokojowym okresem w ludzkich dziejach. Podczas gdy we wczesnych społeczeństwach rolniczych przemoc stosowana przez ludzi odpowiadała za nawet 15 procent wszystkich zgonów, a w XX wieku była powodem 5 procent ogólnej ich liczby, dzisiaj można jej przypisać zaledwie 1 procent. Jednak od czasu globalnego kryzysu finansowego z 2008 roku sytuacja międzynarodowa szybko się pogarsza, wraca moda na podżeganie do wojny, a wydatki na zbrojenia gwałtownie rosną. Zarówno laicy, jak i eksperci obawiają się, że tak jak w 1914 roku zabicie austriackiego arcyksięcia wywołało pierwszą wojnę światową, tak samo w roku 2018 jakiś incydent na syryjskiej pustyni albo nieroztropny ruch na Półwyspie Koreańskim może rozpałić globalny konflikt. Biorąc pod uwagę rosnące napięcie na świecie oraz osobowości przywódców w Waszyngtonie, Pjongjangu i paru innych miejscach, z pewnością jest się czego obawiać. (...)

Dlaczego w XXI wieku wielkim mocarstwom tak trudno prowadzić zwycięskie wojny? Jednym z powodów jest zmiana samego charakteru gospodarki. W przeszłości aktywa ekonomiczne były przeważnie materialne, dlatego wzbogacenie się dzięki podbojom stanowiło rzecz stosunkowo prostą. Jeśli pokonało się wroga na polu bitwy, można było z tego zwycięstwa ciągnąć zyski: plądrować nieprzyjacielskie miasta, sprzedawać podbitą ludność cywilną na targach niewolników oraz zajmować cenne pola pszenicy i kopalnie złota. (...) Jednakże w XXI wieku tą metodą można osiągnąć bardzo niewielkie zyski. Dzisiaj na główne aktywa ekonomiczne składa się raczej wiedza techniczna

i instytucjonalna, a nie łany pszenicy, kopalnie złota czy nawet pola naftowe – wiedzy zaś nie da się zdobyć dzięki wojennym podbojom. (...)

Niestety, nawet jeśli w XXI wieku wojny pozostaną nieopłacalnym przedsięwzięciem, nie daje nam to absolutnej gwarancji pokoju. Nigdy nie wolno lekceważyć ludzkiej głupoty. Zarówno na poziomie osobistym, jak i zbiorowym ludzie mają skłonności do podejmowania autodestrukcyjnych działań. (...) Politycy, generałowie i uczeni traktują świat jak wielką partię szachów, w której każdy ruch jest wynikiem starannych racjonalnych obliczeń. Do pewnego stopnia mają rację. Niewielu przywódców w dziejach było szaleńcami w wąskim znaczeniu tego słowa, niewielu przesuwano pionki i skoczki po planszy na chybił trafił. Za każdym posunięciem generała Tōjō, Saddama Husajna i Kim Dzong Ila stały racjonalne powody. Problem polega na tym, że świat jest znacznie bardziej skomplikowany niż szachownica, a ludzka racjonalność nie wystarcza do tego, by naprawdę go zrozumieć. A zatem nawet racjonalni przywódcy często postępują ostatecznie bardzo głupio.

Jak bardzo zatem powinniśmy się bać, że wybuchnie nowa wojna światowa? Najlepiej unikać obu skrajności. Z jednej strony wojna na pewno nie jest nieunikniona. Pokojowe zakończenie zimnej wojny dowodzi, że gdy ludzie podejmują właściwe decyzje, nawet konflikty między supermocarstwami można rozwiązywać spokojnie. Ponadto zakładanie, że kolejna wojna światowa jest nieuchronna, to rzecz nadzwyczaj niebezpieczna. Byłaby to samospełniająca się przepowiednia. Z chwilą gdy państwa przyjmą, że wojna jest nieunikniona, zaczną zwiększać stan liczebny armii, wrócą do coraz szybszego wyścigu zbrojeń, nie będą skłonne do kompromisów w żadnym konflikcie i będą zakładać, że gesty życzliwości to podstęp. Taki scenariusz gwarantuje, że wojna prędzej czy później i tak wybuchnie.

Z drugiej strony naiwne byłoby założenie, że wojna jest niemożliwa. Nawet jeśli oznacza to totalną katastrofę, która dotknie wszystkich, żaden bóg ani prawo natury nie uchronią nas przed ludzką głupotą.

Lekarstwem na ludzką głupotę może być dawka pokory. Napięcia narodowościowe, religijne i kulturowe nasilają się wówczas, gdy ludzie zaczynają mieć wygórowane mniemanie na temat własnego narodu, religii i kultury. Gdy uważam, że to, co moje, jest najważniejsze na świecie, wówczas moje interesy wysuwają się przed interesy wszystkich innych i całej ludzkości. Jak to zrobić, by nasze narody, religie i kultury zachowały odrobinę więcej realizmu i skromności w ocenie własnego miejsca na świecie?

Yuval Noah Harari, *Wojna (w:) 21 lekcji na XXI wiek [cz. 3. Rozpacz i nadzieja]*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2018, s. 224–236.

8. Dylematy nowego tysiąclecia

Cele

Po zajęciach uczniowie i uczennice powinni umieć:

- wyjaśnić pojęcie globalizacji i powiązanych z nią wyzwań globalnych;
- ocenić postępy i perspektywy demokracji na świecie;
- wyjaśnić, jak postęp ekonomiczny i naukowy wpływa na rozwój demokracji na świecie;
- omówić społeczne skutki rozwoju nauki oraz szanse i zagrożenia wynikające z procesu cyfryzacji;
- rozważyć niebezpieczeństwo grożące światu w przypadku pozostawienia rozwoju nauki poza kontrolą społeczeństwa demokratycznego;
- wymienić przykłady sporów moralnych obecnych w debacie publicznej.

Co będzie potrzebne na lekcji?

- *Przewodnik obywatelski. Część 2*
- słowniki i encyklopedie (mogą być w wersji elektronicznej)
- bloczek samoprzylepnych kartek oraz duży arkusz papieru
- kartki z bloku rysunkowego, kredki lub flamastry

Metody i techniki pracy

- praca w parach i grupach zadaniowych
- dyskusja
- burza pomysłów
- metoda projektu

JAK MOŻNA PRZEPROWADZIĆ ZAJĘCIA?

WPROWADZENIE

1. Zadaj uczniom pytanie otwierające lekcję w podręczniku: *Czy postęp ekonomiczny i naukowy wpływa na zasięg i sposób funkcjonowania demokracji na świecie?* Porozmawiajcie na ten temat, poszukajcie przykładów we współczesnym świecie, sporządźcie listę procesów i zjawisk, które potwierdzają postawioną tezę (np. jak szybkość rozpowszechniania informacji wpływa na kształtowanie się opinii społeczności międzynarodowej). Czy da się znaleźć wydarzenia, które temu przeczą?

ROZWINIĘCIE

2. Globalizacja. Zapytaj uczniów, co wiedzą na temat globalizacji. Wyjaśnijcie wspólnie to pojęcie, w razie potrzeby skorzystajcie ze słownika lub encyklopedii. Szukając definicji pojęcia, wykorzystajcie poniższą definicję opracowaną dla potrzeb ogromnego światowego koncernu General Electric. Porównajcie je i skomentujcie różnice.

Według publikacji General Electric Company globalizacja to dążenie do wzrostu dochodów poprzez zwiększenie wpływów na rynku światowym. Koncern chce to osiągnąć poprzez:

- *zakup materiałów, komponentów i produktów tam, gdzie najtaniej, aby zachować konkurencyjną pozycję na rynku;*
- *poprzez „łowców głów” chce korzystać z kapitału intelektualnego reprezentowanego przez pracowników na całym świecie.*

Planuje się, że w XXI wieku produkty i usługi GE będą projektowane i dostarczane przez najzdolniejszych ludzi z całego świata i dla całego świata.

3. Wykorzystaj ćwiczenie z podręcznika „Globalizacja i ty” (część 2, s. 240), poleć uczniom, aby pracując w parach, spróbowali znaleźć jak najwięcej przykładów globalizacji w różnych dziedzinach życia – gospodarce, kulturze, technologii, a nawet kuchni i modzie. Każdy z nich powinien ustalić, z iloma przejawami globalizacji zetknął się w ciągu ostatniego tygodnia. Ci, którzy wymieniają ich najwięcej przykładów, zasłużą na miano „megaglobalisty”. Poproś, aby ocenili, które z nich budzą ich pozytywne, a które negatywne emocje. Uczniowie w parach powinni ocenić szanse, które stwarza globalizacja i zagrożenia, które ze sobą niesie. W podsumowaniu wykorzystaj informacje z tekstu „Świat jako globalna wioska?” (część 2, s. 206–208).

- *Czy można przeciwdziałać zjawiskom negatywnym?*
- *Kto i w jaki sposób może je wyeliminować?*
- *Czy są na to jakieś przykłady?*
- *Kim są anty- i alterglobaliści?*

Nasza propozycja

Poproś uczniów, aby zapoznali się z treścią preambuły statutu Stowarzyszenia Kooperatywy Spożywczej „Dobrze”, zamieszczonej poniżej. Porozmawiajcie w klasie, na jakie wyzwania współczesnego świata, w tym związane z procesem globalizacji, odpowiadają tego typu inicjatywy społeczne.

- *Jakimi wartościami kierowali się jego twórcy?*
- *Czy spotkaliście się z podobnymi działaniami? Podajcie przykłady.*

Ruch kooperatyw spożywczych oparty jest na przekonaniu, że sposób produkcji i dystrybucji żywności w społeczeństwie jest nierozłącznie związanymi z kwestiami ekologii i demokracji. Dlatego całkowite poddanie go zasadom efektywności finansowej jest niewłaściwe. Powoduje ono, że osoby o niskich dochodach nie mają dostępu do zdrowej żywności, a rolnicy nie mają warunków, aby dbać o ekologiczne funkcje swojej gospodarki. Pragniemy urzeczywistnić sposób produkcji i dystrybucji żywności, którego nadrzędnym celem nie będą zyski, a jak najlepsze spełnianie potrzeb konsumentów oraz producentów, określonych przez nich samych w demokratycznym procesie. Wierzymy, że porozumienie i bezpośrednia współpraca konsumentów, reprezentujących społeczności miejskie, oraz producentów, reprezentujących z społeczności wiejskie, budują spójność społeczną oraz zaangażowanie obywatelskie będące fundamentami ładu demokratycznego. Wierzmy także, iż zbliżenie i wymiana między tymi społecznościami przyczynia się jednocześnie do większej świadomości wpływu, jaki produkcja żywności ma na środowisko naturalne. Podejmujemy się wcielania powyższych idei w życie poprzez działalność niniejszego Stowarzyszenia.

Źródło: <https://www.dobrze.waw.pl/o-nas/nasze-wartosci/> [dostęp: 2.09.2020]

Polecamy

Na zajęciach wiedzy o społeczeństwie możesz poruszyć zagadnienie globalizacji, wykorzystując w tym celu następujące materiały:

- scenariusz *Na czym polega globalizacja?*, opracowany w ramach programu CEO „Edukacja globalna z klasą” (wydanie drugie, 2015): https://globalna.ceo.org.pl/sites/globalna.ceo.org.pl/files/egzk_globalizacja_cwiczenie_10.pdf
- scenariusz (WOS), *Obywatelstwo globalne. Ja w globalnej sieci*, opracowany w ramach programu CEO „Edukacja globalna z klasą” (2011): https://globalna.ceo.org.pl/sites/globalna.ceo.org.pl/files/egzk_obywatelstwo_globalne_8.pdf
- scenariusz Haliny Pawłowskiej (WOS), *Świat w szafie, czyli o wtókienniczej Łodzi w perspektywie globalnej*, opracowany w ramach programu CEO „W świat z klasą” (2015): https://globalna.ceo.org.pl/sites/globalna.ceo.org.pl/files/09_swiat_w_szafie.pdf
- scenariusz Karoliny Kryściak (WOS), *Globalizacja a dostęp do leków na świecie*, opracowany w ramach programu CEO „W świat z klasą” (2015): https://globalna.ceo.org.pl/sites/globalna.ceo.org.pl/files/11_dostep_do_lekow.pdf

4. Demokratyzacja. Poproś uczniów, aby zapoznali się z tekstem w podręczniku „Czy wszystkie państwa mogą być rządzone demokratycznie?” (część 2, s. 215–217). W omówieniu wykorzystaj dane statystyczne z tabeli „Demokratyzacja we współczesnym świecie” (część 2, s. 216) oraz wykres „Demokratyzacja i wolność na świecie w latach 1988–2018” (część 2, s. 217).

- *Jakie wnioski można wyciągnąć po przeanalizowaniu tych danych?*
- *Jakie tendencje można dostrzec na przestrzeni ostatnich lat?*

Nasza propozycja

Zachęć uczniów, aby przeanalizowali interaktywną mapę świata opublikowaną przez Freedom House (2020): <https://freedomhouse.org/explore-the-map?type=fiw&year=2020>.

- *Jaki jest obecnie stan demokracji („democracy status”) w krajach europejskich, a jakie są przewidywane trendy? Wyświetl mapę „Status” i „Trends” i je porównaj.*
- *Jakie czynniki wpływają na sytuację demokracji w Europie?*
- *Jakie zjawiska w życiu publicznym pozwalają mówić, że w danym kraju europejskim jest kryzys demokracji?*

5. Powiedz uczniom, że zagadnieniem nie mniej ważnym niż globalizacja, ale także opierającym się niekiedy demokratycznej kontroli, jest rozwój nauki. Przez wiele lat uczeni dysponowali nieograniczonym prawem do wolności badań i swobody w dochodzeniu do prawdy. Szok wywołało zastosowanie nauki dla potrzeb militarnych i politycznych – bomba atomowa zmusiła społeczeństwa do zadania pytania, czy powinno się realizować wszystko, co jest możliwe do zrobienia? Jakie niebezpieczeństwa niesie nauka, która może jednocześnie rozwiązać wiele problemów związanych z codzienną egzystencją człowieka? Awaria elektrowni w Czarnobylu dowiodła, że wiele odkryć naukowych oprócz zalet, niesie ze sobą zagrożenia.

Przejmujący obraz wyłania się po lekturze tekstu Mieczysława Siemińskiego, będącego poetyckim komentarzem do filmu *Czarnobyl. Kłątwa piołunu* (reż. Stanisław

Krzemiński, 1994). Przeczytaj poniższy fragment uczniom, prosząc ich, aby wysłuchali go w skupieniu:

Pociągi, które dojechały do kresu swej podróży na wieczne czasy, długie kolumny samochodów zatrzymane w gigantycznym korku, który już nigdy nie ruszy, wewnątrz przedszkola, gdzie już nikt i nigdy nie pozbiera rozrzuconych zabawek i nie spocznie na leżaczkach przeznaczonych na poobiednią siestę, sarkofag z ziemi i betonu skrywający ukryte pod nim zło...

I zieleń, przesadnie wybudza zieleń niczym nie okiełznanej przyrody wdzierająca się do wnętrza opuszczonych domostw, rozsadzająca betonowe płyty blokowisk, gdzie w szczelnie zamkniętych oknach odbija się krwawym blaskiem zachodzące słońce.

Tych okien też nikt już nie otworzy za naszego życia, żadna głowa nie wychyli się zza firanki i nie zawoła w stronę podwórka:

– Sasza, Tania! Obiad na stole! (...)

Nasza propozycja

W ramach nieobowiązkowego zadania domowego możesz zachęcić uczniów do poszukania informacji na temat obecnej sytuacji w Czarnobylu. W internecie dostępne są zdjęcia, reportaże, analizy społeczne, raporty dotyczące np. skutków środowiskowych tego wybuchu.

- O jakich konsekwencjach katastrofy w Czarnobylu mówi się najczęściej?
- Jaki wpływ wywarła ona na naukę oraz decyzje polityczne?

6. Spory moralne we współczesnym świecie. Zaproś uczniów do burzy pomysłów na temat tego, jakie kwestie budzą współcześnie największe spory moralne. Na ile są to kwestie sporne na świecie, a na ile kwestie, które budzą kontrowersje w Polsce? Wymieńcie przykłady takich sporów obecnych w debacie publicznej (np. kara śmierci, aborcja, *in vitro*, eutanazja). Wyjaśnij, że podczas zajęć możecie analizować je z perspektywy „zewnętrznych obserwatorów”, zbierać argumenty różnych stron sporu i nie musicie rozstrzygać tych dylematów. Aby zadbać o dobrą atmosferę dyskusji, możecie wspólnie wypracować zasady dobrej rozmowy.

Z Centrum Edukacji Obywatelskiej

W ramach programu edukacyjnego CEO „Rozmawiamy o uchodźcach” młodzi ludzie sami ustalają zasady rozmowy, jakimi chcą się kierować w ramach zakładanych przez siebie „Klubów Dobrej Rozmowy”. Młodzież może zapoznać się z poniższymi wskazówkami i wykorzystać te, które są im najbliższe i sprawią, że mimo różnic w opiniach, będą w stanie rozmawiać ze sobą, szanując wzajemnie swoje stanowiska. Polecamy tekst Antoniego Strzemiecznego: *10 porad – jak rozmawiać o uchodźcach (i wzajemnie się słuchać)?*, CEO 2016: <https://migracje.ceo.org.pl/materialy-metodyczne/10-porad-jak-rozmawiac-o-uchodzcach-i-wzajemnie-sie-sluchac>.

7. Po wysłuchaniu i spisaniu na tablicy sporów moralnych, które wymieniła młodzież, wspólnie ustalcie, o których z nich chcecie porozmawiać na zajęciach. Możecie skorzystać z propozycji zawartych w podręczniku (zob. tekst „Współczesne spory moralne”, część 2, s. 213–215) lub krótko je omówić, a skupić się na tematach najbliższych młodzieży.

Poleć uczniom, aby przeczytali zawarte w rubryce „Z życia wzięte” argumenty, dotyczące klonowania (część 2, s. 210–211). Pytanie ogólne brzmi: *Można sklonować człowieka, ale czy powinno się to zrobić?* Uczniowie pracując w parach, powinni zgromadzić argumenty za i przeciw klonowaniu. Pojedyncze argumenty zapisują na karteczkach samoprzylepnych, a następnie przyklejają je na plakacie podzielonym na 2 obszary – „ZA klonowaniem” i „PRZECIW klonowaniu”. Jeden z uczniów czyta na głos zapisane na kartkach argumenty. Kartki z podobnymi do siebie argumentami grupuje obok siebie i zlicza – dzięki temu lepiej widać, które argumenty mają najwięcej zwolenników. Zachęć uczniów, aby komentowali tę „karteczkową debatę”. Nie musicie oczywiście dojść do jakiegoś wspólnego stanowiska!

Nasza propozycja

Jako podsumowanie lekcji „Świat daleki od doskonałości” i „Dylematy nowego tysiąclecia”, zaproponuj uczniom, aby poszukali odpowiedzi na pytanie: Dokąd zmierza świat? Zwróć uwagę, że żyjemy – czy to się nam podoba, czy nie – w globalnej wiosce, w której nasze życie w znacznym stopniu zależy od tego, co dzieje się w innych krajach, a nawet na innych kontynentach. Ich problemy są (lub w każdej chwili mogą się stać) problemami całego świata, a więc także naszymi. Jednocześnie nasze decyzje, które podejmujemy każdego dnia, np. robiąc zakupy czy decydując się na środek komunikacji, mają swoje konsekwencje dla innych ludzi. Poleć uczniom, aby się wspólnie zastanowili, jakie największe wyzwania stoją przed współczesnym światem, a następnie poszukali i przedstawili własną wizję ich rozwiązania. Aby to zrobić sprawnie:

- *podziel uczniów na czteroosobowe grupy, których zadaniem będzie wypisanie problemów istotnych dla współczesnego świata,*
- *niech następnie połączą je w szersze kategorie, np.: bezpieczeństwo, ekonomia, ekologia, kultura, religia, choroby cywilizacyjne, patologie społeczne,*
- *grupy uzgodnią między sobą, jaką kategorią problemów się zajmą (lub jakim konkretnym zagadnieniem),*
- *sprawozdawcy zadadzą relację z pracy zespołowej, przedstawią wybór swojej grupy i go uzasadnią.*

Dalsza praca będzie polegała na pogłębieniu wybranego zagadnienia poprzez wypracowanie „wytocznych dla świata”. Wybrany problem uczniowie przeanalizują, pracując metodą projektu – wskazówki dotyczące zadania znajdują się w podręczniku (zob. rozwinięcie ćwiczenia „Dokąd zmierza świat?”, część 2, s. 237–238).

Z Centrum Edukacji Obywatelskiej

Aby skuteczniej stawiać czoła wyzwaniom globalnym, przed którymi stoi obecnie ludzkość, należy rozumieć te globalne współzależności, dostrzegać możliwości zaangażowania się na różnych płaszczyznach (zarówno w wymiarze indywidualnym, jak i na szczeblu państwowym, międzynarodowym czy globalnym), a jednocześnie wzmacniać postawy: empatii, szacunku, odpowiedzialności czy otwartości. W ramach obszaru programowego CEO „Odpowiadaj na globalne wyzwania” zapraszamy nauczycieli i nauczycielki wraz z młodzieżą, aby poznali wybrane zagadnienia

globalne (np. dotyczące zmiany klimatu, migracji czy odpowiedzialnej konsumpcji) i wspólnie zastanowili się, co można robić, żeby pozytywnie zmieniać świat. Zapraszamy na stronę internetową: globalna.ceo.org.pl, gdzie można znaleźć szereg materiałów edukacyjnych oraz inspirację do działania w klasie, w szkole i poza nią.

ZAKOŃCZENIE

8. W ramach podsumowania poprosz, aby każdy uczeń zastanowił się, jakie dwie kwestie poruszone podczas zajęć były dla niego nowe lub zaskakujące. Zachęć uczniów, aby podzielili się nimi w parach lub czwórkach, z kolegami i koleżankami siedzącymi po sąsiedzku.

Praca domowa – do wyboru dwie propozycje dla chętnych.

- Zaproś uczniów, aby przeczytali fragment tekstu Francisa Fukuyamy „Koniec historii” (poniżej), który do dnia dzisiejszego rodzi dyskusje i skłania do polemiki publicystów, historyków czy politologów. Poprosz uczniów, by poszukali informacji o kontekście powstania eseju Fukuyamy oraz znaleźli teksty autorów lub autorek, którzy komentują jego słowa bądź z nimi polemizują i krótko opisali, co jest głównym przedmiotem debaty.
- Poprosz uczniów, aby zapoznali się z głównymi wnioskami z raportu Polskiego Instytutu Spraw Międzynarodowych (PISM) *Konsekwencje pandemii COVID-19 dla stosunków międzynarodowych* (poniżej) i sporządzili krótką notatkę, w której odpowiedzą na pytanie: *Czy zaprezentowane wnioski odnoszą się do kwestii poruszonych na zajęciach? Czy konsekwencje pandemii COVID-19 mają lub mogą mieć znaczenie w kontekście procesów globalizacji, demokratyzacji i społecznych dylematów moralnych? Podaj przykłady. Jakie nowe dylematy stawia przed społecznością międzynarodową globalna pandemia? Zachęć uczniów, aby starali się sukcesywnie weryfikować postawione w raporcie tezy. Które tezy wraz z upływem czasu potwierdziły się, a które okazały się nietrafione?*

WIEDZIEĆ WIĘCEJ

Koniec historii?

Śledząc bieg wydarzeń w minionym dziesięcioleciu trudno jest oprzeć się wrażeniu, że następuje jakiś zasadniczy przełom w historii świata. Ostatni rok przyniósł powódź artykułów obwieszczających, że zimna wojna się skończyła i – wedle wszelkich znaków – w wielu rejonach świata „wybucha pokój”. Większość tych analiz cechuje powierzchowność i brak szerszego aparatu pojęciowego, pozwalającego odróżnić w dziejach świata to, co istotne, od tego, co przypadkowe czy akcydentalne. Gdyby Gorbaczowa usunięto z Kremla lub gdyby jakiś nowy ayatollah z którejś z posępnych stolic na Środkowym Wschodzie ogłosił millennium, ci sami komentatorzy prześcigaliby się w obwieszczaniu nowej ery konfliktów.

A jednak wszyscy oni czują niejasno, że dokonuje się jakiś głębszy proces, który sensacje dnia układa w całość uporządkowaną i spójną. Wiek dwudziesty był świadkiem parkosyzmów ideologicznego gwałtu w cywilizowanym świecie; widział resztki

absolutyzmu, zwalczone przez liberalizm, potem bolszewizm i faszyzm, a w końcu najnowszy marksizm, który zagrażał apokalipsą wojny nuklearnej. Jednakże stulecie, które na początku było pełne wiary w ostateczny triumf zachodniej liberalnej demokracji, zatoczyło, jak się wydaje, pełne koło, wracając u schyłku do punktu wyjścia: nie do „końca ideologii” czy konwergencji między kapitalizmem i socjalizmem, jak uprzednio przepowiadano, lecz do niekwestionowanego zwycięstwa, liberalizmu ekonomicznego i politycznego.

Triumf Zachodu, zachodniej idei, przejawia się w sposób najbardziej oczywisty w całkowitym wyczerpaniu się sił żywotnych alternatyw systemowych zachodniego liberalizmu. W ostatnim dziesięcioleciu nastąpiły niewątpliwe zmiany w klimacie intelektualnym dwóch największych na świecie krajów komunistycznych; w obu też zapoczątkowany został ruch znaczących reform. Zjawisko to jednak wykracza poza sferę wielkiej polityki i jest widoczne również w niepowstrzymywanej ekspansji konsumpcyjnej kultury zachodniej w formach tak zróżnicowanych, jak targi chłopskie i kolorowe telewizory, które rozpowszechniły się w całych Chinach, prywatne restauracje i sklepy z odzieżą prowadzone przez spółki, otwierane w minionym roku w Moskwie, muzyka Beethovena wprowadzona do japońskich domów towarowych i muzyka rockowa słuchana równie chętnie w Pradze, Rangunie i Teheranie.

Jesteśmy, być może, świadkami nie po prostu końca zimnej wojny, czy też przemijania pewnego szczególnego okresu w powojennej historii świata, lecz końca historii jako takiej, to jest – końcowego punktu ideologicznej ewolucji ludzkości i uniwersalizacji zachodniej liberalnej demokracji jako ostatecznej formy rządu. Nie znaczy to, że nie będzie już odtąd wydarzeń, którymi można by wypełniać doroczne podsumowania stosunków międzynarodowych publikowane na łamach „Foreign Affairs”, gdyż zwycięstwo liberalizmu nastąpiło głównie w sferze idei czy świadomości, a w realnym, materialnym świecie jest nadal niepełne. Istnieją jednak mocne podstawy, by wierzyć, że ideał ten z biegiem czasu zawładnie światem materialnym. Aby zrozumieć, jak się to dzieje, trzeba rozważyć najpierw kilka kwestii teoretycznych dotyczących natury zmiany historycznej.

Francis Fukuyama, *Koniec historii?* [w:] *Czy koniec historii?*, praca zbiorowa, przeł. B. Stanosz, IDEE, Warszawa 1991, s. 7–8.

Konsekwencje pandemii COVID-19 dla stosunków międzynarodowych – główne wnioski z raportu Polskiego Instytutu Spraw Międzynarodowych

- Pandemia dotknęła państwa w różnym stopniu – najbardziej ucierpią kraje globalnego Południa, dysponujące najmniejszymi środkami na walkę z nią. Podobna zależność zachodzi w UE: najbardziej ucierpiały te państwa członkowskie, które dysponują ograniczonymi środkami na odbudowę gospodarki. Kryzys może więc pogłębić nierównowagi, które już przed jego nadejściem były poważnym wyzwaniem.
- Kryzys wywołany przez pandemię COVID-19 to przełomowy moment dla UE. Jego konsekwencją może być zacieśnienie integracji połączone z poważną transformacją systemu gospodarczego albo zmiana dotychczasowego modelu integracji, będąca konsekwencją nasilenia sporów wewnętrznych. W unijnej reakcji na kryzys ujawniły

się problemy, które nie wynikały z przerostu integracji, lecz przeciwnie – z braku silniejszych mechanizmów koordynacyjnych.

- WHO zawiodła w kwestii prewencji, a część jej zaleceń osłabiła gotowość państw do zdecydowanego przeciwdziałania rozprzestrzenianiu się choroby. Z upływem czasu zaangażowała się jednak w ważne inicjatywy w celu powstrzymania pandemii i łagodzenia jej skutków, zwłaszcza na rzecz opracowania skutecznych metod leczenia i szczepionki.
- Na nieskuteczną początkową reakcję WHO złożyło się szereg czynników: niewłaściwe procedury, deficyt informacji i niedoszacowanie ryzyka, obawy o społeczno-gospodarcze konsekwencje wydawanych zaleceń, a być może także naciski Chin. To sugeruje konieczność reformy organizacji i jej procedur, a także weryfikacji, jaki wpływ na jej działania miała ChRL.
- Znaczenie systemu ONZ po opanowaniu pandemii wzrośnie, gdyż będzie pełnił rolę wspierającą w odbudowie po kryzysie gospodarczym spowodowanym przez COVID-19, zwłaszcza w państwach rozwijających się. Część państw, szczególnie USA, może dążyć do ograniczenia zaangażowania w działalność systemu. Ich miejsce będą się starały zająć Chiny.
- Stan i przyszłość współpracy wielostronnej stały się wskutek pandemii jednym z głównych tematów debaty publicznej, choć nie jest jasne, czy się ta współpraca umocni, czy osłabi. Multilateralizm obwinia się za niedociągnięcia globalizacji, a oba zjawiska bywają ze sobą Wskutek pandemii klaruje się osobna kategoria zagrożeń egzystencjalnych, których cechą wyróżniającą jest to, że jedynie współpraca globalna może je skutecznie powstrzymywać.
- W polityczno-militarnym aspekcie bezpieczeństwa międzynarodowego pandemia nie zmieni najważniejszych wyzwań i przyczyni się raczej do pogłębienia istniejących konfliktów i kryzysów niż do radykalnych zmian.
- Należy spodziewać się wzmożenia rywalizacji wojskowej o prymat globalny między Stanami Zjednoczonymi a Chinami, z istotną rolą Rosji. Rozpoczęła się ona przed wybuchem pandemii, ale postawa Chin podczas kryzysu wzmocniła wśród amerykańskich decydentów przekonanie, że konieczne jest zaostreżenie polityki USA wobec tego kraju.
- Doświadczenie współpracy w czasie pandemii może spowodować wzmocnienie więzi między członkami UE i NATO, i dać im impuls do dalszej integracji w dziedzinie polityki bezpieczeństwa i obronnej. Nie jest to jednak przesądzone. W NATO mogą w dłuższej perspektywie pogłębić się napięcia pomiędzy sojusznikami na tle uzgodnienia priorytetów, relacji z Rosją i Chinami oraz wydatków obronnych.
- W efekcie pandemii uwaga rządów i społeczeństw może zacząć koncentrować się na niewojskowych wymiarach bezpieczeństwa kosztem jego aspektów militarnych. Będzie to miało bezpośrednie przełożenie na kształt narodowej polityki obronnej, w tym inwestycje w zdolności wojskowe, oraz na treść międzynarodowej polityki bezpieczeństwa.
- W wyniku pandemii pojawił się głęboki kryzys gospodarczy, który ma zarówno charakter popytowy, jak i podażyowy. To utrudnia jego zażegnanie i jednocześnie zwiększa jego skalę. Według Międzynarodowego Funduszu Walutowego w 2020 r. zamiast przewidywanego wcześniej wzrostu o 3,3% globalny PKB może spaść o 3%.
- Pandemia trwale zmieni obraz gospodarki światowej, skutkując m.in. częściowym odwrotem od globalizacji i zmianami w funkcjonowaniu globalnych łańcuchów

wartości, zwiększeniem skali protekcjonizmu, spadkiem obrotów w handlu międzynarodowym i jego udziału w globalnym PKB. Będzie również katalizatorem zmian strukturalnych, np. w sferze usług cyfrowych czy automatyzacji produkcji.

- W krótkim okresie polska gospodarka spowolni nie tylko w wyniku spadku krajowej konsumpcji i produkcji, lecz także ze względu na zaburzenia w funkcjonowaniu globalnych łańcuchów wartości oraz zmniejszony popyt globalny. W dłuższej perspektywie dla Polski, silnie związanej gospodarczo z UE, częściowy odwrót od globalizacji w wyniku pandemii nie musi być niekorzystny, gdyż firmy, które sprzedają towary w UE, sprowadzą do Europy, w tym Polski, jeszcze więcej swoich inwestycji.
- Emisje gazów cieplarnianych w 2020 r. najprawdopodobniej zmniejszą się o od 4% do 7% zależnie od długości utrzymywania restrykcji. Jednak emisje ponownie wzrosną wraz ze wznowieniem działalności gospodarczej. Obecny kryzys nie oznacza więc realizacji jednego z celów polityki klimatycznej – zerwania związku między wzrostem gospodarczym a wzrostem emisji (tzw. *decoupling*).
- By skutecznie przeciwdziałać zmianom klimatu, wszystkie największe gospodarki i emitenci CO₂ muszą zjednoczyć się w wysiłku ograniczenia emisji oraz pomocy państwom rozwijającym się. Bez Chin, Indii i USA (ale też takich państw jak Indonezja czy Brazylia) nie uda się powstrzymać zmian klimatu. Obciążona kryzysem UE ze względu na potencjalne spory handlowe będzie miała większe trudności w asertywnym podejściu do partnerów, np. we wprowadzeniu granicznego podatku węglowego.

Źródło: Raport Polskiego Instytutu Spraw Międzynarodowych (PISM), *Konsekwencje pandemii COVID-19 dla stosunków międzynarodowych*, 16 lipca 2020 [dostęp: 7.09.2020], https://www.pism.pl/publikacje/Konsekwencje_pandemii_COVID19_dla_stosunkow_miedzynarodowych

9. Dobry klimat dla Ziemi

Cele

Po zajęciach uczniowie i uczennice powinni umieć:

- wskazać przejawy zmiany klimatu oraz jej skutki w perspektywie lokalnej i globalnej;
- wyjaśnić, jakie znaczenie ma zmieniający się klimat dla kształtowania się polityki, gospodarki i relacji społecznych;
- wymienić ruchy, organizacje i instytucje światowe, europejskie i polskie zaangażowane w działania na rzecz klimatu;
- podać przykłady inicjatyw obywatelskich podejmowanych na rzecz klimatu i ekologii.

Co będzie potrzebne na lekcji?

- *Przewodnik obywatelski. Część 2*
- prezentacje uczniów nt. Europejskiego Zielonego Ładu oraz Agendy na rzecz Zrównoważonego Rozwoju 2030 (przygotowane na zajęcia)
- duże arkusze kartonu

Metody i techniki pracy

- „termometr uczuć”
- pogadanka
- burza pomysłów
- praca z tekstem
- prezentacja na forum klasy
- praca w parach i grupach zadaniowych

JAK MOŻNA PRZEPROWADZIĆ ZAJĘCIA?

WPROWADZENIE

1. Na rozgrzewkę zaprosz uczniów do „klimatycznego zmierzenia temperatury”. Metoda zwana „termometrem uczuć” ma na celu sprawdzenie, jak uczniowie odczuwają zagadnienia dotyczące zmiany klimatu – czy są dla nich ważnym, gorącym tematem, czy też wprost przeciwnie. Jeśli warunki w klasie na to pozwalają, narysuj na dużym kartonie „termometr uczuć” na wzór termometru rtęciowego i zaznacz na nim skalę od 0 do 100 stopni. Rysunek rozłóż na podłodze lub przymocuj do ściany tak, aby mogli przy nim stanąć uczniowie, np. bliżej 0 stopni staną ci, którzy twierdzą, że temat lekcji ich nie interesuje lub jest dla nich nowy, a bliżej 100 stopni ci, którzy się nim interesują i aktywnie angażują w różnego rodzaju inicjatywy dotyczące klimatu. Poproś kilka chętnych osób o uzasadnienie, dlaczego stanęły w danym miejscu; daj możliwość zmiany miejsca w trakcie ćwiczenia, jeśli ktoś będzie chciał to zrobić. W wersji krótszej możesz przeprowadzić krótką diagnozę podejścia młodzieży do zagadnienia zmian klimatu, aby to zasygnalizować uczniowie podnoszą ręce lub wstają z ławek (np. w przedziale 0–25 stopni, 26–50 stopni, 51–75 stopni i 76–100 stopni na skali „termometru uczuć”).

2. Kto się angażuje? Wyjaśnij, że ta krótka aktywność miała na celu zorientowanie się, w jakim stopniu zagadnienie zmiany klimatu jest bliskie uczniom i powiedz, że od kilku lat na świecie obserwuje się coraz większe zainteresowanie młodzieży tym tematem. Zapytaj, czy uczniowie słyszeli o swoich rówieśnikach, którzy angażują się w działania na rzecz klimatu, np. Grecie Thunberg ze Strajku szkolnego dla klimatu, Indze Zasowskiej z Wakacyjnego Strajku Klimatycznego albo o innych inicjatywach, w które włączają się młodzi ludzie walczący o dobro planety (np. Młodzieżowy Strajk Klimatyczny, Extinction Rebellion, Obóz dla klimatu). Zapytaj, może ktoś z klasy także organizuje tego typu wydarzenia lub bierze w nich udział.

ROZWINIĘCIE

3. Stan planety. Przejawy zmiany klimatu. Zaproś uczniów do krótkiej rozmowy na temat stanu naszej planety. *Gdyby mieli napisać raport o stanie Ziemi w bieżącym roku, to na jakie kwestie i wyzwania zwróciliby uwagę? Jakie przejawy zmiany klimatu stają się coraz bardziej widoczne, zarówno w ich miejscowościach, jak i w całej Polsce czy na świecie?* Wyjaśnij, na czym polega odpowiedzialność człowieka za globalne ocieplenie, po czym wspólnie przeanalizujcie wykresy dotyczące zmiany emisji dwutlenku węgla ze spalania paliw kopalnych (część 2, s. 220) oraz globalnego ocieplenia powierzchni Ziemi (część 2, s. 221). W omówieniu możesz wykorzystać także informacje zawarte w części „Czy musimy niszczyć naszą planetę?” (część 2, s. 219) oraz „Robi się coraz goręcej” (część 2, s. 220–222).

Nasza propozycja

Warto zachęcić młodzież, aby zajrzała do raportów (lub rzetelnych opracowań sporządzonych na ich podstawie) na temat sytuacji klimatycznej i ekologicznej w Polsce i na świecie, zapoznała się z najważniejszymi wnioskami i rekomendacjami. Szczególnie polecamy następujące materiały:

- *Living Planet Report 2020*, WWF 2020: <https://www.wwf.pl/living-planet-report-2020> (w języku polskim),
- publikacje Fundacji im. Heinricha Bölla: <https://pl.boell.org/pl/energia-klimat> (w języku polskim),
- raporty publikowane przez Międzyrządowy Zespół do spraw Zmian Klimatu (IPCC): <https://www.ipcc.ch/> (w języku angielskim),
- raporty publikowane przez Międzyrządową Platformę ds. Różnorodności Biologicznej i Funkcji Ekosystemu (IPBES): <https://ipbes.net/>.

4. Postulaty na rzecz Ziemi. Zaproś uczniów, aby zapoznali się z sześcioma postulatami Młodzieżowego Strajku Klimatycznego, które znajdują się w podręczniku (część 2, s. 241). Uczniowie mają się zastanowić w grupach, czy są jeszcze jakieś inne postulaty, które chcieliby dodać do tej listy, a następnie wypisać działania, jakie mogą podjąć, żeby przyczynić się do ich realizacji (zarówno teraz jako uczniowie, jak i w ciągu kilku następnych lat, kiedy skończą szkołę). Poproś, aby każda z grup na forum zaprezentowała propozycje tych aktywności. Sprawdźcie, czy wśród pomysłów znalazły się inicjatywy klimatyczne i ekologiczne wymienione w podręczniku w ramce na s. 227.

5. Konsekwencje zmiany klimatu. Po wysłuchaniu pomysłów wszystkich grup, zastanówcie się wspólnie, na jakie wyzwania odpowiadają rozwiązania zaproponowane przez Młodzieżowy Strajk Klimatyczny i jakim konsekwencjom zmian klimatycznych

przeciwdziałają. Podczas rozmowy możecie także odpowiedzieć na poniższe pytania lub poruszyć wybrane kwestie:

- *Na czym polega stan kryzysu klimatycznego?*
- *W jakim stopniu wyzwaniom klimatycznym mogą stawić czoła pojedyncze jednostki, a w jakim potrzebne są działania systemowe – na poziomie państwa, międzynarodowym czy globalnym?*
- *Jakie kwestie dotyczące kryzysu klimatycznego należy rozwiązać najpilniej?*
- *Kto ponosi największy ciężar tych konsekwencji i jak można je równoważyć lub niwelować?*

6. Europejski Zielony Ład. Agenda na rzecz Zrównoważonego Rozwoju 2030.

Poproś uczniów, żeby krótko zaprezentowali przygotowane przez siebie informacje na temat głównych koncepcji i propozycji rozwiązań zawartych w obu dokumentach. Na forum omówcie następujące kwestie:

- *Jakie zadania w sferze polityki, gospodarki i relacji społecznych stawiają przed społecznością międzynarodową oba dokumenty?*
- *Jakie nadzieje i trudności wiążą się z realizacją tych zadań i postulatów? Jakie budzą one kontrowersje i z czego to wynika? Jak można na nie odpowiadać?*

ZAKOŃCZENIE

7. W ramach podsumowania poproś, żeby każdy indywidualnie zastanowił się, czy (a jeśli tak, to w jaki sposób?) po zajęciach zmieniła się jego „temperatura” – podejście do zagadnienia zmiany klimatu. Poproś też uczniów o zanotowanie trzech kwestii, które były dla nich nowe lub zaskakujące, i o podzielenie się nimi z osobą siedzącą najbliżej.

Z Centrum Edukacji Obywatelskiej

W ramach programu edukacyjnego CEO „1Planet4All – Razem dla klimatu!” młodzi ludzie zdobywają wiedzę o zmianach klimatycznych, a także wiele kompetencji: krytycznego myślenia, analizowania przekazów medialnych czy współpracy. Uczniowie realizują projekt młodzieżowy polegający na utworzeniu i prowadzeniu redakcji szkolnej, która będzie opracowywać w rzetelny i odpowiedzialny sposób materiały poświęcone zmianie klimatu. Dzięki temu w praktyczny sposób mogą zaangażować się na rzecz upowszechniania wiedzy na ten temat i poczuć moc obywatelskiej aktywności.

Zapraszamy do zajrzenia na stronę internetową: <https://ekologia.ceo.org.pl/1planet4all>, gdzie można znaleźć szereg materiałów edukacyjnych oraz inspiracji do działania w klasie, w szkole i poza nią.

Polecamy

Na zajęciach wiedzy o społeczeństwie lub we współpracy z nauczycielami innych przedmiotów możesz poruszyć zagadnienie klimatu, bazując na następujących materiałach:

- scenariusze bazowe wprowadzające do zagadnienia zmiany klimatu opracowane w ramach programu CEO „1Planet4All – Razem dla klimatu!” (2020): <https://ekologia.ceo.org.pl/1planet4all/materiały/scenariusze-bazowe-w-programe-1planet4all-razem-dla-klimatu>

- scenariusz (WOS), *Droga do globalnego porozumienia na rzecz ochrony klimatu*, opracowany w ramach programu CEO „Klimat to temat” (2018): <https://ekologia.ceo.org.pl/klimat-to-temat/materialy/droga-do-globalnego-porozumienia-na-rzecz-ochrony-klimatu>
- karty do gry w „Piotrusia” na temat aktywistek zaangażowanych na rzecz klimatu, opracowane w ramach programu CEO „Klimat to temat” (2019): <https://ekologia.ceo.org.pl/klimat-to-temat/materialy/karty-do-gry-w-piotrusia-aktywistki>
- planer dla młodzieży do realizacji projektów uczniowskich „Podejmij wyzwanie – zaplanuj działanie”, opracowany przez CEO w ramach programu CEO „Klimat to temat” (2019): <https://ekologia.ceo.org.pl/klimat-to-temat/materialy/planer-podejmij-wyzwanie-zaplanuj-dzialanie>.

WIEDZIEĆ WIĘCEJ

Fragmenty wystąpienia Greta Thunberg w Parlamencie Europejskim w Strasburgu, 16 kwietnia 2019 roku

Nazywam się Greta Thunberg. Mam 16 lat, przyjechałam tu ze Szwecji i chcę, żebyście wpadli w panikę. Chcę, żebyście panikowali, jakby wasz dom się palił. Kiedy to mówię, zawsze ktoś mi tłumaczy, że to zły pomysł. Słyszałam od wielu polityków, że panika nie prowadzi do niczego dobrego. Zgadzam się z tym. Panika bez powodu to nic dobrego. Ale kiedy wasz dom płonie i musicie go ratować, żeby nie spłonął doszczętnie, wtedy pewien stopień paniki jest potrzebny.

Nasza cywilizacja jest delikatna, prawie jak zamek z piasku. Ma piękną fasadę, ale jej fundamenty wcale nie są solidne. W tylu miejscach poszliśmy na skróty! (...)

Okolo 2030 roku, czyli za dziesięć lat, dwieście pięćdziesiąt dziewięć dni i dziesięć godzin od teraz, uruchomimy nieodwracalną reakcję łańcuchową, która prawdopodobnie spowoduje, że nasza cywilizacja – taka, jaką dziś znamy – przestanie istnieć. Tak się stanie, chyba że do tego czasu wprowadzimy w naszych społeczeństwach gruntowne i trwałe zmiany, jakich nikt jeszcze nigdy nie wprowadził – między innymi obniżymy emisję dwutlenku węgla o co najmniej 50 procent. Pamiętajcie, proszę, że te obliczenia zakładają wykorzystanie technologii, które mają oczyścić atmosferę z astronomicznych ilości dwutlenku węgla, a których nie umiemy jeszcze stosować na odpowiednio wielką skalę.

To nie wszystko. Te obliczenia nie uwzględniają nagłych, nieprzewidzianych wahań i sprzężeń zwrotnych, takich jak uwalnianie olbrzymich ilości metanu z szybko topniejącej wiecznej zmarzliny w Arktyce. Nie biorą też pod uwagę ocieplenia, które już się dokonało, a na razie jest maskowane przez zanieczyszczenie powietrza. Ani kwestii sprawiedliwości klimatycznej, o której wyraźnie mówi porozumienie paryskie, a bez której w ogóle nie można mówić o udanej transformacji na skalę planety.

Na koniec miejmy na uwadze, że wskazanie roku 2030 jako przełomowego momentu jest tylko szacunkowe. Punkty zwrotne, po których nie będzie już odwrotu, bo zmiany staną się nieodwracalne, mogą nadejść nieco wcześniej lub nieco później, niż to wynika z wyliczeń. Nikt nie wie tego na pewno. Mamy jednak pewność, że nadejdą – w przybliżeniu w takim właśnie czasie, bo jednak są to obliczenia, a nie czyjeś opi-

nie lub domysły. Prognozy te są oparte na danych naukowych, co do których zgadzają się wszystkie kraje uczestniczące w pracach IPCC. Niemal wszystkie liczące się krajowe instytucje naukowe zgadzają się z wnioskami IPCC bez zastrzeżeń.

Trwa szóste wielkie wymieranie. Każdego dnia tracimy bezpowrotnie nawet dwieście gatunków roślin i zwierząt. Takie tempo wymierania jest dziesięć tysięcy razy szybsze niż to, które uznalibyśmy za naturalne. Erozja żyznych gleb, prowadzone na masową skalę wylesianie, toksyczne zanieczyszczenie powietrza, utrata owadów i dzikiej fauny, zakwaszenie oceanów – wszystkie te katastrofalne trendy ulegają przyspieszeniu za sprawą stylu życia, który tu, gdzie finansowo powodzi nam się lepiej niż innym, uważamy po prostu za nasze prawo.

A jednak wciąż mało kto wie o tych katastrofach, mało kto rozumie, że to zaledwie pierwsze objawy załamania klimatu i załamania ekosystemu. Bo niby skąd ludzie mogliby o tym wiedzieć? Nikt im nie powiedział. Albo, co ważniejsze, nie powiedział im tego nikt, kto powinien, i tak, jak powinien.

Nasz dom grozi zawaleniem, a tymczasem wy, nasi przywódcy polityczni, najwyraźniej nie uznajecie tego faktu. Gdyby nasz dom miał się zawalić, nie postępowalibyście tak, jak postępujecie. Wszystko robilibyście inaczej – tak jak to robią ludzie, kiedy trzeba ratować życie. Gdyby nasz dom miał się zawalić, nie latalibyście po świecie klasą biznesową, opowiadając, że rynek wszystko załatwi i drobnymi, dobrze wycelowanymi interwencjami rozwiąże rozmaite niepowiązane ze sobą problemy. Nie proponowalibyście, żeby coś kupić albo coś zbudować po to, żeby zażegnać kryzys spowodowany nadmiarem kupowania i budowania. (...)

Gdyby nasz dom miał się zawalić, media nie mówiłyby o niczym innym. Kryzys klimatyczny i ekologiczny byłby jedynym tematem doniesień prasowych. Gdyby nasz dom miał się zawalić, nie twierdzilibyście, że sytuacja jest pod kontrolą, nie czekalibyście spokojnie, aż wynalazki, których jeszcze nie wynaleziono, ocalą wszystkie żywe gatunki na Ziemi. I jako politycy nie poświęcalibyście całej swojej uwagi sporom o podatki czy *brexita*. Gdyby ściany naszego domu faktycznie się waliły, to przecież odłożylibyście na bok wszystko, co was różni, i zaczęlibyście współpracować.

Jednak nasz dom naprawdę się wali i mamy coraz mniej czasu. A mimo to nic się właściwie nie dzieje.

Wszystko musi się zmienić. My wszyscy musimy się zmienić. Naprawdę będziecie marnować ten cenny czas na kłótnie o to, co ma się zmienić najpierw i kto ma to zrobić jako pierwszy? Wszystko i wszyscy musimy się zmienić. Ale ten, kto ma za sobą większą platformę, ponosi większą odpowiedzialność. Im większy ślad węglowy, tym większy moralny obowiązek.

Kiedy proszę polityków, żeby zaczęli działać natychmiast, najczęściej słyszę w odpowiedzi, że nie mogą zrobić nic radykalnego, bo takie kroki byłyby niepopularne wśród wyborców. Oczywiście mają rację, skoro większość ludzi nie wie nawet, dlaczego te zmiany są konieczne. Dlatego wciąż was proszę, byście mówili jednym głosem to, co mówi nauka. Polityka i demokracja muszą opierać się na najlepszej wiedzy naukowej, jaką dysponujemy.

(...) Wiele osób takich jak ja, które przez całe życie będą odczuwać skutki zmiany klimatu, nie ma nawet prawa głosu. Nie mamy wpływu na decyzje podejmowane w biznesie i w polityce, nie mamy wpływu na technologię, media, szkoły ani ośrodki naukowe. Zanim ukończymy naukę i zyskamy ten wpływ, minie jeszcze dużo czasu, a tego czasu po prostu nie mamy. Właśnie dlatego miliony dzieci i młodzieży wycho-

dzą na ulice, organizują szkolne strajki, żeby zwrócić uwagę na kryzys klimatyczny. (...)

Nasz dom grozi zawaleniem. Cała nasza przyszłość – i los tego wszystkiego, co osiągnęliśmy do tej pory – dosłownie leży w waszych rękach. Ale jeszcze nie jest za późno, by działać. Potrzeba do tego dalekosiężnej wizji. Potrzeba do tego odwagi. Potrzeba wielkiej determinacji, by kłaść fundamenty już teraz, kiedy nie wiemy do końca, jak zbudujemy dach. (...)

Proszę, żebyście się obudzili i sprawili, by te zmiany, które są niezbędne, były możliwe. Już nie wystarczy robić tyle, ile się da. Wszyscy musimy zrobić coś, co wydaje się niemożliwe. Jeśli mnie nie posłuchacie, to w porządku. Jestem tylko szesnastoletnią dziewczyną ze Szwecji. Ale nie możecie lekceważyć tego, co mówią naukowcy, co mówi nauka, co mówią miliony dzieci, które organizują strajki szkolne, bo domagają się prawa do przyszłości. Błagam: nie zawiedźcie nas tym razem! Dziękuję.

Źródło: <https://krytykapolityczna.pl/swiat/greta-thunberg-katastrofa-klimatyczna-przemowienie/>
[dostęp: 11.09.2020]

WYBRANE PROGRAMY

CENTRUM EDUKACJI OBYWATELSKIEJ

Solidarna Szkoła – młodzi ludzie nagrywają wywiady z lokalnymi bohaterami demokratycznych przemian, opracowują solidarnościowe trasy i gry edukacyjne, prowadzą wirtualne archiwa, organizują samopomoc i wolontariat. (CEO i Europejskie Centrum Solidarności)

Młodzi Głosują – uczniowie i uczennice organizują w swoich szkołach młodzieżowe wybory i podejmują lokalne działania profrekwencyjne. Prowadzony od 1995 roku program uczy, że młodzież może rozmawiać w szkołach o polityce i zachęca do świadomego udziału w wyborach. (CEO i różni partnerzy)

Młodzi Przedsiębiorczy – działając w małych zespołach, uczniowie szkół średnich opracowują budżety klasowych i szkolnych przedsięwzięć oraz zakładają i prowadzą wirtualne firmy. (CEO, ING Bank Śląski i Fundacja ING Dzieciom)

Szkoła Demokracji – program wspiera samorządność uczniowską w takich obszarach życia szkoły, jak: wybory, komunikacja i szkolne media, własne inicjatywy uczennic i uczniów, wspólne podejmowanie decyzji oraz uczenie się i nauczanie. (CEO i Polsko-Amerykańska Fundacja Wolności)

Młodzi w Akcji – zespoły uczniowskie przygotowują i realizują własne projekty społeczne w najbliższej okolicy, odnoszące się do ważnych dla młodych ludzi spraw, jak np. zaniedbana przestrzeń publiczna czy możliwość spędzania czasu wolnego. (CEO i PAFW)

Kto na ochotnika? – szkoła może być miejscem, w którym uczniowie i uczennice mogą zdobywać doświadczenia wolontariackie zgodne ze swoimi zainteresowaniami, a jednocześnie uwrażliwiać się na rzeczywiste potrzeby grup ludzi, którym chcemy pomagać. (CEO i Centrum Komunikacji Społecznej w Warszawie)

Filmoteka Szkolna. Akcja! – wspieramy nauczycieli w korzystaniu na lekcjach i zajęciach pozalekcyjnych z „Filmoteki Szkolnej”, zestawu najciekawszych filmów polskich fabularnych i dokumentalnych. (CEO i Filmoteka Narodowa – Instytut Audiowizualny)

Shortcut. Small Stories, Big Issues – wykorzystujemy dobre filmy w edukacji społecznej i obywatelskiej. Razem z europejskimi partnerami CEO buduje platformę VOD z filmami krótkometrażowymi oraz materiałami edukacyjnymi, promującymi m.in. różnorodność i równość, zaangażowanie i solidarność. (Program UE Kreatywna Europa)

Mind Over Media Polska. Szkoła krytycznego myślenia – uczniowie i uczennice analizują język propagandy w mediach. Na platformie społecznościowej zamieszczają wybrane przekazy medialne, rozpoznają techniki perswazji i oceniają ich społeczne znaczenie. (CEO i partnerzy z UE oraz USA)

Sztuka zaangażowania. Rezydencje – zapraszamy do szkół i ośrodków wychowawczych społecznie zaangażowanych artystów, którzy wspólnie z uczniami i wychowankami planują twórcze działania na rzecz zmiany w ich lokalnym środowisku. (CEO, Narodowe Centrum Kultury, Biuro Edukacji m.st. Warszawy)

Rozmawiajmy o uchodźcach – pomagamy nauczycielom i nauczycielkom w prowadzeniu rozmów na temat współczesnych migracji i sytuacji uchodźców i uchodźczyń. Szkolne Kluby Dobrej Rozmowy uczą wymiany opinii, słuchania, argumentowania i rozumienia różnych perspektyw. (CEO i Polsko-Amerykańska Fundacja Wolności)

Trudny temat. Weź to na warsztat – grupy uczniowskie wspólnie z nauczycielami i nauczycielkami wypracowują konstruktywne sposoby rozwiązywania konfliktów w szkole oraz prowadzą rozmowy na trudne i kontrowersyjne tematy. (CEO i Fundacja Evens)

W świat z klasą – wspieramy nauczycielki i nauczycieli różnych przedmiotów w uczeniu o globalnych powiązaniach, w tym o ważnych, a jednocześnie skomplikowanych problemach w dzisiejszym świecie, takich jak migracje, zmiana klimatu czy równość płci. (CEO i partnerzy z UE)

Klimat to temat! – przybliżamy nauczycielom i nauczycielkom oraz młodym ludziom konsekwencje zmiany klimatu na świecie i w naszym najbliższym otoczeniu oraz możliwości osobistego wpływu na ich ograniczenie – w perspektywie lokalnej i globalnej. (CEO)

Więcej informacji o aktualnych programach edukacji obywatelskiej, historycznej, kulturalnej, medialnej, równościowej, globalnej i ekologicznej znaleźć można na stronie <https://ceo.org.pl/>